

శ్రీకృష్ణ తాండవము

రాధీపకా లాస్యము

మైనంపాటి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యము

శ్రీ

కృష్ణ తాండవము గోపికా లాస్యము

రచన .
అరితకళానిధి

మైసంపాటి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యము

సంస్కృతాధ్యయనములు గ్రంథకర్తవి

1975 ప్రథమ ముద్రణ

1990 ద్వితీయ ముద్రణ

వెల : రూ. 25-00

ప్రచురము :

అధికారి

పైసంపాదిత పంజాబీ సుబ్రహ్మణ్యం

నిర్మాణ అండ్ ఆర్కిటెక్చర్

బుక్ షాపు

పై శ్రీకృష్ణాదు విశ్వ (అంధ్ర)

విశాఖపట్నం (ఏ.సి.)

ముద్రణ :

కాంతి ప్రెస్, మద్రాసు-1.

శ్రీ మద్యేంగటనాథదేవుని కృపా
శ్రీ. గ్రంథ సంధానలనో
బ్రహ్మచార్యములనో సముద్ధరణఁ గా
వింపంగఁ, సీ ర్తిన్ జగం
బామోదమ్ము సహింపఁజేయు పథక
మృగమ్ము నందీయఁగా,
సీమల్కా-వ్యము వెల్లుచూచె; నరు ల
ర్పింతున్ గృతజ్ఞుండనై!

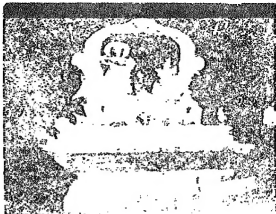
~~~~~  
"This book is published with the Financial Assistance  
of Tirumala Tirupati Devasthanams under their Scheme  
Aid to publish Religious Books".  
~~~~~

M A S T E R
C. V. V.

ఏ తత్త్వమోక్ష మూలము
ఏ తత్త్వమోక్ష మదీయ శృతిసంస్కృతికిన్ ,
ఏ తత్త్వమోక్ష సుకృతికి
ఆ తత్త్వము తారణ మ్మనస్వమ్మయ్యెన్ !

స మ ర్పణ

ఏజేపు సర్వపాముత వీక్షణములు
మా సంశయము నంతరక్షణములు!
ఏజేపు మురళీ వినోదగానములు
మా కులచార సంభాషణములు
ఏజేపు మంత్రీర నాదక్రమములు
మా వారలకు నాట్యమందిరములు!
ఏజేపు శ్రీకర పాదాబ్జరజములు
మాకును నిత్యసంప్రార్థనములు!
ఏ మహాత్మునిసాన్నిధ్య సీమయందు
మాదుసర్తనాభ్యాసముల్ మానవతమము
లయ్యె, సర్వేణుగోపాలు నెయ్యమించి
భక్తిసర్పింతురావ్య పుష్పమ్ము నేను!

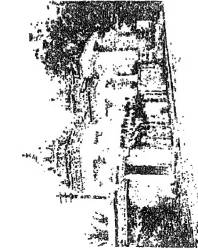
కృతి భర్త

శ్రీ యాదవేంద్రస్వామి (శ్రీ వేణుగోపాలస్వామి)
బుడుగుంటపల్లె (రైల్వే కౌడూరు - కడపజిల్లా)

కృతి కర్త

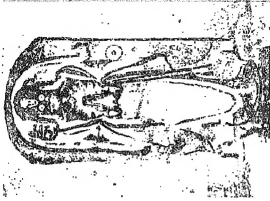
మొనంపాటి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యము

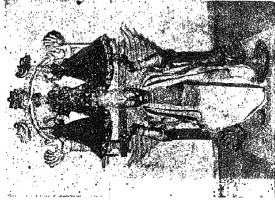
రేవాలయము • ముఖద్వారము

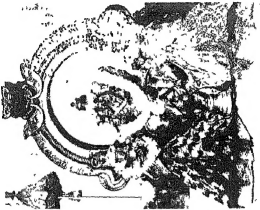
మూలపర్ణ - చిత్తవస్త్రాలు

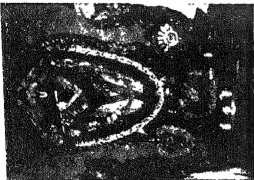
ఆంజనేయస్వామి

గరుడ వాహనము - ఉత్పన్నాస్త్రాలు

ఈ ప్రామాణ్యము

మూలవస్తువు

న మ స్సు మ ము

అన్త వళాయియై త్రిజగ దభ్యుదయమ్మును గూర్చి నీలలన్
నిర్ణయనీతిఁ గర్మగతి నిర్వృతిలోఁ బలియించు చేప త
త్వాన్తములెల్ల గర్భమున దాచిన యాశ్వరుఁ డెల్ల వేళలన్
బూర్తి శుభమ్ములిచ్చి మము ప్రోచుత! తాండవ బాలకృష్ణుఁడై !

భాగవతార్థముల్ మధుర భావములందుఁ దరంగ తాండవో
ద్యేగముగూర్చుగా మహిత విష్ణుశ్వాశయలీలఁ జొక్కు శ్రీ
భాగవతోత్తముండు కవి బమ్మెరపోతన కావ్యగామి
జ్ఞీగతి నరకృతికొ సెలకె నియ్యది తాండవ కృష్ణరూపమై!

మొండగు భక్తి నాయెడద మేల్కొనఁగా హరివంశ కావ్యమున్
నిండగు నిచ్చతోఁ బదువు నీరుము మీరఁగ శంభుదాసు ను
ద్దండ ప్రబంధరీతిఁ గనుదమ్ములఁ గట్టెను; దేవ దేవుఁడౌ
తాండవ బాలకృష్ణుని కభాగమనమ్మునునమ్ము నిండుగన్!

ఆ త్రిపురాంతకోదర మహానటనా కృతిలో 'సరస్వతీ
పుత్రివిచ్చితరీతుల సపూర్వముగాఁ గృతిఁ దీర్చుటన్న నే'
మాత్రమొ పూర్వపుణ్యఫల మాధురిగాక; మఱిండుగల్గునే?
మిత్రుల మోలనుంచితి; తమించుచుఁ గావ్యరసమ్ముగ్రోలుచీ!

శ్రీ:

శ్రీ శ్రీ శ్రీ జగద్గురు పుష్పగిరి వీతాధీశ్వరులు, -

శ్రీ మదభినవోద్దండ విద్యానృసింహ భారతీ స్వాములవారు

శ్రీ జగద్గురు పుష్పగిరి మహాసంస్థానము

పుష్పగిరి—కడప మండలము.

‘మహదాశీస్సు’

‘శ్రీకృష్ణతాండవము’ అను గేయ శాస్త్రమును గ్రంథకర్తృ
ముఖముగ ఆమాలాగ్రము విని ఆనందించితిమి. నానాటికి ఆ స్త్రీక
ణేందుచున్న ఈ దినమాలలో నిట్టి ఆ స్త్రీకతా ప్రేరకములగు
ంథమాలు వెలువడుట హర్షింపదగిన అశీము.

ముఖ్యముగ ఈ గ్రంథమునందలి రచన పండిత పానుర
జకమగుచు, పలుమారు స్మరింప వీలైన పద కవితా రీతులతో
డియుండుట గమనార్హము.

ఆధ్యాత్మిక సౌందర్యము - అద్వైత ప్రతిపాదక భావ సహిత
గుట మిక్కిలి హితము.

వీరద్రగ్ధకర్త యిటువంటి ఆ స్త్రీకతా ప్రోద్బలకములగు
ంథములను మఱి కొన్ని రచించి ప్రజాహృదయమున భక్తి
సము పెంపొందింప తోడ్పడగలడని-ఆ మహాశక్తిని శ్రీ శారదా
ద్రహాధీశ్వరు లితినికి ప్రసాదింపగలరని - మా మహాదభిలాష.

ఇతి నారాయణస్మరణమ్

గరి

1-వై కాళ కర్ణపరమీ — శ్రీ విద్యానృసింహ భారతీస్వామినః
రచన-శ్రీ కంఠరజయన్త్రీ శ్రీ:

18—6—1875

సాహిత్యమహర్షి - శ్రీ తుమ్మలపల్లి రామలింగేశ్వరరావు

‘తొలుపినికి’

శ్రీ వేంకట సుబ్రహ్మణ్యముగారు సంస్కృతాంధ్రములందు విద్వాంసులు. సంగీత, సాహిత్య, నాట్య, చిత్రకళా విద్యలందు పారమను ముట్టినవారు. ఈ తాండవ, లాస్యరచన వారి లలితకళా చతుష్టయ పరిణితి గ్రంథరూపము.

మన కున్న సంగీత కృతులలో సాహిత్యవంతములై నాట్యాను కూలములై నివి స్వల్పసంఖ్యగో నున్నవి. ఆ కోవకు చెందిన దీ రచన.

తాండవ ఎనగా కొంత శబ్దాడంబరము తిప్పును దిక్పతము కదలి అరభిటిని ఆశ్రయింపని తిప్పుదు. రావణకృగ శివభుజాగ ప్రయోజస్త్రోత మిశ్రద్దాడం ర తాండవ రచనలను మార్గద్భూ ముగా నున్నది. ప్రతి శబ్దమునకు అర్థముండును. గాబట్టి - శబ్దాగ్రంథం తావ్యములంగు కూడా అర్థసమీతి ఉండును. భావనాసామూర్ధ్యము తక్కినవయని తాత్పర్యము. ఈ రచన అట్లు కాదు. ఇది భావనా

1. తొలుపినికి - అరంగేట్రం, అరంగేట్రము అని కవిశిక్షకున పట్టపాఠము. నాట్యమథ్యసిందిన నర్తకి ప్రభమున నాట్యరంగ ప్రవేశ మహోత్సవముచేయుట - ఇందు గజ్జపూజ, రంగిపూజ, సఖినిందనము, పుష్పాంజలి అను కార్యక్రమము లుండును. ‘తొలుపినికి’ అను వదనయోగము ప్రాచీనాంధ్ర గ్రంథములందున్నది.

2. తాండవి నిరూపణప్రసంగా దుత్వతే. అరాస్త్రియం తాండవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యం చ నర్తనం. విషాంపర్యాయపదశ్చేపి నాట్యశాస్త్రే ప్రత్యేకంభేదోన్తి. తత్రశిద్ధతకరణాంగహార విర్యత్తమాన మారభటిప్పత్తి ప్రధానం గీతప్రసారికం తండునాగితం తాండవం. లలితాంగహారినియంత్రైశ్చిప్పత్తి విధానం వాసననన్తావాయాదరితం చందోవికారాది వివిధం. స్థిత్యాలాస్యం. నృత్యం లాస్యం విశేషమాత్రం వివాహోత్సవ యాదౌ. నాట్యంతునర్తనం చంద సంది చతుర్వత్తైశ్చరూపకాశ్రయం పటనకర్మకదాపా. తార్కతికం. నృత్యగీత వాద్యం నాట్యమిదంత్రయం. సమచితకార్యస్వీకరంత్ర ప్రమాణం తార్కతికం. నాట్యం చ అన్యత్తు పటనమాత్రం దీక్షాబ్ధిలోపః సమతీతపటః సమదప్రకరణం॥

సాకుమారి సంతోషమై, మధుర ఉద్ధతస్ఫురితమై, తాళలయార్య
కమై, గాన సుఖమయమై, సాహిత్య స్ఫురన్మాధుర్యహాసమును
తాల్చినది.

గోపికాలాస్యఖండము-మధుర శృంగార విలాసముగ ఆంధ్ర
సాహిత్యరంగమున ఆయతము చేసినది.

"ముఖ్యం సేష పురా యః సంక్షేపేనోదితో రహస్యత్వాత్,
పునఃనేన భక్తి రసరాజో నవిస్తరేనోచ్యతే మధురః" — అనియు,
"స్వల్ప్యం జై ద్విభావావాద్యైః స్వాద్యతాం మధురా రతిః సీతా
భక్తిరసః ప్రోక్తా మధురాభ్యామసీపిభిః" అనియు, "అస్మిన్నా
లంబనా ప్రోక్తాః స్పష్ట స్తస్య చ వల్లభాః" అనియు, చెప్పిన ఉబ్వల
విలక్షణి అలంకార శీఘ్రుడు మానగోప్యమి లాస్యఖండమున స్మృతికి
అచ్చుచున్నాడు.

స్థాంతరముగ నీ కవి మిక్కిలి గడుసరి, అనుబంధ చతుష్ట
యమును, తన కొక మహాప్రయోజనముండి రచనకు పూను
కొనుటకు, బహు చమత్కారముగ ధ్వనించినాడు. కావ్యాదియందు
ఇంత భక్తిమయకావ్యమును అద్వైతి మగరందముగా జగన్మంగళ
ముగా నెలయింది 'భక్తిరేవ గరియసి' యన్న వివేక చూడాకుని
వాక్యమునను నిద్రునముగా నిలచినాడు. ఈ గ్రంథమును సాహిత్య
భావులను ప్రీతితో పఠించి ఆలోచించువని అభ్యర్థించుచున్నాను.

సాహిత్యస్వరూపయైన శ్రీ దేవి ఈయనకు సకలాభీష్టసిద్ధిని
సమకూర్చి నిశ్చేయ సుఖానందముల నందిచ్చుగాక!

మద్రాసు. 83

రాక్షసి వైదికవిద్వమి, తమిళనాథము తుమ్మలపల్లి రామలింగేశ్వరరావు.
25.6.1976

శుభాకాంక్షలు - దివ్య దీపనలు

జ్ఞానపీఠ విహారకృతి గ్రహీత
అంద్రప్రదేశ ప్రభుత్వ ఆస్థానకవి విసానాథ్
కళాప్రపూర్ణ - పద్మభూషణ.

డాక్టర్ శ్రీవిశ్వనాథ సత్యవారాయణ, M A.

శ్రీ మైసంపాటి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యముగారు రచించిన 'శ్రీ కృష్ణకాండవము' అను మహాగ్రంథమును నే నందందుఁ జూచితిని. ఈ గ్రంథమును సంపూర్ణముగ జూచుట నీ వయస్సునందు నా కోరిక లేదు. కాని, సంపూర్ణముగఁ జూడవలసిని గ్రంథము.

వీరు సంస్కృతాంధ్రములందు మంచి పండితులు - నాట్య శాస్త్రముయొక్క పరిభాష చక్కఁగఁ జెలిసింపారు. ఈ గ్రంథమునం దాపరిభాష సమృద్ధిగ వాడఁబడినది. అందఱకుఁ జెలియదు కావున వ్యాఖ్యానము కూడా చేయఁబడినది. యక్షగానములు, హరి కథలు కొన్ని కొన్ని విచిత్రములైన గంీత నాట్యప్రాధాన్యము గలిగిన కృతులు ఒంగోలు చుట్టుపట్ల గల గ్రామములయందు జన్మించినవి. మహానుభావు లెందఱో గలరు.

తిరుపతిలో అన్నమయ్య వారి కుటుంబమువారు శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రభవమును గుఱించి యెంత ప్రాసితో ఒంగోలు ప్రాంతముల యందలి కొందఱు మహానుభావులీ దేశీయ గాన రీతులను వివరించిన గ్రంథము లన్నియున్నవి. ఒక పర దేశ సంస్కారము వచ్చి పలు దేశి విద్యలను నాశనము చేసినది.

ఒంగోలు చుట్టుపట్ల నీ దేశిగాన ప్రబంధములు పెక్కులుండెడివి. తిరుపతి స్వామి దగ్గఱ డబ్బున్నది. ఈ చుట్టుపట్లగల పారస్వరము దాని దారిన నది యణగారిపోయినది. ఇప్పటికిని తత్ర తత్ర ఆ రీతనలు గలవు. ఈ రీతిగా నున్న పలు దేశిరీతనలు పాఠశాల భిక్షుకుల సంఖ్యకూడా తగ్గిపోయినది.

పూర్వము ఒంగోలు ప్రాశస్త్యము మన యాంధ్ర చరిత్ర యందు చాలా కలదు. పెక్కు తెలుగు రాజ్యాలలో రాజుల దేవదీపకు

తములపాత్రలు ఒంగోలు చుట్టుపట్లనుండి వెల్లడివి. ఒంగో లొక విచిత్రమైన సగరం అనాడు ఒంగోలు జేశిసంగీత రచనకు బొడ్డు. శారదా రామాయణము శిలవిధముల ఒంగోలు ప్రాతమునందు బుట్టినది.

ఈ గ్రంథకర్త ఆ సౌప్రసాదమునకు చెందిన వంశముగోరి బుట్టినవాడు. 'కృష్ణతాండవ'మన్న కావ్యము ప్రాచీనమగు కావలసిన సర్వలక్షణములు సరిపోయినవి. ఈ గ్రంథము పాదలకు చుట్టగా నాడలబడుచుండగాఁ జూడగలయును. అది యిప్పుడు జరుగదు.

సంగీతము, శాస్త్ర సంగీతము, హరికథల సంగీతము, భజన సంగీతము, వీధి నాటకముల సంగీతము - నాటకముల సంగీతముగా విధిజాప్రకారమును వీలుండెడిది. ఎందుకనగా ఎవరైనా రాగములు ఆ రాగములే యీ భిన్న భిన్న సంస్థలందు భిన్న భిన్న ముఖముల నొనగొడుచుండెడివి 'లిలహరి', 'రూప రూపి', 'యదుకుల శాఖాశి' మతీయుఁ గొన్ని రాగములు వీధినాటకములలో వాని స్వరూపము వేరు. హరికథలలో వాని స్వరూపము వేరు. శాస్త్రీయముగా సభలలో నాడలబడెడు వాని వద్దలి వేరు.

ఈ రీతిగా కాణీలు మారిపోయి యుగయుగములె పోయినవి. 'సినిమా' సంగీతము నచ్చినది. తెలుఁగు దేశపు దేశ సంగీతమును నాశనము చేసినది.

ఆ సౌప్రసాదములోఁ బుట్టిన యొక గీతిప్రబంధ మీ కావ్యము. వీరి వంశమునకు గీతికావ్యములు ప్రాసించానే గాని హరి వంశములో చిందివారెవరూ! తెలియదు. వీరి కావ్యము లిద్దరిములైన బాణీల మాట యెల్లున్నను భాషా దృష్టిచేత స్తనఁ జదివి యానందింపబడుగాక!

వీరికి పరమేశ్వరుడు చిరాయుస్సంపదల నొసంగుగాక!

ఆనంద ఆదికలాప్రసద

హరిమా భానువారం

విశ్వనాథ సత్యనారాయణ.

1.9.1874

సంగీత సాహిత్యమూర్తి

శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణశర్మ

విశ్వాసముతో మీరు పంపిన పుస్తకము, జాబును వేరెవని. ధన్యవాదములు, నే నీ రీ, 6 సంవత్సరాలకు మీరుగా చదువు. ప్రారంభమొదలైన పాఠశాలనుండి తిని-క్రమముగా నడలుకొనుచు-ఇక్కడ నా చి. శ్రేష్ఠపాఠశాలనుండి సభార్యముగా నిర్లిప్తస్థితిలో కాలము సాగించుచున్నాను నయోధ్యర్యముచేతి నరములు, కన్ను, బుద్ధి సత్యాగ్రహము చేయుచున్నవి. కనుక నే ఇంత విలంబముగా మీ విశ్వాస లేఖకు ప్రతి సూక్ష్మముగా వ్రాయుచున్నాను.

సమృద్ధిగా కొంచెము కొంచెముగా మీ రచనను పూర్తిగా చదువుకొన్నాను. సంతసించినాను. శ్రీకృష్ణుడు నాకును ఇంగ్లీషునకు, ఆత్మదైవము, కనుక మీరు వర్ణించి, ఆయన లీలలు నాకెంతో హృద్యములుగా నున్నవి మీ రచనాధారి మీ గావరించి జేర్చించు?న్న ప్రాచీనాంధ్ర మహాకవులను తలపించుచున్నది. వివృతి మాటముగా అభోజ్ఞాపికలలో ఉదాహరించిన విషయాలు సృష్టి రృత్తికళలతోడి మీ గాఢ పరిచయాభినివేశములకు సాక్షులుగా నున్నవి. సంస్కృత సాహిత్యమందలి మీ పాండిత్య ప్రపత్తులను గోల్పించనాంది, 'శ్రీమతులు' విశదీకరించుచున్నది.

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యుల 'శివతాండవము' మీకు పోతాహమిచ్చినదని తోచును. కాని శ్రోతమార్గము లెన్నో మీరు తొక్కినారు. మీ చిత్రాలు ఆ కళయందును మీరు సంపాదించు కొన్ని నిశితరేఖా విచక్షణలను ప్రకటించుచున్నవి. ఇందుకై గారిభివందనయులు.

శ్రీకృష్ణుని తాల్యతారుణ్య లీలాలాప్యాలు చర్వణార్హములే. మరి చర్చిత చర్వణముగా ఎందరో వాటిని వర్ణించి రచించినారు. గావలెనే కాని, మహాభారతాదులందు వన్నె తెక్కిన అతిని 'ప్రథమ రృపయః పరిపాక' లాస్యతాండవాలను మీరు వదలినారు. నా

యెక్కువ కమనీయములైన లోకానుగ్రహాలు.

రియనుకరణముచేత మీరచన అర్థముకంటె భారావేగమును ప్రధానముగా సాగినవనిపించినవన్నాను. 42 వ పుటలో 29 వ ఖండిక చాలా యగా తీర్పండినది. అట్టివి కొన్ని మాత్రం

స్వత్యముకంటె స్వత్తమే మీరెక్కువగిది. కనుకనే రచన కూడా అర్థభావాలను గొణి అధికారము క్రింద సాగినదని తోచుచున్నది.

కాగా ఐదుమాత్రల 'ఖండ' పదకలో నున్నది. ఇమైన రుచి, కాని, అందందు జగణము దూరి గ్రతిన్నదని చెప్పక తప్పదు. అర్థభావములలో, అందు కానవచ్చి వాని కమనీయత బలచపరును. మొత్తముమీద రచన కమ్యుగానున్నది. నిర్మమైన రచన చేయగలవా రనిపించుచున్నది. ప్రయోగాలు పునర్విమర్శింపదగినవి. 'పుల్కుమ' అను అర్థములో నా దృష్టి కింతవరకు రానిదల పరిశీలింతురని గుర్తుచేసి వదలినాను. రాదు రెండు కొరతలు కానవచ్చినవి.

లను మీరు మన్నింతురు. మీ ప్రాచీనుల గేచినారు. వానిని సన్మరణముగా మీరు సంపాదికాట్యకళ' వంటి పత్రికలోనైనను సరే-గొ

రాయలసీమలో నిట్టి రచన లెన్నో వెలుములై పోవుచున్నవి. అట్లా కాసియరాదు.

ప్రసిద్ధ కథకు పూర్వము పెట్టిన పేరే పెట్టవచ్చును, కాదా - నామాంతర ముంచవచ్చును. త్రివిక్రమభట్ట తన చంపూ కావ్యమును (నలచరిత్ర) 'దమయంతీ కథ' అని అన్నాడు. ఒకానొక కవి తన నలచరిత్రకు 'సహ్యాగయానందిను' అని పేరిడినాడు. రంగచార్యులు అయ్యోపాద్ధ్యంబుగారు తమ సంస్కృత నాటకమునకు 'సలాభ్యవయము' అని నామకరణము చేసినారు.

"పేరులో నెమున్నది?" అని నుప్రసిద్ధ అంగ్లకవి ప్రశ్నించి నాడు.

2

సాధారణ విషయములు వచనములో వర్ణింపవచ్చును, కూడాగి భావములు పద్యములో సలికినప్పుడే వసండు — అర్థ) హృదయముతో — భావోద్రేకముతో నున్నపుడు గేయములు పలుకుటయే న్యాయము. అట్టి తరుణముననే గేయకావ్య ప్రాచుర్యము!

పల్లవి, అనుపల్లవి, చరణములు అను విధానము కృతికిగాని, కీర్తనకుగాని వర్తించును కథ గడచుచు, సంభాషణము నాగుచూ, పాత్రోస్థిలనమగుచూ నిర్వహణము కావలసి వచ్చినపుడు — ఆ విధానము వృథాయగును. కావుననే గేయకావ్యాలు గతిమీద నాధారపడియుండును.

పద్యకావ్యములు కూడా పాడుట కనుటై శ్రవణసౌఖ్యమును సంపాదించుచుండును. పూర్వకపులు = ఇంచుమించుగా నిందరురు = సంగీతజ్ఞులము కలవారని తెలిసికొనవచ్చును. కావుననే ఆంధ్ర కావ్యములు పరిషత్తులలో పాడుచుండురు. బ్రహ్మశ్రీ బంకుపల్లె మల్లయ్యకాశ్రిగారు ఆంధ్ర భాగవత తదితర కావ్యములలోని పద్యములు పాడెడివారు. శ్రీ సత్యవోలు రాధామాధవరావుగారు వసుచరిత్రలోని పద్యములను వీణమీద వినిపించినప్పుడు ఆహ్లాదము చెందినాడు. ఒక పర్యాయము ఆయనయే వసుచరిత్రములోని వచనములను వీణమీద పలికించినపుడు విని ఆశ్చర్యచకితుడనై నాడు.

సర్వశ్రీ శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తిగారు-శ్రీధమిడిపాటి కామేశ్వర రావుగారు - శ్రీ శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు ఇత్యాదులు పద్యము పాడకూడదనడిచారు. పాడవలసినదే అని నా వాదము.

గేయ కావ్యములు మన కవులు విరివిగా రచించుట ఉత్తమము. మా చిన్నతనములోగన్న ఇప్పుడు ఆంధ్ర దేశమున సంగీత ప్రీతి సమృద్ధమైంది. సుగమ సంగీత - లలిత సంగీతములు విస్తరించినవి.

మానవకోటి సంగీతములో పర్యవసన్న మగునని గొప్ప విమర్శకుల ఆశయము. అందులకు గీతి కావ్యములు సహకరించును. కటుభ్యసులు లేక ప్రసన్నత, లాలిత్వము, సౌకుమార్యము, మాధుర్యము పరిపూర్ణమైనపుడు మానవకోటి దానవర్తియైన విడిచి దేవర్తియు నందుకొనును.

ఈ కవి సంగీత - నాట్యశాస్త్ర జ్ఞానము కలవాడు. ఉత్తమ గీతి కావ్యమును రచించినాడు. శివానుగ్రహముచలన ఈ కావ్యము నలుగడల వ్యాపించి రసికజన సమ్మత మగునుగాక!

సాహితీ సమితి

ఓంగోల

5.5.1975

శ్రీ ఇవశంకరస్వామి.

మహాకవి - సరస్వతీపుత్ర

పద్మశ్రీ డాక్టర్ శ్రీపుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు

శ్రీ మైసంపాటి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యముగారు పంపిన 'కృష్ణ తాండవము' చూచినాను.

కథావస్తువు కృష్ణకథ - దానిని గూర్చి చెప్పవలసినది యేమున్నది?

నిబంధనము కాగున్నది.

సంతోషము!

కవచ

11.6.1976

పుట్టపర్తి నారాయణాచార్య.

శ్రీ నేలనూతల శ్రీ కృష్ణమూర్తి

అంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ - హైదరాబాద్.

మీ గ్రంథంలో రమ్యతమమైన విషయాలున్నాయి, చాలా ఆసక్తి ఉన్నాను.

మీ గ్రంథంలో 78 ఘటికలలో విస్తరంగా ఆనందాన్ని కలిగించే విద్యుత్ ప్రసారితమైన తళ తళలున్నాయి. ఎంత పని చేశారు మా మిత్రులని మనస్సున సంతోషం పొంది వస్తున్నది.

సృష్టి అనే భావం సృష్టి స్పందన ప్రతీకం - ఈ చలన లక్షణాలు అనంతమైనవి. ఎల్ల కాలాలు వుండేవి, ఈ కదలికరూపం నటరాజమూర్తి, ఈ అనంతసృష్టి మూడు కాలాలలో జరుగుతుంది. లోకంగా చూచి ఆనందం పొందుతారు సభాసదులు, జ్ఞానులు యోగియావస్థలో బ్రహ్మానందాన్ని అనుభవిస్తారు. ఇదే కదా అపరో త్తానుభూతి, ఇంద్రియముల ద్వారా తెలిసికొనేది ప్రత్యక్ష దర్శనము, కాని దీని కతీతమైన యోగియావస్థానుభవమే అపరోత్తానుభూతి. సృత్యంలో ఇంత అంతరాళం ఇమిడియున్నది. ఇది శైవవరం అనుకోవచ్చు.

వైష్ణవ పరింగా మనవాళ్లు రంగనాయక శయన రూపాన్ని వర్ణించారు. ప్రపంచం అంతా రంగస్థలం - రంగజే ప్రయోక్త, సృష్టిని (శక్తిని) సంకలిత కార్యరూపంలో విడిచి - యోగ నిద్రను చాటిస్తారు - రంగనాయకులు. శక్తి - దేవి ఈ సృష్టి స్పందనలో వుంటుంది. ఈ తత్వాన్నే తాత్పర్యవారు 'అలకులు మరియగ' అనే కీర్తనలో సాగముగా వర్ణించారు. రాగ - తాళ - సాహిత్య కావ్య యుక్తంగా మరిగొందరు - భాగవత దశమ స్కంధంలోని రాసలీలను అదరువు చేసికొని - జయదేవ - నారాయణతీర్థ - లీలామృతులు - దివ్య కీర్తనం చేశారు.

ఈ నాటికి మీరు ఈ సృత్యంలో ఇమిడియున్న పరతత్వాన్ని "శ్రీకృష్ణ తాండవము - గోవిందాలాపము" అను మీ కావ్యంలో లోకానికి అందిస్తున్నారు. ధవ్యవాదాలు, అసలు శ్రీకృష్ణుడే జగదీశ్వర, మిగత సృష్టి అంతా వారియొడ ప్రాణరూపం, దాని

ప్రతీకమే గోవికలు - ఈ విషయమే మీరాబాయి రూప గోస్వామికి వచ్చి చెప్పింది.

చీకటిపల్లి

హైదరాబాద్ - 20

27.3.75

నేలనూతల శ్రీ కృష్ణమూర్తి.

డాక్టర్ శ్రీ జి. యన్. రెడ్డి

ఆంధ్రకావ్యజ్ఞులు

శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయము

తిరుపతి

తెలుగుబాతిసున్న గుణాలకన్నా తెలుగు భాషకున్న గుణ గణా లెక్కువ. ఆ గుణగణాలనుబట్టి భారతీయభాషల్లో తెలుగున లోక ప్రత్యేకస్థాన ముంది. తెలుగుభాషకున్న గుణగణాల్లో కవిత్వ దృష్ట్యా ప్రధానమైనవి రెండు (1) పదసంపద - (2) శ్రావ్యత. తెలుగుభాషాపదజాలం ద్విముఖమైంది. జటిలము, పరుషము, నైఋతికమైన సంస్కృతభాగం, సహజము, సుకుమారము, లోక వ్యవహార సిద్ధమునైన దేశిభాగం, ఈ రెండు భాగాలు ఒక విధంగా పుస్త్రీ కమ్మితమైన మానవప్రకృతికి ప్రతిబింబం. సంస్కృతభాగం పురుషప్రకృతికి, దేశిభాగం స్త్రీప్రకృతికి నిర్దేశకాలుగా ప్రతీకలుగా భావించవచ్చు.

నాట్యకళలో లాస్యం, తాండవం అని రెండు భేదాలున్నాయి. ఈ రెండు భేదాలు ప్రధానంగా స్త్రీ పురుషప్రవృత్తి భేదాన్నిబట్టి రూపొందినవే. తాండవం ఉద్ధతమైనది, గంభీరమైనది పురుషుల కుద్దేశింపబడింది. లాస్యం సుకుమారమైంది, స్త్రీల కుద్దేశింపబడింది. భారతీయ సంప్రదాయంలో తాండవానికి శివుడు, లాస్యానికి పార్వతి అధిదేవతలు. స్త్రీ పురుషప్రకృతికిగల అవినాభావ సంబంధానికి ప్రతీక అర్థనారీత్వమైన శివరూపం. అఖండమైన తెలుగు భాషా పదజాలంలో తత్త్వమభాగం శివసంబంధిగాను, దేశి

భాగం పార్వతీ సంబంధిగాను భావించవచ్చు. అంటే శ్రోగిల హృదయంలో ఉద్ధరితము, ప్రౌఢము, బటిలమునైన భావాలను తాగడమింప జేసేగుణం ప్రధానంగా సంస్కృత పదాలలోను, లలితము, మనోహరము, సుమహారమునైన గుణం చేశిపదాలలోను ఉంది తెలుగు భాషా పద్యాలలో ఉన్న ఈ గుణాలను గుర్తించి తెలుగు కవిత్వంలో దీని వృత్తి పాక రయ్యాది వివిధ లక్షణాల్ని సునాయాసంగా సాధించి, అక్షరరమ్యుని, శ్రావ్యుని, భావానుగుణ పదప్రయోగాది రచనా శిల్పాల్ని ప్రదర్శించే తెలుగు కావ్యా లెన్నో ఉన్నాయి. కాని, అవి ప్రధానంగా కథాశయాలు, కథనాత్మకాలు వాటిలోని నర్తనాలు - ముఖ్యంగా ప్రబంధాల్లో - విశ్వల వసువర్ణనలు, చరితరూప నర్తనలు కొన్ని ఉన్నా, అవి పాఠశాల్ని చలింప జేసేవి కావు. చిత్రలేఖనలో స్థిరరూప చిత్రణగన్నా, చరరూప చిత్రణ కష్టతరం, శ్రేష్టమైంది కూడాను అట్లే కవిత్వంలో చరరూప వర్ణన కని ప్రసిద్ధి, భావనాశక్తికి ఒక గీటురాయి. చరరూప వర్ణన చేసి, అంగులి ప్రసాదించిన, త్వరితగతిన శార్దూలమైన రచన ద్వారా చిత్రించి, పాఠకుని కల్లెదుట వాతాగ్నిరింప జేయడం కవి ప్రతిభకు ఒక తార్కాణం

కథావస్తువు లేకుండా కావ్యమంతా అనుక్షణ చలనజనిత విభిన్నరృత్తి ప్రస్థావీకరింపగా, అందులోను దైవసంబంధమైన నాట్యాన్ని ఉహించి, భారించి, లక్షణ సమ్మతంగా సహృదయానంద దాయకంగా కవిత్వంలో వర్ణించడం సామాన్యం కాదు. అసమాన ప్రతిభావంతులకే అది సాధ్యం. అట్టి రచనల్లో తెలుగు సాహిత్యంలో అపూర్వంగా మన కాలంలో వెలసిన కృతి 'శివ తాండవం'. మహావి శ్రీమాన్ పుట్టపర్తి నారాయణదాస్యలవారి రచన, మన ప్రబంధ వాఙ్మయంలో కళాపూర్ణోదయం అపూర్వమైనట్లు ఈనాటి సాహిత్యంలో 'శివ తాండవం' ఒక అసదృశ మైన రచన కళాపూర్ణోదయానికి అనుకరణప్రాయమైన ప్రబంధ రచన అసాధ్యమైనట్లే, శివ తాండవానికి అనుసరణమైన కావ్యరచన

సుసాధ్యం కాదు. అయినా మహాకవుల అడుగుజాడల్లో నడచి అపూర్వంగా వెలసిన విశిష్టకృతుల్ని స్మరింపజేసే రచనలు తర్వాతి కవులు వ్రాయడం సాహిత్య చరిత్రలో సహజంగా కనిపించే ఒక లక్షణం. ఇట్టి లక్షణానికి ఒక దృష్టాంతంగా వెలసిన కృతి ఈ 'శ్రీకృష్ణతాండవం' - ఇది శివతాండవ కావ్యాన్ని స్మరింపజేస్తుంది.

శ్రీకృష్ణతాండవకర్త శ్రీ మైవంపాటి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యం గారు, ఉపాధ్యాయులు, కవిత్వోపాసకులు ప్రచారాన్ని ఆశించే ప్రవృత్తి వీరికి నాస్తి అందువల్లనే వీరి రచనల్లో ముద్రితాలకన్నా అముద్రితాలు ఎక్కువ. శ్రీకృష్ణతాండవాన్ని మాత్రం అముద్రితంగా మూలపడివేయకుండా, వ్యయప్రయాసలకోర్చి తెలుగు లోకానికి అందజేస్తున్నందుకు మొదట సుబ్రహ్మణ్య కవిగారిని సాహితీ ప్రియులు అభినందించాలి.

శివుడు తాండవం చేసిన వితిహ్యం లోకప్రసిద్ధమైంది. శ్రీకృష్ణుడు రామక్రీడ లాడినట్లు భక్తులందరికీ తెలుసు, కాని, తాండవం చేసినట్లు తెలియదు అయినా తెలుగు బాలగేయాల్లో 'తారంగం తారంగం తాండవకృష్ణ! తారంగం' అని తాండవకృష్ణ ప్రశంస ఉంది. తాండవకృష్ణ నామసార్థికి ఈ కావ్యంలో అపూర్వంగా వర్ణితమైంది కాలీయమర్దన సన్నివేశాన్ని ఆలంబనగా చేసుకొని కవి శ్రీకృష్ణతాండవ కావ్యాన్ని సృష్టించాడు. సంగీత నాట్యానంకారాది శాస్త్రపాండిత్యమే గాక, సంస్కృతాంధ్ర భాషాధికారమేగాక, చిత్రలేఖనాది కళల్లో నేర్పు వీరి పండితంవల్లను, అమితమైన భావనా శక్తి ఉండిడంవల్లను, ఇట్టి రచన వీరికి సుసాధ్యమైంది. ఇట్టి కార్య రచన అందరూ చేయలేరు.

'నాట్య గేయేచ మధురం' అయిన ఈ రచనలో మొదటి భాగం శ్రీకృష్ణతాండవం, రెండవ భాగం 'రంగేళి' శీర్షికతో మున్న గోపికాలాస్యం.

ప్రతిఖండికలోను రచయితకు సంస్కృతాంధ్ర భాషలమీద సంపూర్ణాధికారం బహుశాస్త్రవిషయ సంబంధమైన పరిభాషా పరి

జ్ఞానం సువ్యక్తమాతూంది. రచనలోని లయ, అభినయభావ భంగిమలను ఆశ్రయించి భావానుగుణమైన విరుపులు, అనుప్రసాలు, అర్థస్ఫూర్తి, ప్రతి చరణంలోను అభివ్యక్తమాతూంది. ఉదాహరణకు ప్రతిఖండిక ఒక ఉదాహరణమే. ఆపాతిమధురమైన ఈ కృతిని సమగ్రంగా అస్వాదించి అనందించడానికి పాఠకునికి కొంత శాస్త్రప్రవేశం, పరిభాషాప్రవేశం అవసరం. ఇట్టి వ్యుత్పత్తి పాఠకులందరికీ ఉండదు. అందుకనే రచయిత అధో జ్ఞాపికల్లో కావ్యరసాస్వాదనకు ఉపకరించే విశేషా లెన్నింటినో వివరించి ఉన్నారు. ఆ కారణంగా ఈ కావ్యపరసంపల్ల కేవల రసానందమేగాక, నాట్యాలంకార కావ్యశాస్త్రాది విశేషాలు కూడా పాఠకులు గ్రహించే అవకాశం ఉంటుంది. అన్నివిధాలా విశిష్టమైన ఈ కావ్యాన్ని ఆంధ్రలోకం ఆదరిస్తుందని, అట్టి ఆదరణే ఈ రచయితకు స్వాంతస్తుభాన్ని కలుగజేస్తుందని ఆశిస్తున్నాను.

ఈ కావ్యకర్తకు అభినందనపూర్వక సమస్కృతులు.

శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయము

తదివతి,

15.8.1975

జి. యశ. రెడ్డి.

నాట్యదార్య

పద్మశ్రీ వేదాంతం సర్వనారాయణశర్మ

అద్యక్షులు

శ్రీ వేంకటరామ నాట్యమండలి (కళాక్షేత్రము)

హుచిపూడి - కృష్ణామండలము

‘మధుర కింకిణి’

“ఉత్ఫుల్ల పద్మపత్రాక్షం, నీల శీమూత సన్నిభమ్,
యాదవానాం శిరోరత్నం, కృష్ణం వందే జగద్గురుమ్!”

“సంగీత మథసాహిత్యం, సరస్వత్యాః సప్తద్యయమ్,
ఏకమాపాతమధురం, అప్యదాలోచనామృతమ్!”

సాహిత్యపదము విసబడగానే సంగీతపదము, సంగీతపదము విసబడగానే సాహిత్యపదము గుర్తుకు రావడం సహజము. సంగీత సాహిత్యాలకు నాగరికతా సంస్కృతులకువలె విడదీయ వీలులేని కలయిక జగత్ప్రసిద్ధము. సంగీతంలోని సాహిత్యంగానీ సాహిత్యంలోని సంగీతంగానీ రాణింపనేరవని విద్వాంసులకు తెలియని విషయం కాదు. స్పృశ, గీత, వాద్యాల కలయికయే సంగీతం. ఈ సంగీతం తొట్టెలో దొర్లాడే విడ్డ దగ్గరనుండి సాప సాన్నుపై పవళించే పర మాత్మ్యవజకు హాయిని కలిగిస్తుంది. రాళ్ళను కూడా కరిగిస్తుంది. విషాన్ని పెడలగ్రమ్ము ఆశీవిషాలమీద కూడా తన ప్రభావాన్ని ప్రసరింపజేస్తుంది. వేయేల! పశువులు కూడా సహజమైన మొరటు తనాన్ని విడిచి సంగీతంలోని సహజ మాధుర్యాన్ని అనుభవిస్తాయి.

సంగీతమంటే గతసము, లలితము, మధురము అయిన ఒక కళ. రస సహితములు, గుణాలంకార పరిష్కృతములు, దోషరహితములు సగు శబ్దార్థముల కలయిక సాహిత్యమని అభియుక్తోక్తి. సాహిత్యము - అనర్వరమగు యశమును, అమితమగు ధనమును, వ్యవహారిదత్తతను పరమానందమును పురుషార్థ చతుష్టయమును సంతరించును. ఇట్టి సంగీత సాహిత్యములు సరస్వతీదేవికి సహజ భూషణములగు ప్రసవ్యయమని సహృదయులు నుడుపుచున్నారు. మొదటిది ఆస్వాదన కాలమండే ఆస్వాదయితకు మాధుర్యమును కలిగించును, రెండవది కొంత తడవునకు ఆలోచనలో మునిగిన ఆత్వాదయితకు ఆనందము సొదవించును. ఈ సంగీత సాహిత్యముల మేలు కలయికయే 'శ్రీకృష్ణతాండవము - గోపికా లాస్యము' అను కావ్యము.

ఈ కమనీయ గేయకావ్యమును రచించినవారు శ్రీ మైసం పాటి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యంగారు వీరు నా కపరిచితులే, అయినను, కావ్యమునుబట్టి వంశ మర్యాదలనుబట్టి చిరపరిచితులుగా వీరిని భావించుచున్నాను. మా కూచిపూడి వారి నాట్యమువలెనే మైసం పాటి వారి నాట్యము కూడా చరిత్ర ప్రసిద్ధము. వేణుగోపాల దేవుని

సన్నిధిలో వివాహాత్మకం నాట్యంచేసే సంప్రదాయం వీరికి కలదు. తరంగములు అష్టపగులు స్వయంగా రచించిన కీర్తనలు, శారదా రామాయణ కీర్తనలు, అథ్యాత్మ రామాయణ కీర్తనలు శ్రావ్య కంఠముతో వీనుల విందుగా పాడుచూ, స్వయం కల్పితములైన నాట్యభంగిమలతో భరత శాస్త్రాధారంగా వీరి పూర్వులు నాట్యం చేసేవారు. హరిశ్చంద్రాశీసరి, మైసంపాటి నరసింహారావుగారు, హనుమంతరావుగారు వీరి పూర్వులలో గణనశక్తివారు. అట్టి సుప్రసిద్ధ సంప్రదాయంగల వంశంలో జన్మించినవారు గనుకనే శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యంగారు అప్రయత్నంగా అతి మనోహరంగా సంప్రదాయ శుద్ధంగా పరసమైన శైలిలో తమ కావ్యమును తీర్చిదిద్దగలిగినారు. వీరు ప్రతిభావంతులగు కవిశిష్యులు. సంగీత సాహిత్యములలో అగ్రస్థానము నలంకరించినవారు. ఇంతియేగాక వీరిలో మఱియుక విశేషము గలదు వీరు చిత్రకళలో మిక్కిలి నిపుణులు. భావానుకూలముగా భావనచేసి రూపొందించిన యీ కావ్యములోని విచిత్రములగు చిత్రములు సహృదయులకు హృదయాత్మకమైన కలిగింపగలవు.

మా క్షేత్రీయ్య పదములవలెనే సుబ్రహ్మణ్య పదములుకూడా సురుచిరములై సుందరవచోనిర్భరములై రసభరితములై భావ బంధురములై గుణ గుంభితములై, సాలంకారములై రమణీయార్థ ప్రతిపాదకములై మనోవినోదము నొనరించుచున్నవి.

శ్రీకృష్ణుని కంకిత మొనర్పబడిన యీ కావ్యములో నాయకుడు శ్రీకృష్ణుడు, నాయికలు గోపికలు, ప్రతిపాద్యాంశము కృష్ణభక్తి, శ్రీరామభక్తికంటే కూడా లోకములో శ్రీకృష్ణభక్తికి ప్రాధాన్య మధికము. పీఠూష వర్షాపరనామ భేయుడగు జయ గోవుడు తన గీత గోవిందకావ్యములో శ్రీకృష్ణభక్తిని నిపుణతతో నిరూపించియున్నాడు. మఱియు నేందరో మహానుభావులు, యీ మార్గంలోనే నడచి యున్నారు. శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యముగారు కూడా ఇహపర సాధకమగు శ్రీకృష్ణభక్తిని ప్రకటించి తమ జన్మకు సాఫల్యమును సాధించియున్నారు.

వీరి భావనాబల మద్వితీయము, ప్రతి పదములో వీరి భావనా శక్తి స్ఫుటముగా గోచరించుచున్నది కాళియాహిమర్దన మొనరించు శ్రీకృష్ణుని వర్ణించుచు, నెన్ని యూహలు చేసినారో చెప్పట యిహాతీతము.

‘రవణ భూభవవక్కు రంగస్థలముగాగ

నవమేఘ మాలికలు యవని కావళిగాగ’-42 కృ. తాం.

అను పదములోని రూపణములు వీరి ప్రతిభా తార్కాణములు.

శ్రీకృష్ణుని బాలలీలలను వర్ణించుచూ, వీరు చేసిన భావన భావనాతీతము.

‘బలజ కర్ణిగ చుట్టుఁ జెలువొందురేకులై,

అ మిహూర్చుని కుట్ట లలపద్మహస్తులై -32 కృ తాం.

అను పదములో కృష్ణుడు గోప బాలకులలో మాఁగి చల్లుల భుజించుట చక్రిగా వర్ణింపబడినది. ముద్దులను విరుగగొట్టుట యెంతయో ముద్దుగా నున్నది. వీరి రచనలోని విశేషము నొకదానిని ఇచ్చట ముచ్చటించక తప్పదు.

‘ఆకారమై త్రిగుణ సాకారమై కన ని

రాకారమై నిలిచి శ్రీకారమై విన ని -47 కృ. తాం.

ఈ పదములో ఆకారము, సాకారము, హంకారము, భంకారము, ఓంకారము, డంకారము, అహంకారము, ఘంకారము, యంకారము, క్షంకారము, అంకారము, అలంకారము, శంకారము, ఓంకారము అను పదు నెనిమిది కారములను నిర్వికారిముగా కవిగా రెట్లూహించి నాగో నేమాహింప లేకున్నాను. ఇందులో కొన్ని కారము లందఱకు పరిచితిమిలే. అయినచూ, డంకారము, నాకారము, క్షంకారము, అంకారము, శంకారము అను నైదు స్వకపోల కల్పితములై కవిగారి శక్తిని ఉగ్గడించుచున్నవి. శ్రీ కృష్ణలీలలను వర్ణించుచూ,

‘అగర్వగక్రీడ నలరించు నొకచోట

ఏకపాదికలాడ నక్కించు నొకచోట’ - 26 కృ. తాం.

ఈ పదములో ఆకర్షకక్రీడ, ఏకపాదిక, ముష్టికాద్యూతము, అష్టబంధకము, ఆరద్ధిక అను ఐదు ఆటలను గూర్చి ఆర్థమును టిప్పణిలో ఇచ్చినారు గనుక పరితల కర్తవ్యమైనదిగానీ, లేనిచో పరితలు సర్తకులు కూడా చాలా యాతనల ననుభవించెడివారు.

ఈ కావ్యములో భరత నాట్యశాస్త్ర ప్రసిద్ధములైన పారిభాషిక పదములు ప్రతి పదములోను పుష్కలు వాడబడినవి. వాని యర్థములు టిప్పణములో వివరింపబడినవి. ఈ నివరణములవలన రచయితకు నాట్యశాస్త్రములోని అనితర సాధారణమైన పరిశ్రమ ప్రస్ఫుటమగుచున్నది. నిజం చెప్పాలంటే కావ్యరచనకు ఉపయోగించిన కాలముకంటే టిప్పణి రచనకే ఎక్కువ కాలము వీరుపయోగించి యుంచురు. కావ్య టిప్పణములు రెండును 'మణినా' వలయం వలయేన మణి: అన్నట్లు పరస్పర భూషణభూష్యభావము నొందుచున్నవి. అర్థాలంకారములు శబ్దాలంకారములు సమముగా నుపయోగింపబడినవి. తేట తెనుగు పదములు గొన్నిచోట్ల - గమ్యానుభూయిష్ట సంస్కృత పదములు గొన్నిచోట్ల రిసానుకూలముగా భావానుగుణముగా వాడబడినవి. భక్తపోషణగారు గొన్నిచోట్ల ప్రతిబింబించిన ట్లనిపించును. ఈ కావ్యములోని పదములు మా ష్ట్రేత్రయ్యగారి పదములను మరపించుచున్నవి, మమ్ములను మురిపించుచున్నవి.

'విబోధకపతి యొక తె గొబ్బువన్ గడవగొని

ప్రబ్బుగొను నూహలన్ బయనించు వలపుగొని'-90 శ్లో. కాం. 38 గో. లా - ఈ పదములోని భావమున కనుగుణముగా చిత్రింపబడిన గోపికా కృష్ణుల చిత్రము మా 'మధురానగరిలో'ని మా నాట్యభంగినును పోలియుండుట కడుంగడు ముదావహము.

'కుటిల కుంతల ఫాల భుజిత సీమంతమ్ము

నటిత రత్నప్రభా చటుల తరళాంతమ్ము'-6 గో. లా,

అను పదములో భావము ననుసరించి చిత్రించిన సత్యభామాచిత్రము పూజ్యపాదులు, మా కులగురువులు, జగదభ్యుదయ కాంక్షులునగు

(శ్రీ) సిద్ధేంద్ర యోగీంద్రులచే రచింపబడిన భామాశలాపములోని యొక భుట్టమును స్ఫురింప జేయుచున్నది.

సర్వాంగ సుందరములగు నీ కావ్యములోని పదములు మా కూచిపూడివారి నాట్యరీతులకు మిక్కిలి యనుకూలముగా నున్నవని తెలుపుచు నీ కావ్యమధురకింకిణీ నాదమున ప్రమోదము నొందుచున్నాను.

(శ్రీ) శ్రీనివాసస్వామి విూతు మీ కుటుంబమునకు చిరాయురారోగ్య భోగ భాగ్యములను కలిగించుగాక!

‘కళాక్షేత్రము’

కూచిపూడి

16.8.1975

పద్మశ్రీ, వేదాంఠం సత్యనారాయణశర్మ.

డా॥ శ్రీ దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని, (ఎం. ఏ. ఆనర్సు) ఎ. హెచ్. డి.

పూర్వాంధ్ర శాఖాధ్యక్షుడు,
ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము,
హైదరాబాదు.

పూజ్యులు శ్రీ మైవంపాటి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యంగారు దయాదరములఁ జరిపిన 'శ్రీకృష్ణతాండవము - గోవిందాస్యము' అను గేయకావ్యము నాద్యంతవఁ దరిచి, విగళితపద్యాంతరమైన రసానందస్థితి ననుభవించితిని. "అ త్రిపురాం రోద్ధత మహానటనాకృతిలో నరస్వరీపుత్ర విచిత్రరీతుల నపూర్వముగా గృహీర్చుటన్న" అని యారంభమున నుడివినట్లే కావ్యమున నరస్వరీపుత్రుల శివతాండవమునందలి చాయలు పెక్కుగోచరింతునన్నవి. కవిగారు సంస్కృతాంధ్రములం కాక నాట్య సంగీత చిత్రకళలందుఁగూడ విష్ణుతులు. ఇన్ని కళలందు నమగ్రమై కౌశలము కలవారగుటచేతనే కవిగా రీకావ్యము వింత ప్రౌఢమందరముగా వెలయుఁ జాలినారు. స్వత్ర, నృత్య నాట్య ప్రక్రియలతో వారికిగల గాఢ పరిచయ మే కావ మనందు సర్వతోముఖముగా గోచరించుచున్నది

తాండవ లాఙ్ఘము లందలి భేదమును వారు వాదిన వదములచేతనే ప్రకటించునాదు నాట్యానుకూలములు కావలసిన రదనలతో శబ్దచిత్రముల యూహితమును గలిగించును, వారి కుత్కర్షణనే యాపాదించుముగాని అపకర్షణను కలిగింపద అట్టి శబ్ద ప్రయోగపరిణతి యుండును యెడల ప్రత్యక్షమగుదు, శ్రవణావందన సంపదించుచున్నది

ఆయా శీర్షికల యారంభములందు కవిగారు రచించిన సంస్కృత శ్లోకవలము, పద్యములను వారి ఉభయభాషా పారీణతను చాటుచున్నవి. తత్త్వప్రపూర్ణమై వారి హృదయ మన్ని భాగములందును దక్కగా ప్రత్యక్షమగుచున్నది. అదే పీఠికలలో వా రొనగిన నాట్యపరిభాషా వదముల వివరణము నాట్యముతో నరదయత లేని వాటిలో వారి తెంతో యువకరించుచున్నది.

నాట్య సంగీత శాస్త్ర మధ్యాదిలను పాపికావ్యముతో మేళవించి రచించి యట్టి ప్రత్యక్షములు మన వాఙ్మయమున నెన్నో శీఘ్ర ముండుముగా నీ కావ్యమునకుగల స్థానము చాల గొప్పది కవిగారు బహుపరిశ్రమ జావించి రచించి యీ కృతి కేవల కరనమునకేగాక ప్రయోగమునకు పాత్రమై కవిగారికి త్యాగరాజు ప్రేరణాదులతో పరిగెడి నమరియగాని యిది యాశించుచున్నాను—

18/4 RT అరకత్తుర

హైదరాబాదు - 27

24.4-1978

దివాకర్ల వేంకటాచార్యుని

కళాప్రభుర్

డా॥ శ్రీ నిడదవోలు వేంకటరావు, ఎం.ఎ.,

(పూర్వాంధ్రకాళాధ్యక్షులు - మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయము)

లక్ష్మీకాంత విలయము

హైదరాబాదు.

మీరు పాదరమణ పంపిన 'శ్రీకృష్ణతాండవము - గోవిలాశ్యము' అను గ్రంథమును పాపదానముగా చూచితిని. ఈనాడు నవ్యాంధ్ర సాహిత్య జగత్తులో నిపితరించిన గేయకృతులలో మీ గ్రంథము ముఖియమైనదని నున్నదని, అది నదికయోక్తి లేదు.

ఇది స్తవముగాదు. వా స్తవము.

నారాయణాచార్యులుగారు శివతాండవము వ్రాసినప్పుడు శివుని కుమారుడైన ముద్రహృణ్యము అను పేరుగల మీరు 'శ్రీకృష్ణతాండవము'ను రచించుట సరసమే గాక సార్థకమైయున్నది.

గీత ప్రబంధములు రక్తివి గలిగియుండుగాని మీ కృతి రక్తివేగాల భక్తివి గలిగియున్నది. ఇట్టి వీరాలమున మృగ్యము. గద్య పద్య నాటక, గేయ చిత్రకళా, నాట్యకళారూపముల నాటు ముఖములుగా భావించిన మీ కవిక మీ ముద్రహృణ్య నామమును నన్వర్తమొనర్చినది. ముద్రహృణ్యుడు షణ్ముఖుడు - జ్వరతు మీరు అటువేలవాడు.

అంధ్ర కవితాసాహితీ సంప్రదాయము లాటువేంవారికి అనూదానముగి సంక్రమించిన ఆస్తులు. "అంధ్రభారతి మా యింటి ఆదనిర్జ" అని ఆర్వేలకవి మాక్తి కాని మైనంపాటి వారింట సంగీత సాహిత్య సరస్వతు తిర్ణలును లాప్యమొనరించిరి. అది మీ ప్రత్యేక విశిష్టత. అట్టి మైనంపాటి వారింట బుట్టిన దీరసోల్ల పితకృతి: ఆస్తు.

మీ గ్రంథమున మైనంపాటి వారి పంకమును గూర్చి కావన ప్రమాణములతో సనేక విషయములను తెలిపి, అంధ్రసాహిత్య చరిత్రకారుల తెలుయో యుపకారము గావించినారు నేను 'వియోగి సర్వస్వము' అను గ్రంథమును రచించినాను అందు మైనంపాటి సరసింగ భాగవతులను మాత్రమే పేర్కొంటిని నా మఱియొక గ్రంథమున (దక్షిణదేశీయాంధ్రనాట్యయమున). చంద్రకవిని పేర్కొంటినిగాని, మీ గ్రంథ మూలమున నా తెన్నో మాతన విషయములు తెలిపినవి. వానిని కృతజ్ఞతతో నా గ్రంథములందు చేర్చుచున్నాను.

కృతి - లక్ష్మి లక్షణ సమన్వయము

తక్కిన గీత ప్రబంధములకంటె మీ కృతియందు దొక విశిష్టమున్నది. అది లక్ష్మి లక్షణ సమన్వయము. గేయ ప్రబంధములు వ్రాసిన కవులు లక్ష్మిములకు - లక్షణమునిచ్చి వివరించిన అది ఐంగారమునకు పరిమళ ముప్పిసట్లంటి గీతప్రబంధ విశిష్టతను గీయచూసము గావించును. ఈ కృతియందలి సమన్వయము గలదు.

ఈ కృతియందు తాండవలాస్య లక్షణములన్నియు నాట్యశాస్త్రానుసారముగా, ప్రామాణికముగా, అందఱకు నుడుబాటులోనుండు నులకనుంచర శ్రై లిలో వివరింపబడినవి. ఇట్టిది మఱియొకచో గానరాదు. "గీత ప్రబంధమునకు - శాస్త్రీయమైన వ్యాఖ్యానముననే అది చేక్కోహరమగును" అన్న సూక్తికి మీ కృతి ప్రథమోదాహరణము ప్రథమమేరాదు దిలరదికూడ యగునేమో!

లాస్యతాండవములనుగూర్చి నాట్యశాస్త్ర గ్రంథములలో నున్నవే - తాది తక్కిన నాట్యవిషయములతో కూడా - సంపుటికరింపబడినవి. అందువలన వాని విర్దిష్ట స్వరూపము లేక విజస్వరూపము మూటిగా మనస్సునకు హత్తుదు.

ఈ కృతి లాస్యము, తాండవము రెండింటికి మాత్రమే సంబంధించి, ఆ రెంటిని మాత్రమే వివరించుటచేత పాఠకలోకమునకు వాని నైకవికస్వరూప స్వభావము రెఱుంగుట తెంతయేని సహాయకారులగుచున్నవి. మనస్సుకు వట్టడున్నవి. వ్యాఖ్యానమంతయు మీకు నాట్యశాస్త్రమునగల వికృత పరిజ్ఞానమును వ్యక్తముచేయుచున్నది.

లాస్యమున 78 శుండిత బుండులలో విశేషమున్నది. $78 = 7 + 8 = 10$ ఇది చరాచారములను సూచించును. మీ కృతియందు లాస్యము తాండవము రెండును నుండుట అర్థశరీరకర్మము ప్రస్ఫుటమగుచున్నది లాస్యము కృష్ణవర మగుటచే హరిహరాద్వైతము సిద్ధింపడుచున్నది. ఇది పాపాత్మవేత్త కద్యయన గ్రంథము సంగీతాభివయవేత్తల తుపాసవాక్యతి

ఈ కృతి అంద్ర సంగీత పాపాత్మిలోకమున స్వరణీయ ప్రతిష్ఠనందుగాక:

అక్షిణాంతవలయం

మ్యా నెల్లకుంబ

హైదరాబాదు - 44

30-4-1978

మీ

నిడదవోలు వేంకటరావు.

విద్వాన్ షేక్ దావూదు

పూర్వార్థోపన్యాసకులు

ఉప్పావియా కళాశాల, కర్నూలు

అంతకకానిది పూజ్య శ్రీ మైసంపాటి వేంకటసుబ్బాస్వామి వంతులవారికి నమోవాతములు.

తాము అనుగ్రహపూర్వకముగఁ బంపిన భవద్రుత “శ్రీకృష్ణతాండవము” అందినది. హృదయపూర్వక కృతజ్ఞుడను.

దదివి పులకింపఁగ్రతుడనై ఆనందించితిని.

మీ పంశ్చణ్ణార్య దర్శింపి షట్టిదో నాకుఁ దెలియదు. ప్రెగ్గడలైన మీరు మీ తాతలనాడు స్వీయ రచిత హరికథా కథనమునందు విను మిగిలిన వారు నెల్లూరునందు వారి హరికథా కాలక్షేపమున నేను పొల్గొని హర్షించియున్నాను. వారి నటనాది కమును తెలిసిందితిని ఈ కవితా రచనా శక్తి మీకు పైర్వకమున నేను తలంతును. ఇందు గోపికాలాస్యమున రచన గంభీరముగా వియోగివీటుతో అద్భుతముగా గాక అలవాటుగు నాండ్ర వరూటి చొక్కెప్పం అనుగవ వోలె అతర్జయముగా నున్నది.

మీ పంశ్చయలు కృష్ణుని రూపమును శిలాశిల్పరూపమున సృజించి హర్షింపగా మీరు ఆ కృష్ణునకు తావ్యరూపమును వేణుగోపాలవి పాటను కావ్యక కవితారూపమున సృజించి కృతార్థులైనారు. ఒకటి జడ శిలారూపము. మఱియొకటి నవరసభరిత చరిత సరస్వతీ రూపము.

ఇంతకు మీ కృష్ణతాండవము . గోపికాలాస్యము సరస్వతిదేవియొక్క నాపితాతేరితమగు ముక్కరవలె లాదితా నుందరీ కర్ణతాటంకమగును. త్రిభురనుందరీ పాదదాంపేయ నూపురముగాను ముద్దుల గుల్కారు నాటకాత్మమునకు లక్ష్యమై నునోజ్జలంపాతముగ తానించుచున్నది. చక్కని కావ్యజ్ఞానముతోఁ బరిశ్రమ.

.. పంతులుగారూ! మీ కవిత, గేయపాదన ఒకవిధమగు మానసికోత్సాహమును గల్గించినది. ప్రజలు రసితప్పాదయెలు. అదరింపగలరు. రచనలో పద లాలిశ్యము శయ్యాసౌందర్యము స్పష్టముగా నున్నది. మదికి అనందము ప్రసాదించు శృంగార వీర తాండవాలాస్యములు రచిత మానవుని హృదయమున వివిధ రసముల మత్స్యత్తి యొవర్చి రసము దెనకు పరపకతగొల్పుచున్నది భాగవత, హరిసంశ్చ పురాణాదులందు మాదనగా తెల్చి వదలిత విషయమును ఇప్పటికి మీరు శ్రీకృష్ణునిగూర్చి యాండ్రతాషయించు తాండవలాస్యరూపముల వివరించి తాళనృత్య

సహితంగా రచించి సాహిత్యమునకున్న ఒకానొక కొంతను దీర్చితిరి. ఈ కార్యమును ప్రకృత మొనర్చిన వారు మీరే కావున మీ స్థాన మద్వితీయము.

ప్రతిభానిపాద్యమై ఆనవ్యమై, ప్రసన్నమై. సుధా ప్రసాహంబును బోరిన యీ గేయకృతిని వీరు లొగ్గి వివి యానందింపగల కాలము వచ్చునా యని నా సంకయము తెలుగులు నేడు చర్చి భావని రచనా వ్యామోహమున బరియొన్నారని కావున—కాలచక్రము తన శ్రమమున మూర్ఛితెచ్చితి నహణము.

అయ్యో! సర్వేశ్వరుడు మీ కృతికి దీర్ఘాయువును బ్రసాదించినాడు అట్లే దీర్ఘాయువులగు రసికులను సృష్టించుగాక:—

24-182, గదిగల్లు.

మీ

కర్పూలు

దావూరు.

14-8-1978

—o—o—o—

లవణాని

శ్రీ యం. శివరామరాజు

తెలుగు ఎండితులు

దాగలమర్రి.

“వందనీయార్థ భూయాంసి

స్వీకీయంతాం నమాంసిమే।

అనాసి ధితో శేఖః

సశ్చోత్కాశ్యం స్వ్యకారిచ॥

“ప్రీతిష్టతాండవి మవోహర కావ్యరత్నం,

కృష్ణమీ శుభ విమలాకృతి యావమాన్తమ్

ఆచార్య చిహ్నించివే నమలాభిలమంద

అనంద ఆర్యమమనా! భవతే నమాంసి॥

భవదాశీరాకాంక్షి సుహృత్ ప్రార్థన

దాగలమర్రి

మూచిరాజు శివరామరాజు.

22-8-78

మాన్యశ్రీ యం. ఆర్. అప్పారావు, ఎం. ఎ., ఎం. ఎర్. ఎ.

ఉపకులపతి

ఆంధ్ర విశ్వకళాపరిషత్

“తాండవం” అన్న పదం చివగానే పరమశివుడు మనసులో మెదులుతాడు. అతనికి తాండవానికిన్నీ పురాణ సంప్రదాయం మరియు అవినాభావసంబంధం దానికి కారణం కావచ్చు శివుడు రయితర్త కాబట్టి ఉద్ధత ప్రకృతిగల ‘శివతాండవం’ సహజమనిపిస్తుంది

శివతాండవం మీకు ప్రబోధనను కలిగించి ఉంటుంది అటువంటి తాండవాన్ని మీరు శ్రీకృష్ణునికి కూడా చక్కగా సమన్వయించారు వస్తువు ‘కాలీయ సంహారం’ గమక కృష్ణతాండవానికిన్ని లాచిత్యం సమకూడింది.

ఇక రసరహస్యమైన మధురభక్తిని ఆధారంగా చేసికొని మీరు తీర్చిదిద్దిన ‘గోపికాలాస్యం’ చాలా ముచ్చటగా ఉంది. భాగవత సంప్రదాయం పూర్తిగా ఇందులో గోచరిస్తున్నది.

నృత్యనృత్యాలు పలనాటకాలు వానిని భావించి పర్చించడం బహుకష్టం. కుటుంబ సంప్రదాయాన్ని, కులవిద్యమూ జ్ఞానంగా ప్రతిష్ఠించుకొన్నందున ఈ పని మీకు సులభం అయింది. సంగీతం - సాహిత్యం - అభినయం ఈ మూరున్నూ మీ గేయాల్లో మంచి పాతాన బడ్డాయి. భగవత్తత్వం కూడా అంతటా ఆంకర్లసంగ అమరిఉంది.

సాంప్రదాయకమైన కార్తికమైన ఇటువంటి పరగళేయ సంక్రమిని వెలువ రించినందుకు మిమ్మ అభినందిస్తున్నాను. మీ కృతి సహృదయరంజకం కావాలని ఆకాంక్షిస్తున్నాను.

ఆంధ్రవిశ్వకళా పరిషత్తు

వాల్తేరు

19.10.1978.

—ఎం. ఆర్. అప్పారావు.

Dr. C. SATYANARAYANA, M.B.B.S M.S., D.L.O., F.A.C.S.,
F.I.C.S., F.C.C.P. F.A.M.S.
EMERITUS PROFESSOR, MADRAS MEDICAL COLLEGE
MADRAS

ఆర్యా:

మీ కావ్యము మధురమైనది. విశాలమైనది. కృష్ణభక్తిపరమైనది. ఎంత అనందము!

సాధనలో శ్రీకృష్ణుని దర్శించి భావ రాగ కాళ విబంధనతో శ్రీవారి కాండవస్తువు సకల జన సమ్మతముగ రచించినారు.

తెలుగు భాషలోని శీయదనము, తెలుగు సంస్కృతి, తెలుగు ఆటలు, తెర మరుగుమంచి తీసి బయటపెట్టినారు.

మీ పాండిత్యము ఎంత పరుగున బడినదో మీ గోపికాలాస్యమున తెలియు చున్నది.

పుస్తకంలోని మీ రేఖాచిత్రాలు భావపూరితాలు

ఒక తత్త్వాన్ని మూలమని నమ్మి ఆ తత్త్వమే నడిపించిన సాధనగా వ్రాసిన మీ కృష్ణ కాండనం, గోపికాలాస్యం, మవస్సును ఎన్నట పుండించ చేయవలెనో అర్చుటనే అవి సూటిగా విశ్చయంగా వుండించ చేయగలవు

ఇది ఉప్పున్నమైన వింక్షణమైన కావ్యం. దీన్ని పఠించి తనుషు పుల్క- లొచ్చేటట్లు ఆనందించడం రసజ్ఞుల విధి. మీ కృషికి ధన్యవాదాలు—

‘చిత్తురి హౌస్’

105, పూనమర్తి హైరోడ్డు

మద్రాసు - 10

11-5-1977

మీ

సత్యనారాయణ.

గమన కళాప్రవీణ - గమన కళానిధి

శ్రీ కె. దొడ్డనగౌడ

జోళరాజు

బల్లారి జిల్లా

కరణు: కరణాద్దులు అయ్యా! భక్తికళాహృదయా:

మీ గేయకావ్యమైన ‘శ్రీకృష్ణకాండనము, గోపికాలాస్యము’ చదివినాను. మీ చిత్రాలను చూచినాను. ఈశ్వర కృపాలబ్ధులయ్యగాక ఇతరులకు ఈలాటి కళలు

సాధ్యముకాదని తెలిసికొన్నాను. మీ కావ్యము పండితుల సహృదయ కళాకారుల ప్రశంసలందుకొన్నందుకు ఆనందించివాను.

కావ్యీయమైన నాటకకళలను మృదుమధుర పదమంతాంతో మీ ఆదాద్యస్వామి బాలకృష్ణుని గోవిందంతో కాండవలాన్య స్వత్కాలమంది మీ భక్తి శక్తితో సాగముగా అడిందారు. సయన మనోహర చిత్రాలతో చూపించినారు. క్రావ్యములో దృశ్యాన్ని ఇమిడించిన మీ ప్రతిభావిశేషములకు శరణగుణకన్న ఇంతేమున్నది

సంప్రదాయ కావ్యీయ పంశపరంపర మీకు లోడై నది దానికి శ్రీకృష్ణుని కృప కరిగినది ఆ కృపావిశేషమే ఈ గేయకావ్యానికి మూలమైనది. భగవంతుడు ప్రసాదించిన కళలను ఆయనలే పమర్పించి కృతార్థులైనారు.

మీ కృతార్థతను కావ్యములంగా కళాప్రపంచానికి పంచిపెట్టి ధన్యులైనారు. ఆ ధన్యతను విస్తరించి వివిధ కళాభుజులకు సహృదయాలకు ఆనందింపించినారు. ఈ లోకములో కళాకారుడు పొందగలిగినదేమో అది పొందినారు.

కన్నడములో జగన్నాథదాసులు “మరిగి పరమాదరది పాడలు కుళుకు శీలవ; కుళికు పాడలు నిలువ, నిల రెనలివ నలిదరె ఒలివ నిమగింబ మలభవోహారి .” (భక్తులు పండుకొని పాడితె తూర్పొని వింటాడు. తూర్పొని పాడితె నిలబడి వింటాడు. నిలబడి పాడితె వర్తనముచేస్తూ వింటాడు. వర్తనము చేస్తూ పాడితె ఆ భక్తులకు తన్నే అర్పించకొంటాడు — ఆ హరి.) అను భక్తి కళలోని సమ్మతము నున దక్షిణదేశపువారిది

ఇంకొకటి దేశీయ చందస్సులో ద్వీపదకావ్యాలు వ్రాసిన పాల్కురికి సోమ నాథునివరె కన్నడములో మహాకవి హరిహరుడు రగడ (రగళి)లో ధక్తుల కథా వృత్తాంతాలలో కుమ్మర గుండయ్య కుండలు వాయువు శివానుభవనానంద మహా పారవశ్యములో వర్తన చేస్తున్నప్పుడు శైలానదులో పార్వతీదేవితో అనేక దేవాను దేవతలతో కొలుపులో నుండినప్పుడు గుండయ్య అడుతున్న పాదముల తాళగతులకు శివుని ఎడమకాలు మెల్లగ ఆ భక్తుని నాట్యాని కనుగుణంగా చలించినది. చింతలో పార్యుతి కారణ మడిగినప్పుడు పరవశుడైన శివుడు మేలకొని గుండయ్యగారి నాట్య విధానాన్ని చెప్పి కా లాడినది అందుకే అన్నారు.

‘భండదనుర లోలగమందు రెవుతె
శివపద దండుగె ఘుంఘరి కెందెనె,
మర్త్యదదవి శైలానద స్వత్యం
సత్యదదవి శివలోకద స్వత్యం.’

గుండయ్య నాట్యానికి శివుడు కొలుపు మరచినాడు. పాదపు అందెలు ; మన్నాయి. మర్త్యము ద్వని - శైలాసపు సృత్యము. సత్యము ద్వని - శివలో సృత్యము. కవి సృత్య సూత్రాన్ని మర్త్య శైలాపాలకు ముడి పెట్టినాడు. పార్వతి శివుడు భూకాని కొద్ది కుమ్మర గుండయ్యతోబాటు సృత్యం చేయబాసగా : లోక గాయకులు, వాదకులు రాగా వారిని వారింది నా గుండని కుండ వాద్యులను అవి శివుడు ఆ తత్తునితో అడిగిన శాండవ సృత్యాన్ని దక్కగా కవి వర్ణనాడు. గుండనికి కావ్యము తెలియదు అనందపారివశ్యములో నాట్యమాడి; మహానటరాజుకు కావ్యమైనదన్నమాట!

మీ కృష్ణశాండవము దయపుతుంటే ఇవన్ని జ్ఞాపకానికొచ్చినాయి మీ గేరదనాలు మధురమైన భావాలను రేకెత్తించినాయి. అక్కడక్కడ పుస్తకములో ; ప్రాయములను రాసుకొన్నాను. మీ రదనకు నాట్యకావ్యము . సంగీతకావ్యము కామకావ్యములోని అధారములు ప్రతిపాదించి వాదకులకు మీ కావ్యముతోపాళాస్త్రాల పరిచయాన్నిచ్చి తెలియని వారికి మలతదలిచ్చినారు.

ఇంత వ్రాయడంకిన్నా ఈ కావ్యాన్ని మీనోటి వింటే చాల విషయాన్మురించి అనందము చెందెదరని భావిస్తున్నాను. ఈ కావ్యాన్ని పాదదమేగ ఎప్పుడైన అభినయించాలా అలా అభినయానికి బాలకృష్ణుడు ప్రౌఢ శాండ సృత్యం చేయ విరాసమెడి!

‘బాల శాండవమూర్తి’ అన్నారు 98 వ గేయమందు ఐతే బాలుడు శాండ సృత్యానికి అర్హుడా! స్రవశృంగ విరాశాన్నిబట్టి నాకీ సందేహమంతే.

దేవ మనుకూలిపై చేరి మాట్లాడుకొందాము.

జోడరాజ్

మిత్రుడు

విశాఖ జిల్లా

రె. దొడ్డనగౌడ

17-12-1977

భరతకళావహుర్ణ నాట్యాధార్య

శ్రీ సటరాజ రామకృష్ణ

పూజ్యులు శ్రీ యం వి. సుబ్రహ్మణ్యంగారికి

కళాజీవి — 'హృదయార్పణము'

తమ గ్రంథం కొన్ని నెలల క్రిందట మద్రాసులో ముద్రితం సహృదయులు శ్రీ వి. ఎ. కె. రంగరావుగారు ఒక కాపీ ఇచ్చారు.

తమరు మహాపురుషులు సంపూర్ణ విద్యావేత్తలు. (సంగీత సాహిత్యంలో) ఆ పవిత్ర రచనను గూర్చి నా అభిప్రాయం అడుగుట నా అర్హతగా భావిస్తాను. ఆ కృష్ణదేవుడు నేను ప్రతిదినం అదించే ఆదివ్యమంగళ వ్యరూపుడు. ఆయనే నాచేత చేయిస్తాడు.

నృత్యం, సంగీతం మొఱివికి బహుదగ్గర మార్గాలు. కళలద్వారా జన్మ కరింద గలమనే ఉద్దేశం, ఆశయం గల్గిన కళాకారుణ్ణి నేను. మీ హృదయాన్ని అర్థంచేసుకోవారి గదా అభిప్రాయవివ్యయంలే. మీకంటే ఎక్కువగా నా హృదయం ఆ దేవదేవుని గూర్చి మీ భావలో, భావంలో తపించితేగాని అభిప్రాయం ఇవ్వలేను. ఇక సామాన్యులకే అభిప్రాయాలు వేరు —

ఇంతటి రచన - ఇంత చక్కగా నాట్యకాస్తాన్ని ఆరాదించి వ్రాయబడిన రచనలు మన సాహిత్యంలో అరుదు. తమరు వ్రాసిన కావ్యవిషయాలు చాలామంది నాట్యదారులకే తెలియదు.

నేను 20 సంవత్సరాలుగా అంద్రుల నాట్యకళను గూర్చి పరిశోధనచేశాను. 16 సంవత్సరాల క్రిందట తూ. గో. జిల్లా కోనసీమలో ఒక పృథ్వి రక్షితుని కలిసికొనినపుడు "ఒక తమాషె వదిర: చిన్నది - నాది తలంపు నీపై నున్నది అని అభినయించారు. ఆ పాటనే మీరు వ్రాశారు మీ గ్రంథంలో వుంది. చాలా సంతోషమైంది భావలో కొంచెం ముత్రులు శ్రీ మైసంపాటి నరసింహారావుగారి హరితక గూర్చి (నృత్య అభినయంతో కూడిన) తెల్పారు కాని వారి కథను వినే భాగ్యం నాకు కలుగలేదు.

మీరు దేనుపుకొండ, కాకర్ల, మైసంపాడి, తూ.చిహుడి, మేరటూరు, కోటకొండ కపటాల వారిని గూర్చి ప్రస్తావించారు. ఒంగోలు దగ్గరగా చదలవాడ గ్రామానికి చెందిన శ్రీమతి వగరాజమ్మగార్ని ఒకపాఠి కలిశాను ఆమెను దేనుపు కొండవారిని గూర్చి ప్రస్తావించాను. కాని ఆ జాతీ విషయాలు పూర్తిగా తెలిసికొనే అవకాశాలు లేకపోయినవి ఆమె వ్రాసి పంపగలమున్నారు. కాని నేటికీ పంపలేదు.

తూ.చిహుడి, మేరటూరు, కోటకొండ వారిది భాగవత మేళము. మిగిలిన వారిది నట్టునమేళము, అవి నా అభిప్రాయం. అటు రీతి వేరు - పాట పద్ధతి వేరు.

ఇది పూర్తిగా కల్లాటక, అత్తి కనుకనే పట్టన మేళాన్ని కల్లాటకమని పెద్దలు పిల్చేవారు.

కాంగ్ల వారిని గూర్చి మీరు పేర్కొన్నారు. అదే ప్రాంతం ఎక్కడ ఆ ఆట బాణీ ఆవిష్కర్త చెందింది? తూర్పు వక్రమ గోదావరి తీర్థాలందు ఒక విశిష్టత వుంది. కల్లాటక రిచ్చేరి బాణీ ఆటమేగాక భాగవత లీలలు (భామా - లావణ - గొల్ల కలాపం) కూడా ఆడితారు. కాని వారి కలాప ఆటకు కూడవూడివారి ఆటకు సంబంధంలేదు. అదేగ సాములో లేదా వుంది ఈ విధంగా మైసంపాటివారి బాణీలో వుండినా? తమలు మైసంపాటివారి బాణీ పోయిందని విచారించారు. దారిక్రాత్మకంగా అది గొప్ప బాణీయేనని విచారించి లాభంలేదు మీరు వినరాలు సేకరించండి గ్రంథంగా నేను వెలుగులోకి తెస్తాను. అంతేగాదు ఆ బాణీ తెరవిన ఒక్క పుస్తక ప్రీముర్తి పున్న దానిను అమెను మా విశేషవానికి అహ్వనించి ఆ బాణీ కొందరు పిల్లలకు తెప్పించే ఏర్పాటు చేస్తాను మీరు సహకరించి తెలుసుకోండి ఒక సంప్రదాయం యాపించుటకు కొన్ని కళాజ్ఞలు పడ్తుంది అడరించి అరాధించేవారు లేకపోతే - కళాజ్ఞలుగా కొందరు మేధావులు కను తమ తమ తరీఖగా యాపించిన కళ కాలగర్భంలో కలిసి పోతుంది. ఈ విషయం సత్యం. ఈ సత్యాన్ని గ్రహించే నేను ప్రాచీన కళను ప్రభాసం కొలుకు తప్పిచేస్తున్నాను.

“అవును మీరు ఒక అద్భుత రచన చేశారు అందు ఒక ప్రత్యేక పద్ధతి ఆనుపించారు. ఆ రచన ఏ విధంగా వర్తనమాతమప్పునూ ఇందు స్పష్టమైంది - చతురాలిని ఇంటింటి వ్యక్తమేలా వుంటుంది అభినయాలికి ఏ ఏ గీతాలు వనికీ ఉస్తాయి? ఆ అభినయం చూచి రీతియా, వీరి బాసకీ పద్ధతియా? లేక ద్రువాగాన పద్ధతియా? ఇది ఆలోచించినవారు లేరు. అది ముఖ్యమైనది —

అర్థా: నా అభిప్రాయంలో మీ గ్రంథంమీద అభిప్రాయం వ్రాయాలంటే మీకున్న సరితుకై యుంటాది. అంటే - నా అభిప్రాయం - మీ రచన రేచలం దిదివినంతలో లాభంలేదు. అలా తదివితే 30% అనందానుభూతి మాత్రం పొంద గలం అది గానంమేళావారి అప్పుడు 50% అనుభూతి కలుగుతోంది ఆ గానంతో చేర్చి బాణీలో పొందుకరచి భావాన్ని, అర్థాన్ని అది అభినయించి నడచుగాని 100% అనందం అనుభవించలేదు. అప్పుడుగాని ఆ గ్రంథంపై ఎంతవై ప్రతికమైన అభిప్రాయం తెల్పులేము. గ్రంథంపై అభిప్రాయం తెల్పుకర్గిన వారు రేచలం భాషాపండితులైనంతలో లాభంలేదు. సంగీతం పాహిత్యం తెలిసి సంతలో లాభంలేదు. సంగీత సాహిత్యమేగాక గురుముఖంగా కావ్యం సంప్రదాయం వ్యక్తకళ అభ్యసించినవారుగా ఉండాలి. ఇన్ని తెలిసినవారే సంపూర్ణంగా ఆ గ్రంథం

యొక్క విశిష్టతను గూర్చి తెల్పుగలదు. అట్టి ఎరిగివారు ఒక్క వాక్యంలో అభిప్రాయం తెల్పుట నాకు తృప్తి కల్గించలేదు.

ఈ నా యీ అభిప్రాయంతో ఏకీకరిస్తారా? మన భాషలో ఇట్టి రచనలు వెలువడటం అరుదు. అందువల్ల నేను మీ రచనను అత్యంత జాగ్రత్తగా చదివినాను.

నేను తరచూ మీ రచన చదువుకొంటున్నాను శ్రీకృష్ణ సదసన్నిధిలో హృదయార్పణంగా —

చిక్క-దవల్లి

హైదరాబాదు - 20

1-7-1978

— నటరాజ రామకృష్ణ.

స్వత్యాచార్య

బ్రహ్మశ్రీ వేదాంతం పార్వతీశం

కూచిపూడి, కృష్ణాజిల్లా

మహారాజశ్రీ మైసంపాటి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యముగారికి వమస్కారములందీ!
తాము సంపిన శ్రీకృష్ణశాంతనము - గోపికాలావ్యము అందిగది చదివెతిని.
సంబరపడితిని.

“రాధామూర్తిన చరణ చారణ చక్రవర్తి”

అని మిమ్ముల సంతోషించుచున్నాను. ఈ సుతుల వ్యాఖ్యానమే నా హృది ప్రభావితము.

వరీయలు,

కూచిపూడి

28.5.1980

వేదాంతం పార్వతీశం.

ప్రముఖ ప్రతిభాసంపాదకులు —

పాపిరీ ముచ్చటలు - పూజాబలు

అంధ్ర శేషగిరిరావు

విశాఖపట్టణము

అంధ్ర పుత్రులకు - అభివాదాలు

కృష్ణకాండవం - గోవిందాచార్యుల రెండుపాదాలు దదివాను.

అడతూ పాడతూ ఉండగా చూస్తూ విసవలసిన గ్రంథం. పరన పద్ధతిలో పరిచితి కరిగించుకొన్నాను. అదియే ఒక భాగ్యంగా భావించదగిన అనుభూతిని పొందాను. శాస్త్రపరిభాషతోపాటు శాస్త్రమర్మాలు కూడా ఎన్నో విలువకు అందాయి.

కృష్ణకాండవం కొలుంల పరిచిలోనిదని, భూకాండవం జగద్ధితమైనదని భావన, శిష్యుడు నాట్యకర్త. అరవి దేవేరి నాట్యమియి.

అద్యాత్మిక చింతనతోడి లలిత కళారాధనకు అనువుపడి మీ ద్వితి ఒప్పు తున్నది మీ రిచ్చిన అలోక్షావళిలు పరితమ భారత సంస్కృతి సంపన్నునిగా చేయగల వక్తాతో వున్నవి తమకు మేలుకలుగు గాక:

ప్లాటు 88 - లానమ్మదే

విశాఖపట్టణము - 17

23 - 4 - 1978

— అంధ్ర శేషగిరిరావు.

ఈ కాలంలో శ్రీకృష్ణుని గురించి వెలువడిన గేయకావ్యాలలో ఇదే పెద్దదిగా తోస్తున్నది రచయిత సంస్కృతాంధ్రాలలో మంచి పాండిత్యంకలవాడు సంగీతంలోనూ, నాట్యశాస్త్రంలోనూ నిమగ్నుడు. మధుర కవులు సంకపారం పర్యంగా మీరి సంకప్టులు సంగీత పాపిర్యాలో అపారకృషిచేసి ప్రఖ్యాతి గడించారు తద్వంశీయులైన రచయితకు అవి నమాజంగానే అలవడినది. వీరికి చిత్రకళతో కూడా ప్రావీణ్యమున్నది. అయీ సందర్భాలనుసరించి, ఇందులో ప్రకటించిన చిత్రాలే ఆ విషయాన్ని వ్యక్తంచేస్తూన్నవి.

గేయాలకు అభిప్రాయాలలో విషయంగా అయీ సందర్భాలను గూర్చిన విశేషాలు చేర్చిరియిన్నవి నాట్యం విషయంలో మీ ప్రగాఢ పరిశ్రమకు అవి విదర్శనాలు. గేయాలలోని కల్పనల మిక్కిలి రమణీయంగా ఉన్నవి.

... ఈ గ్రంథం సంగీత, పాపిత్య, నాట్యాభినయ కళాధిమానుల ఆదరాన్ని తప్పక పొందగలదని విశ్వసిస్తున్నాను.

28-1-1978

— అంధ్రప్రభ వారపత్రిక

“... పాపాత్మవంతమూ నాట్యానుకూలమునైన ఈ గీతా కావ్యము భావనా పొటమార్క పంపన్నమై భావలయాత్మకమై గానమధామయమై ఉత్తమ గేయ కావ్యశ్రేణిలో చేరినది

.. నాట్యానికి సంబంధించిన అనేక పర్యాయ పదాలతో, రాగస్వరాలతో గేయాలు సరసంగా సాగాయి సంస్కృత పమాసాలూ, తెలుగుమాటల కూర్పులు ఎంతో చక్కగా నడిపించారు రచయిత.

శ్రీ మైనంపాటి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యంగారి కావ్యకృషి ప్రశంసనీయమైంది. పరనానికి, ప్రచర్యనానికి యోగ్యమైందీ గీత కావ్యం.”

2.4.1978

— ఆంధ్రజ్యోతి వారపత్రిక

. ఒకనాడు ఎంతో పైతృవంతో లలిత కళలకు కర్పూరితరాజము రిద్దిన కార్వేటిసగరం నేడు గతపైతృవాన్ని స్మరించేవారు కూడా లేని దీనానందలోసుండగా 30 - 8 - 75 శ్రీజయంతి సందర్భమున శ్రీశ్రీ అగ్రగణ్య కందికామకోటిపీఠాధిపతుల ఆశీస్సులతో శ్రీ సుబ్రహ్మణ్యజ్యోత్స్వరుల ఆలయ నిర్మాణం, స్కందశుక్లరణిలో తెచ్చివ్వడం, శ్రీ వేణుగోపాలస్వామి సన్నిధిని శ్రీ మైనంపాటి వేంకటసుబ్రహ్మణ్యంగారు కాము రచించిన ‘శ్రీకృష్ణశాండవము - గోపికాలాస్యము’ అనే మహాకావ్యాన్ని శ్రీ వేణుగోపాలానికి సమర్పించడం, ఆ సందర్భమున శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయ ఆంధ్రభాషాధ్యక్షులు అధ్యక్షులు డి. ఎన్. రెడ్డిగారు అధ్యక్షత సహింపగా కవి కావ్యగానంచేసారు బ్రహ్మశ్రీ గౌరిపెద్ది రామమూర్తిశర్మ, శ్రీ జానుమద్ది భూమమధ్వాప్తి, శ్రీ వి. పి. శ్రీరామయ్య, డా॥ వి. పి. ఆరుణాచలం, శ్రీ ఆర్. ఎస్. వి. పరసింహరాజు, శ్రీ కె. భాస్కర్ మున్నగువారు కావ్యప్రశంస చేశారు

యువజన సంఘం తరపున శ్రీ ఆర్. పి. మధుసూదనశర్మగారు కవిని సత్కరించగా అత్యుదయ నాట్యమండలి అధ్యక్షులు, శ్రీ పరసింహరాజుగారు కవికి ‘లలితకళావిధి’ అను విరుదమునిచ్చి సన్మానము జరిపినారు —

— ‘నవయుగ’ వారపత్రిక. తిరుపతి.

మైనంపాటి వంశము-చరిత్రాంశము

'మైనముపాడు మైరివృషమండలికిన్ ముకుదాడు, రమ్య కాంచీ నగరీ సముజ్వల విచ్చిత విశేషరి వీడుజోడు, మే ధానుపమ ప్రసిద్ధ కవితాద్భుత వాక్పటు కావ్యకస్యకిం పైకలుచంటి వీడు, వివిధాగమ సంస్కృతిగూడు, నేటికిన్!'

—మైనంపాటి గోపాలశాస్త్రి.

మైనంపాటివారి వంశము చారిత్రక-సంగీత-సాహిత్యవిశేషము కలది. అది లోకమునకు చెల్లుట ధర్మము, ఉచితము అని తెల్పుటకు పూనితిని. అన్యథా భావింపకుండురు గాక!

మైనంపాటివారు ఆర్యేలనియోగి బ్రాహ్మణులు. యజుర్వేదాధ్యాయులు - భారన్వాస శాస్త్రీయులు. వైదికాచార నిష్ఠా సంపన్నులు. వారిలో ఎందరో మహానుభావులు భగవద్భక్తియే ప్రాధాన్యముగా సంగీతి సాహిత్యసేవయే పరమార్థముగా నెలసినారు. ఈ చరిత్ర రచనకు వారి రచితములైన గ్రంథములు - శాసనములు రికార్డులు పెద్దలు తెల్పిన విశేషములే ఆధారము.

ఒంగోలు (72) క్రీ. శ. (1411-12)

మైనంపాడు చెరువుకట్టపగ్గర నున్న శిలాశాసనము.

1. శ్రీశైల శిఖరరత్నం శ్రీమాన్ (శ్రీమతేన) త్రిపురాస్తతో వ తాద్భు
2. త్రాన్ య ద్భతో కల్పనల్లి ఫలతి చతుర్వర్గ ఫలమబాదీనాం
(శ్లో ౧) అస్తప్ర
3. శస్త్రః పృథివీత శస్త్రః శ్రీ దేవ రాయో విజయాత్మజ
4. న్నా రిన్మిన్మహీం శాసతి పుణ్యకీర్తి! దివం మరుత్వానేవ దివ్య
5. లక్ష్మీమ్ (శ్లో ౨) పుడయగిరి నాఖ్య నగరీ (ఉడయగిర్యాఖ్యా నగరీ) కాస్తే కర్నాట కటక మధ్యస్యే! భార

6. ద్వారాజునోత్రో 'సరహారి నామ ద్విజోరిత ధర్మాత్మా
(శ్లో 3) తదా
7. త్సజరి 'తమ్మయ మంత్ర' సంజరతమ్సూను రాసీత్ భువి 'మ
8. ల్ల నార్యః'। సదాశివ శ్యర్పపదశీలయతో ద్వితేస్త్రి పూజా
నిరతో మ
9. సిపి॥ (శ్లో ౪) సోభ్యేత్య తైవసాంరాజ్య కర్తారం ముక్తిసాధనం
భిక్షువృద్ధాయ
10. తిస్తోఽస్తం (యతిశ్రేష్ఠం)। పార్థయిత్వా (అర్థయిత్వం) అనుప్రార్థ్య
తదాజ్ఞయా (శ్లో ౫) త్రిపురాస్తక దేవస్య 'అలతైల' (శ్రీతైల)
11. శిరోమణిః (శిరోమణిః)। విశ్వం పూజాజ్ఞ సైవేష్ట్య కర్తు
ముద్యుక్త మావస॥ (శ్లో ౬)
12. 'మన్దంపాటి' గ్రామే త్రిపురాంతక దేవ శీమి (సన్ని-సమి)
పూర్వాస్థిన్। ల
13. ద్వా ద్విధం తటాకం। లభ్యా త్రైతం చ తదుత్తర త్రైతం
(శ్లో 2) తా తా
14. తే గుణ తర్క రామ శశి భి ర్యుక్తే తదా (తథా) దుర్మతో
ప్రాప్తే కాత్మిక పర్య
15. లేస్తు దివస శ్రీ మల్లనార్య విభుః। ప్రాదా 'నైర్ద్ర
16. స పాటి' నామాని పురే త్రైతం పురారాతయే। పుష్పరామ మ
17. జప్త ముద్యునుదినం నిత్యార్చనా సిద్ధయే॥ (శ్లో ౮) గ్రా మంచ
సుఖ సంజో
18. హం నిర్య దీపామృతాయ చ । విమలం కాంశ్యపాత్రం చ
సైవేద్యాయ
19. దదాః ప్రసూః (శ్లో ౯) మల్లయ సమర్పితమనుదిన మామోద్యతా
20. రుణగిరినాథః। (అనుదిన మాన్యాద్యదరుణగిరినాథః) సైవేద్య
మిస్తు మాళిః తిష్య దద్యా త్తథా ఫలసిద్ధయే॥ (శ్లో ౧౦) (తస్య
విదవ్యాత్ యదప్తఫలాసాను)
21. శ్రీ శ్రీ శ్రీ తేయును.

ఒంగోలు 149 క్రీ. శ. (1310-11) శా. శ. 1232

ఎండ్లూరున శ్రీ శివాలయమునకు ఎదురుగానున్న

తెలుగు శిలాశాసనము మొదటి ప్రక్క

1. స్వప్తిశ్రీ బాతక...
2. శ పురుషంబులు ౧౩౩ అగు నేటి సా
3. ధారణ సంవత్సర మాఘ మా... ..సోమగ
4. మాణ పుణ్యకాలమందు శ్రీమన్మహామండలేశ్వర
- 5 శ్రీ వీరప్రతాప రుద్ర దేవ మహారాజులు పుణ్యంగాను
- 6మల్లినాథకు పూర్వము
7. సమంగాను
8.మహాదేవరకు
9. య
10. వారు కూం

రెండవ ప్రక్క

1. రకు ౧౦౮ మంగమూరికు ౧౦౦ గోమగుంటను
2. కు ౧౦౦ శాకుటూరకు ౧౦౦ బూదవాడకు ౧౦౦
3. పులికొండకు ౫౦... ..చం నిం
4. పాడుకు ౧౦౦ మైదని పాడికు ౧౦౦
5. మూండికు ౧౦౦ మందికలపాడుకు ౧౦౦
6.
7.

ఒంగోలు 150 క్రీ. శ. (1356-57)

ఎండ్లూరున శ్రీమాధవస్వామి ఆలయమున నున్న

తెలుగు శిలాశాసనము మొదటి ప్రక్క

1 స్వప్తి సమస్త ప్రకప్తి	6. రూఢ ప్రోడ లేదా
2. సహితం శ్రీమన్మ	8. వంత్త వరణక క్రితా
3 మా మండలేశ్వర ఆ	7. వత్తి శరణాగత వ్రతన
4 శ విషమ మాయా	8 ంటర మండలీకర పందో

- 9 చీవరక్ష చక్రవారాయణ
 10. శ్రీ పారంగపాణి దేవరాజా
 11. లు రమణు అయ్యారో
 12. గైశ్వర్యాశ్రివిద్దియ
 13. వస్తువాహన సంక్రిద్దియ రా
 14. జ్యోతివిద్దియ దనకనక నమి
 15. ద్దియంగాను శ్రీమంత్వ
 16. హి మండలేశ్వర కాళతి
 17. య గణపతి దేవమహారా
 18. జాలు నుళ పత్కథా వివో
 19. దంబును త్రిద్విరాజ్యము
 20. సేయుచుండింగాను స్వప్తి
 21. శ్రీ శక నరుషంబులు గగ
 22. వు ఆగునేంటి నల పంప
 23. క్కర పై కాళు కు ను రమ
 24. తండ్రి మాదన దేవరాజనకు
 25. శ్రీవైకుంఠలోక ప్రావ్య
 26. త్నామై పెట్టి విజయితు
 27. లైరి (నా) స్వప్తిశ్రీ మన్మహా
 28. ప్రదాని గోవిందనాయ

రెండవప్రక్క

29. ంతులు విల్పవ ప్రతిష్ఠ శ్రీ
 30. మాధవ పెరుమాళ్లకు
 31. ను లంగరంగ భోగనై వేద్య
 32. దీప ముఖ్యమైన నవ్వన
 33. సుస్తు భోగమునకు
 34. ఇచ్చిన దం మ్మూను : 'పిండ
 35. లారు' నవన భోగ సాం మ్య
 36. త గామ ఇచ్చిరి కుంతు
 37. లు గామం పూ నాకః పే

38. రన మిద్ది దక్షిణకః మాం
 39. తులపాయ వశ్చిమతః
 40. మైత్తవపాయ ఉత్తర
 41. తః యద్గురు ఇట్లు నవన
 42. మాన్యముగాను-శ్రీమా
 43. దవ పెరుమాళ్లకు ఇ
 44. చ్చిరి యా కృతి కొడయలు మా
 45. దన నంబిగారి కొరుకుచే
 46. ం స్వయంవంబింగారు విరి పు
 47. తశ్చాతులకు ఆ దం
 48. దార్యము స్వదత్తం వరద
 49. త్తం వాయోహితేతి నను
 50. ంధరా వష్టివ్యక రుష న
 51. హస్తాతో విష్ణాయాం శా
 52. శే శ్రీమి స్వదత్త ద్విగుణం
 53. పుణ్యం వరదత్రాను సా
 54. లనం వరత్రావహరం
 55. ద్వు స్వదత్తం ద విష్ణులంభ
 56. వేతు మల్లనాథ దేవర
 57. కు గాం గోవిందపెరుమాళ్ళ
 58. కు గంం అవనంకకు
 59. కు గంం దేవతకు ౩౦ విరులకు
 60. ౨౫ కోదిట్లు అందన వనంకు
 61. కు ౨౫

....

...

మూడవప్రక్క

..

. . .

ఈ శాసనము లాధారంగా తెలిపినంతవరకు మైసంపాటి
 ఎంగళునకు మూలపురుషుడు 'నరహరి' తల్లా కారామాది ప్రసిద్ధా
 పన కర్త, అతడు శ్రీ. శ. 18 శతాబ్దములోవివాడు, ఉదయగిరికి

చూచినవాడు. శ్రీ మన్మహామండలేశ్వర శ్రీ వీరవ్రతాప రుద్ర మహారాజు శ్రీ. శ. 1810-11 కాలమునగాని, అంతకుమునుపు 1356-57 లో శ్రీమన్మహామండలేశ్వర కాకతీయ గణపతి దేవ వరాజు పాలించుచున్న కాలమున ఎడ్లూరు శాసనమునుబట్టి నారంగపాణి దేవరాజుగారు శా. శ. ౧౧౭౪ అగు వలనామ ౫ ల్కు నై శాఖకులు తన తండ్రి చూడవ దేవరాజునకు శ్రీ వైకుంఠ ప్రాప్త్యర్థము చేసినదానము తెలియుచున్నది. ఈ దేవరాజు ఎండ్ల ప్రభువున అతి విషమహయాధిపాద - ప్రాధ ర్భావేనంత - యశ్రతాంత్ర శరణాగతి - వజ్రవంజల - మండలీకీరవంజోళి తీవ్ర విద్యారాయణ విరుదాంచితగు. వారికడ ఉదయగిరి సరళ మంగ్రహిణి నుండెనేనో! సరిహరి కుమారుడు తిమ్మయమంగ్ర తిమ్మయమంగ్ర హిమారుడు మల్లనార్యుడు లేక మల్లయమంగ్ర ఇదియ మైవంపాడు (మైవంపాడు) లో ఆదివరకే ప్రతిష్ఠించబడి యుండు (శివుడు) నిత్యపూజ నైవేద్య అఖండి దీపారాధనల శ్రీ. 1141-42 లో భూమిని దానం చేసినవాడు. ఇట్టి శాసనా కర్మముల జల్లాలో మార్కాపురం తాలూకాలోని శ్రీపురాంబ ముని కలదట!

మైవంపాడునకు పూర్వపు పేరు మైవంపాడు. సరళ తర్వాతి వారికి ఉదయగిరివారను పేరు పోయి మైవంపాటివారను పేరెలసినది. సరిహరి వంశీయులు ఎడ్లూరు ప్రభువులకు మంగ్రహిత్వా కారములు సెరపుచుండిరనుట తెల్లము. అనగా మల్లయమంగ్ర గిరి సంతరియు వంశావళిలో నేడో మూర్పు కలదు. వారి నామములు తెలియవు. దీనినిబట్టి మైవంపాడున పురాతనముగా వెలసియున్నది శివాలయము. ఆ దేవునినే మల్లయమంగ్ర 'పురారాతి' అని పేర్కొనెను. తరువాతి మల్లయ పేరినే ఆ శివుడు 'మల్లేశ' అను పేరన్యనహరించినట్లు లోచును. ఇందులకు కారణము మల్లయమంగ్ర ఆ దేవు సన్నిచి భూదానాదు లొనర్చుటయే. అసంతరియు అరిని వంశీయులలో నొకడు శ్రీ వేణుగోపాలస్వామిని గోల్కొండనుండి

తెచ్చి యందు ప్రతిష్ఠించి యుండును. ఆ ప్రతిష్ఠాపనకర్త ఎవరైన నిర్ణయింప వీలుకాదు - ఇందుల కొక యైతిహ్యము కలదు - ప నాడు, కొండవీడు, గుంటూరు, ఒంగోలు, ఎండ్లూరు నీరదుగుల ప్రాంతములు 16 వ శతాబ్దినుండి 17 వ శతాబ్దివరకు గోల్కొండ పాలించుచున్న కుతుబ్ శాహీ వంశీయుల పాలనకు లోబడియుండిన ఎండ్లూరు ప్రాంతమునకు చెందిన 'మైదనపాడు' అను ప్రభుత్వము గ్రామంగా వ్యవహరించున 'మైదనపాడు' అను పేరుగలది గోల్కొండ సభాబులలో ఇబ్రహీంకుతుబ్ షా (మల్కీ-ఖాన్) షాహుద్ దౌలీ కుతుబ్ షా - అతని అల్లుడు సుల్తాన్ సుహాబుద్ దౌలీ పాలనలో ప్రభావితమైకరీతి విద్యావేకములు విస్తరించినది. ఆ ప్రభువుల ఆధ్వర్యమున గోల్కొండ రాజ్యము నిజా ప్రభువులు స్వాధీనమై కొంత కాలమునకు ఆ ప్రాంతములన్నియు ఉద్బిండియం గానెనిపాటికి దత్తము చేయబడినవి. ఎండ్లూరు ప్రభువులు గోల్కొండ సభాబులకు సామంతులేమో! ఆ ప్రాంతపు గ్రామాలెక్కలను గ్రామ నిర్మాణము, శిస్తు వసూలుచేయు గ్రామ పెద్దకాపు - గ్రామసర్పంచి వల పెద్దలు జమాబందీనాడు సభాబులకు నేరుగా పడరాలతో అప్పగించి పారశీ! ఒక యేడు మైదనపాడునుండి కరణం మైదనపాటి ఎంజీ యుడు, (ఎవరో తెలియదు) పెద్దకాపు, కలపెద్దలు కలిసి శోభ్యులు గురు జమాబందీకి గోల్కొండకు వెళ్ళిరట! ఒకనాటి రాత్రి మైదనపాటి ఎంజీయునికి కలలో వేణుగోపాలదేవు డగువడి "అయ్యా! నేను 'మొదినంద' వది (మూసీ)లో పడి చాకలి గుడ్డల ఉడుకు చెప్పియు సోర్యలేకుంటిని - నన్ను నీవు నీ యూరు చేర్చుకొనుము - మేలు కలుగు"నని వదిలో తా మన్నచోటు గుర్తుచెప్పి మాయమయ్యె వట! మైదనపాటి వంశీయుడు ఉదయమున లేచి తన స్వప్న స్మృతాంతము తన యమచరులకు తెల్పుగా వారును తమకట్టి కలయె వచ్చినదని చెప్పిరి. అతడును ఆశ్చర్యపడి వారితో కలిసి వదికి వెళ్ళి కలలో వ్యాధి చెప్పిన గుర్తు తెలిసికొని చూడగా స్వప్నము నిజమయినది. చాకలి యొకడు వదియొద్దన నగము భూమిలో పూడుకొనబోయిన

రాతిపై గుడ్డలుతుకుచుండుట చూచి రాతిని పరిశీలించి అది సా-
విగ్రహమని తెలిసికొన్నాడట! ఆ విగ్రహము ఏ పవిత్ర శ-
లయమునుండి ఏ సవాలుల నుండగమునకు గురియైపడియుండెనో;
చాకలి సవాలు అంతఃపురాని? చెందినవాడని తెలిసి మిన్నకవ
నాటిరాత్రి మైసంపాటి వంశీయుడు నిద్రించుచు స్వామిని తలచుకొ
“స్వామీ! రేపు ముందుగా నా గ్రామం జమాబందీ పూర్తియగు
నీవు చెప్పినట్లు చేయగలను.” అనుకొని నిద్రించెనట! మరిలా స్వః
మున జేవుడగుపడి “అట్లే యగును - నీవు నా బరువునుగూర్చి సం-
హింపకు - చేతిలోని పాత్రమువలె బరువు వుండగలను” అని మా-
నుయ్యెనట!

మైసంపాటి వంశీయుడు మరునాటి ఉదయమున తన తి-
లలో - తన వారితో కొత్తాలు గూటమున నుండగా సవాలు నగ-
నుండి తొలుత మైసంపాడు అన్న పిలుపు వచ్చినదట! కరణ-
లెఖలతో తనవారితో సవాలు నెదుట హాజరై నాడట! సవాలు త-
వశీరులచే లెఖలు తనిఖీ చేయించి శిస్తు కట్టించుకొని పరిపెన
హరు జమాబందీ త్వరలో ముగియుట స్వామి అనుగ్రహమును
సాయంకాలము పరశెట్లో గడిపి, పదికీపోయి చూడగా చాకలి పెరి-
యుండెనట! వా రా రాతిని దొర్లించి చూడగా ఏకశిలలో నగ-
ద్యయముతో ముచ్చటగానున్న వేణుగోపాలుని దివ్యమంగళ విగ్ర-
హమును చూచి ముక్తిరట! దానిని తీసికొని పోవుటకు అలో-
చించి పెద్దకాపు తలపై చుట్టుకొన్న పెద్ద దుప్పటము తీసి గ్రందపంచి
విగ్రహము యెత్తిపెట్టి మూటకట్టి కరణం యెత్తుకొనగా అది పాత్ర-
మంత బరువైయుండెనట! హరు మిజిలీలతో ప్రయాణము సాగింది
స్వగ్రామం చేరినట! శుభముహూర్తమున మైసంపాటి వంశీయుడైన
కరణము చిన్న ఆలయము కట్టించి స్వామివందన ప్రతిష్ఠించెనట!
అర్చనాదికములు తానే చేయుచు నిత్యనైవేద్యోత్సవములకై తన
భూమిని స్వామికి సమర్పించెనట! ఉత్సవ పర్యవేక్షణకై పెద్ద
కాపును - కార్యనిర్వహణకై కులపెద్దలను నియమించెనట! ఆరడు.

ఆ వేణుగోపాలుని భక్తుడై అనేక కీర్తనలను రచించి నేమించెనట! ఈ కథ ఎట్లున్నను మైనంపాడున వెలసిన వేణుగోపాలుని మైనంపాటి వంశీయుడు ప్రతిష్ఠించెననుట సత్యమూ, అందులకు —

‘దుప్పటజట్టి గుట్టుగ దెచ్చితి-విప్రుడు నా ముప్పు దీర్చవేల!
మొప్పుగ నీపట్టు జేరితిని-మైనంపాటి బాల! శ్రీ వేణుగోపాల!’

అను సంకీర్తన భాగం మా వారినోట నిల్పియున్నది. ఇటువంటి ఆ మైనంపాటి వంశీయుని సంకీర్తన లేమియుననో! నేడు కానరావు. అతడు దేవాలయ తిలకా రామాది ప్రతిష్ఠాపక కర్తగా పేర్కొనబడి యుండినవారిలో నొక డనుట ఇందులకు ప్రబల తార్కాణము. వాటినుండి మైనంపాటివారికి శ్రీ వేణుగోపాలుడు ఆరాధ్య దైవమయ్యెను. మైనంపాటివారు స్వామికి ఉత్సవ విగ్రహములు చేయించినారు. ఆ విగ్రహముల పాద పీఠములందు ఆ వృత్తాంతము చెక్కబడియున్నది.

ఎండ్లూరు ప్రభువులైన మందపాటి రామచంద్రరాజు - రామ భద్ర రాజులుంగార్ల కోలుపులో మైనంపాటి కామరాజు - పాపరాజు - మొక స్నానార్లు దివాన్లుగా వుండేవారు. మందపాటి వంశ ప్రభువులు మైనంపాటివారి సంగీత సాహిత్య ప్రతిభకు మెచ్చి ఎన్నో మాన్యా లిచ్చారు. బూరగ మాన్యం కవిమాన్యం - మొదలగునవి. వారు సంగీత సాహితీ పోషకులై ఎందరినో పోషించిరి.

మైనంపాటివారిలో మైశ్వర-శైవ-స్మార-కాశ్మీయ-ఆరాధ్య సాంప్రదాయము లవలంబించిన వారున్నారు. అందులకు వేణుగోపాల స్వామి ఆలయప్రాంగణముననే నెలకొల్పిన భ్రమరాంతా మల్లక - వీరభద్ర - భద్రకాలీ - ఆంజనేయ దేవాలయములే సాక్ష్యములు. మన్యం వీరయ్య పెద్దకాపు దేవాలయ ముఖద్వార గోపురము కల్యాణ మంటపములు కట్టించెను. మైనంపాటివారిలో నొక కాళివారికి కామేశ్వరీదేవి ఉపాస్యదైవమునుటకు కామయ్య కండ్రి అయ్యా సామి (అయ్యారప్ప) చెప్పిన పద్యము గమనార్హము.

“పద్యముల్ పాంచాల కావ్యమున జెప్ప-మానితే నియోగి
వానివటన!

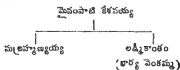
ఘంటాపథమ్ముగా శై వారముల్నేయ-మానితే నియోగివానివటన!
నల్లరు భళియన నబరు లందకయున్న-మానితే నియోగివానివటన!
సంగీతి సరసోక్తులంగుగా బల్కు-క-మానితే నియోగివానివటన!
ఇంపుగా నిన్ను సృత్యమాడింపగున్న-నేను మైనము పాటింటి
వానివటన!

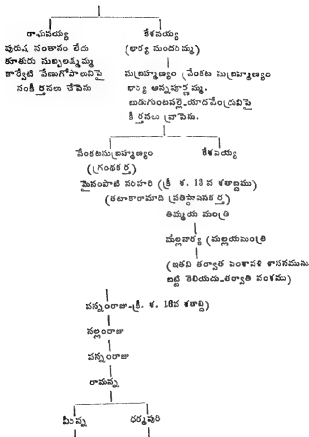
కరుణతో కాకునుమ్మ! కామవల్లి! శ్రీ సుగుణవల్లి కామేశ్వరీకు
తల్లి!”

ఇందు ‘సృత్యమాడింపగున్న’ అనుటచే మైనంపాటివారు
సృత్యమం దభినివేశము కలవారమట స్పష్టము.

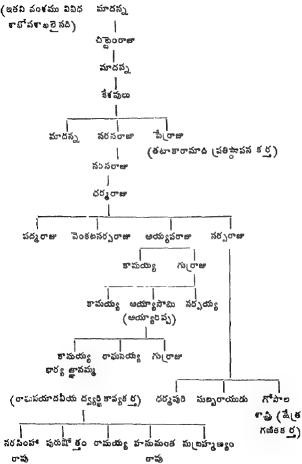
నేడు మైనముపాటిలో వేణుగోపాల దేవునిని ఎనిమిది తరము
లుగా మద్దిపాటి వంశీయులైన ప్రవృత్తవాచార్యులవారు, తిక్కన
దేవుళ్ళను శై వార్చకులు నేవించుట, నేడు ప్రభుత్వమే ట్రస్టీల మూల
మున శ్రీ పెరుమాళ్లుగారు, శ్రీ మేనాపాటి ప్రసాదరావుగార్లు
ఆధ్వర్యమునందు స్వామి ఉత్సవాదలు నిర్వహింపబడుట తెలియ
వచ్చును. శ్రీ మైనంపాటి ధర్మరాజులుగారు, తమకు స్వప్నమున
స్వామి యిచ్చిన ఆజ్ఞ పురస్కరించుకొని ఇత్తడి గురువారాధనము
చేయించి స్వామికి సమర్పించుకొన్నారు.

శ్రీ వేణుగోపాలుని ప్రతిష్ఠాపన కర్తయగు సరహరి వంశము
నివిధ శాఖోపశాఖలై విస్తరించింది. ఆ వంశవిభాగములో నా వంశ
మూలపురుషు డెవ్వడో నిర్ణయింప వీలుకాదు. నా వంశవృక్షము
చూడుడు.---

(ఇతని పంశము వివిధ
కాళోపకాళితై నది)

(హరికథాశీసరి.

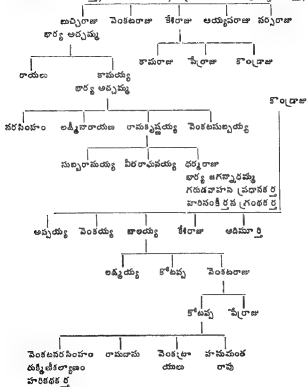
సరహరి రామాయణకర్త)

(హరికథా

నిర్దేశక)

పేర్రాజు

(తటాకారామాదీ ప్రతిష్ఠాపనకర్త)

సరహరి పంశములో మాదన్న కుమారుడు కేశవులు అతని
మాదవ కుమారుడు పేర్రాజు మాదవ సంతతి కేశిరాజు—అతని

మూడవ కొడుకు కొండ్రాజు సంతానంలో శ్రీశిరాజు - అరువాడు గాక శ్రీ మైసంపాటి ధర్మరాజుగారు ప్రాయించి భద్రపరచిన మైసంపాటివారి వంశ మహావృక్షములో మరెవ్వరును శ్రీశవనాను ధేయులు కానరాదు. కావున నా వంశ మూలపురుషుడు శ్రీశవయ్య వారిలో చేరినవాడు కాదు. నరహరి వంశీయుల సమకాలీన జ్ఞాతి పర్వములో ఎందరుండిరో! వారిలో నిత డొకడుగా నుండును

మైసంపాడు గ్రామంనుండి తదవంశీయులలోని వాడైన శ్రీశవయ్య కుటుంబమువారును, మరి రెండు కుటుంబముల వారును కార్వేటి నగరమునకు వెళ్ళినట్లున్నది. అట్లే కొందరు కొనసీమ - ఓరుగల్లు - కొత్తపట్నం - పొదిలి - ఆలకూరుపాడు - ఓంగోలు - దాని చుట్టుపట్టుల గ్రామములు చేరిరి. కొత్త పట్నమునకు వలస వెళ్ళిన వారిలోని వాడే మాస్టరు సి. వి. వి. యోగసిద్ధాంతమునకు చెందిన గురుజేవులు శ్రీ మైసంపాటి నరసింహారావుగారు. వారెల్లరు వలస పోవుట కానాటి జీవన విపరీత పరిస్థితులే కారణము. కార్వేటి నగరమునకు వచ్చినవారు మూడు కుటుంబములవారట! వారిలో శ్రీశవయ్య కుటుంబ మొకటి. అతనికి మైసంపాడు గ్రామమున నలుబది ఎకరముల పొలముండెడిది. (పూర్వ లక్ష్మినిది పోగా మిగిలిన స్వల్పాంశము నే నమ్ముకొని వచ్చినది.) కార్వేటి నగరమున నేడు మైసంపాటి వంశీయు లెవ్వరు లేరు. గృహప్రదేశములు మాత్రమున్నవి. మిగిలిన రెండు కుటుంబముల వారి సంతానము - కాళహస్తి - తిరుపతి - నారాయణవరములందున్నారు.

క్రీ.శ. 17వ శతాబ్దాంతముననో 18వ శతాబ్దారంభముననో నా వంశ మూలపురుషుడు శ్రీశవయ్య మైసంపాడునుండి కార్వేటి నగరమునకు వచ్చి స్థిరపడెను. అప్పుడు కార్వేటి నగర ప్రభువులు సూర్యవంశ క్షత్రియులు శ్రీ వెల్లంటి కనకరాజును, అతని తమ్ముడు వేంకట పెరుమాళ్ళ రాజులుంగార్లు. శ్రీశవయ్య కుటుంబంవారికి ఆచ్చట అదివరకే స్థిరపడియున్న వంశాయపాటి వారిలోను సుదూరమున గల అప్పలాయగుంట గ్రామంలోని గర్నాపూడివారిలోను

సంబంధ బాంధవ్యము లేర్పడినది. వంశాయలపాటి సుబ్రహ్మణ్యయ్య బుడుగుంటపల్లె (రైల్వే కోడూరు - కడప జిల్లా)లో మున్నె రాచ పూటివారిలో సంబంధ బాంధవ్యము కలవాడు.

నా వంశంలోని ముఖ్యుడగు శేషయ్య నునుములు రాఘవయ్య శేషయ్య అనువారు. రాఘవయ్య కాశ్యోపనిషత్తు వసించి అచ్చటి వేణుకోపాలదేవునిపై సంకీర్తనలు రచించెను. శేషయ్య వంశాయలపాటి సుబ్రహ్మణ్యయ్య పోదాని వివాహము బొంగొయి రాష్ట్రమందలి ధార్వాడలో రైల్వే స్టేషన్లో నుండెను. అతడు ఉద్యోగ విరమణానంతరము తన బాంధవ్యమున్న బుడుగుంట పల్లెకు వచ్చి స్థిరపడెను. నాటినుండి మున్నె రాచ వంశము బుడుగుంటపల్లెలో నెలకొనినది. శేషయ్య కృష్ణభక్తిగా వాడు. అతని బాంధవుడైన వంశాయలపాటి సుబ్రహ్మణ్యయ్య యాదవేంద్రోపాసకుడు. కావున వారు తమ ఇంటిముందే శ్రీ గంగా వేంద్రస్వామికి మందిరము నిర్మించి ప్రతిష్ఠించిరి. దానికి ఆ గ్రామంలో భూస్వాములు - ధనికులైన రాచపూటివారి నాయం లగిసిరి. వారు స్వామి ఉత్సవాదులు మహా వైభవంగా జరిపించేవారు.

వంశాయలపాటి సుబ్రహ్మణ్యయ్య సుబ్బయ్య ద తతః సంశాసము లేనివారగుటచే మేనల్లుని (నా తండ్రిని) పెంచుకొనిరి. వంశాయలపాటి సుబ్రహ్మణ్యయ్య యాదవేంద్రునిపై పెక్కికీర్తనలు రచించెను. నా తండ్రియు (సుబ్రహ్మణ్యం) కొన్ని కీర్తనలు వ్రాసి నారట! ఇతడు కూర్మదాసుగారి శిష్యుడు. మృదంగ విద్వాంసుడు.

సంగీతసాహిత్య విశేషములు

‘గీతప్రయోగ మాశ్రిత్య సృష్టిమేతత్ ప్రవర్త్యతామ్ ప్రాయేణ తాండవ విధిః డేవస్తుత్యాశ్రయోభవత్’

అనుభవతోక్తి సమకవించిన మహాత్ములందఱో మునంపాటి వారు సంగీత సాహిత్య నాట్యాభినయములం దభినివేశము కలిగి, వానిని చైవ స్తుత్యాత్మకము లొనర్చిన తీరు తెన్నులు వారి రచ

సలు-చరిత్ర-పరిశీలించిన తెలియవగును. శోధింపం, ఆయుర్వేదం, గణితములలోను, వ్యవహారదక్షత యందును ప్రసిద్ధులు. రామభక్తి, కృష్ణభక్తి మిక్కుటముగా గలవారు. కొందఱకు వివాహాత్సర్వం వేణుగోపాలస్వామి సన్నిధియందు ఆభిషేకము చేయు సంప్రదాయ ముండెననుట యొక విశేషము. అందులకు వారి పద్ధతి చేయూత.

“పెండ్లి పేరంటములమున్ను విధిగ కాళ్ళ
గజ్జెగట్టి సంకీర్తన గాన భావ
బంధుమృగ వేణుగోపాలు నాట
పాటలన్ గొల్తు మైసముపాటివారు.”

ఈ సంప్రదాయమును ఎవరు ప్రారంభించిరో, ఎవరు సాగించిరో, ఎవరు చాలించిరో ఊహింపలేము. కాని, అనూచారముగ సంప్రదాయమున్నదనుటకు మైసంపాటి కామయ్యవారి కుమారులు సరసింకారావు, హనుమంతరావుగార్లు సాక్షులు. మైసంపాటివారెల్లరు ఆ యాచారము విడువక అవలంబించి యున్నచో కూచిపూడి వారివలె వీరి నాట్య సంప్రదాయము. నటికిని ఆంధ్ర దేశమున నిల్చి యుండెడిది. మైసంపాటి వారిలలో కొందఱకు చిన్ననాటనే ముఖ్యచెవులు విధిగా కట్టుకొనవలెనను పద్ధతి యున్నదనుట అందఱకు మంచి నిదర్శనము. సంకీర్తన పద్ధతిలో, హరికథాసరళిలో, అభిషేక రీతిలో మైసంపాటివారు సహజము, వినుత్తుమునైన సంప్రదాయము స్థాపించిననుటకు సందేహము లేదు. ఆ సంప్రదాయము నేడు దర్శించుటకు దాని నభ్యసించిన వారవినిత టుండిరో లేరో! ఉన్నవి వారి రచనలే—దేవునకొంది - కాకర్ల, మైసంపాటి - కూచిపూడి - మేరటూరు - కపట్రాల - కోరుకొండ - వారి సంగీత నాట్య సంప్రదాయము లొక్కొక్కటి ఒక్కొక్క ప్రత్యేక పద్ధతులు కలవి. వానిని విజ్ఞులు పరిశీలింతురు గాక!

నరిపారినుండి గోపాలకృష్ణశాస్త్రి వరకు నందరు సంగీత సాహితీజేత్ర టుండిరో, వా రెవరో, రచన లేవో తెలియదు. కాని

జనశ్రుతిలో కొన్ని రచన తనలో చేపినట్లును, కీర్తనలు పాడినట్లును, అవి పురాతనములని పెద్దలు (మైనంపాటి ధర్మరాజు - ము. పా. నారాయణగార్లు) చెప్పిరి.

గోపాలశాస్త్రి... ఇదియ రచించిన తే. గంగోత్రిము శివరా. ముస నున్నది. మదనగోపాల రమానల్ల భా. అను ముద్రా గణామును వ్రాసినట! ఇతి దుద్దండి కవితా ప్రోథినిగలవాడు.

కామయ్య ఇదిగూ భరినివాట్యాకారుడు. ప్రతి కీర్తన - పదకీర్తన - అవధాన - రాఘవ యాదవీయమును ద్వ్యర్థి కావ్యముగ - సంకీర్తనలను - చతుర్తాగ జన్యములు, సరిస పదవిలాసముగల కృతులు - బావలిలు రచించెను. సాంబలక్షణానిలాపమును ప్రతిధియు, కందసీతారామ శివము, లక్ష్మణ పరిణయమును కావ్యము, కుచేలోపాఖ్యానమును హరిభ రచించెను. ఎండ్లూరును గురిగల శీగల మెంటలత్తి మున్నగు చారివరితలగు గంగీతాధిపతులును స్పృశనట! గియ హయానుగలో దేశ సంచార మొనర్చును గిర్వాళకీ ప్రభువును నర్పించెనట! ఆ ప్రభువు యిరిసి సంకీర్తనాపాద్య నాటకాధిపతయములకు బహుముఖ ప్రజ్ఞాపాదవమునకు మెచ్చి నన్మార్గినింట్ల! అచ్చట అవధానము గావించి మెప్పునించెనట! వనపర్తి, మోసగిరి, ఆత్మకూరు సంస్థానములందును, కడప జిల్లాలోని బద్వేలి, ఎల్లంపేట, పుల్లంపేట, చిట్టేలి యందుగల చారివరితలకు గంగీతాధిపతయములు నర్పించుచు నట కొంతకాల ముంచెనట! ఇతని అధిపయగీతిములు ఆ ప్రాంతమువారు పాడుట వెలియనగును ఆ గంగీతాదులు లీరిని గీతిములు పాడి అధిపయించువాడు.

గిర్వాళ ప్రభువు తిన్ను స్త్రీగా వర్ణించి శృంగార భావమును బ్రదర్శింపు మనగా...

కీర్తన - భీష్మ - అది

తమామైవదిరి! చిన్నట-దాని తలంపు నీపైనున్నది
సమామి నీకేనన్న గి-వాణ్యమైన మెల్వన్నది

మృషాచేయనలదన్నది బల్-హుమారుగా రమ్యున్నది
 రోషమేల నీకన్నది బిల్-ఖుమ్. చేతునన్నది
 నెఱమోచితేనె రాపసిదీవ-న్నరా పలుకు కిన్నె రాదిరా
 మరాళగమిమోమురా చంద-మామరా కనులు తామరాదొ
 జలాయించు పంజలా కమ్మగా-జలాహార రాజలా
 నెలా కనుపుపెన్నెల మొగముపెన్నెల కళుస వన్నెలాదిరా
 నమూదెన తానముగలయుగా-నము స్వాభిమానముదిరా
 కమూలంబు చిత్తము మిసిమి అచ్చు-తము మదనప్రభాంతముదిర
 నడా దంతిగున్నదాయు పిడికిట-దాగు గొనునెన్నదాబురా
 బిడాయించు గడ్డిదాలు చమలా-నిదాగు తుమ్మెద బిడారురా
 పరాళిల నిల్పురా మనసు పా-పరాధియెడి దాపరాదురా
 వరద శ్రీ మైసముపాట్కామే-శ్వరి వినతి దేవరాజపూజితి

అని ఆకువుగా బాదీ అభినయించెనట:

ఒకప్పుడు రాజుపేట (క ౩౭ జిల్లా) నమీపమందలి ఎల్ల
 లోని గణి కామిణులు నాట్యాభినయము లభ్యసించి చేయు
 లలో మచ్చుల కొకటి —

కీర్తన - కాఫి - జంపె

అది నీకే తగినది-అది కిపోరా-శృష్టా!
 మదన జనక నాతో-మాటలేటికిరా

.....

మందులమారిల్లు-మరగితివటరా
 నుందరాంగివి గూడి-సుఖయింపపోరా
 తమణి పెట్టివ మందు-తిలకెక్కెనటర
 విరిబోడిమణి యిల్లు-విడిదాయెనటర

వరద మైనముపాటి-వాస! నోపాల!

పరమపురుష! కామేశ్వర పరిపాల!

॥౨॥

నరసింహారావు - ఇతడు హరికథాశేఖరి - హరికథాభివ్యక్తి - విరుదు వహించినవాడు. సంగీత నాహిత్యాలు తండ్రి శామయ్య ది నభ్యసించాడు. గాయత్రి మంత్రంతోపాటు తారక శోపదేశం పొందాడు. పంచముఖాంజనేయం - మేధాదక్షిణార్తి, ముగ్రతానుష్ఠానం చేశాడు. అంగు విద్యకై చెన్నపురి కేగి క్రిచేసికొని అచ్చట ప్రసిద్ధ విద్వాంసులైన తచ్చూరి సింగరావు సోదరులకడి సంగీతాభ్యాసం చేశాడు. గ్రాలం, వయోలిన్ గా సాధనచేసి వారిచే సమర్థుడనిపించుకొన్నాడు. పట్నం హ్యూణియ్యర్ కెంత - భాష్యాంతరైయ్యార్ కరియ్యెన మైసూరు దేవచార్యులు - పూచి అయ్యంగార్ - పైగిర్ వరదాచార్యులు తోపాటు తాను అంతేవాసియై విశేష సంగీతజ్ఞాన ములవిచ్చు న్నాడు. సంగీత కర్పూరీలు చేసినాడు. హరికథా విధానమందు - గుంటూరు - నెల్లూరు - కృష్ణ - రాయలసీమ మండలాలలో సాధికంగా హరికథలు చెప్పి పాండిత్యవిహారం చేసిన హరికథా సార్థకనామధేయుడు. ఇతడు శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసు దని కొంద రనుట పొరపాటు. (చూ ప్రపంచ తెలుగు మహా ప్రత్యేక సంచిక) శ్రీ నేని లక్ష్మీనారాయణ భాగవతాను ప్రత్యేకంగా చూచి జలమూత్రం దుష్కరీనాథశాస్త్రికి చెప్పిన విబట్టి జరిగిన ఉదంత మురిగించెదను.

ఒకప్పుడు నెల్లూరున జరిగిన హరికథా కాలక్షేపాలు హరి పితామహుడైన శ్రీ ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారి హరి గో ప్రారంభమైనవి. ఆసంఖ్యాక జనంతో సభామండలం రిసింది. నారాయణదాసుగారు శిథి ప్రారంభింపగనే జనంలో డిలేగింది! అంతట వారు అరి గంటలో కథ ముగించారట! వారే నరసింహారావుగారి కథ ప్రారంభమై నాల్గు గంటలు మురంజకంగా పాగిందట! ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు పర

సింహారావుగారి ఆశుధారా కవిత్వవైభవానికి - సంగీత మాధురికి - అభినయచాతురికి హరికథా సరిలిలోని లలితసౌతిమార్గ భావ సూచనకు ముగ్ధులై - "నా విధానము ఉద్వేగభరితము - ప్రౌఢ భావ ప్రకంఠితము - నీ విధానము సలక్షణ సౌకుమార్య ప్రసన్న భావబంధురము" అని మెచ్చి 'హరికథా కేసరి' యని అభినందించెనట!

శతసప్తహ నిర్వహణ ధురీణులైన శ్రీకృష్ణభక్తులు శ్రీ కూర్మ దాసుగారు ఇతని హరికథ లేని సప్తహమి అరిపలేదట! ఇదివన్న అగిని కంటి ప్రేమ - 'నగచారి ముద్రియున్న ఇతని గేయాలు పాడు పాడు వాడు, నేడు, నెడులు - నిర్తకు లున్నారు. శ్రీమద్వాల్మీకి రామాయణము సు పూర్ణముగా నిరచారి రామాయణమును పేర హరికథా రూపము నిరచించిన బాగ్గేయకారుడు శశిరేఖా పరిణయము హరికథ - పరిహేనుచంగల జావళిలు వ్రాసెను. దీనిలో కొన్ని మైసంపాటి ధర్మరాజుగారు ముద్రింపించిరి

మానుమంతరావు - ఇతడు హరికథా సుధారి, తరింగగాన సుధానిధి - అను బిరుదు గలవారు - సంగీత వాహిత్యములు తండ్రికడ నభ్యసించి అన్నగారివలెనే దాక్షిణాత్య విద్వాంసులకడ సంగీతము (గాత్రమనయోలిన్) అభ్యసించినాడు. ఆశుధారా కవిత్వవైభవ మీరినికి గలదు ఉత్తర గోగ్రహణము - లక్షణ పరిణామము, కృష్ణ రాయకారము - ద్రావణీ స్వయంవరము మున్నగు హరికథలు - భక్తి-శృంగారి కీర్తనలు-జావళిలు పెక్కుంటిని వ్రాసిరి.

వే కటసరిసింహం - ఇతడు రుక్మిణీకల్యాణం హరికథ-మైసంపాటి పురవరి ఈశా! మకుటముతో కీర్తనలు వ్రాసెను.

నారాయణ - భక్తినిత్యసారమును సంకీర్తన గ్రంథము వ్రాసెను.

ధర్మరాజు:- శ్రీహరి సంకీర్తనలు రచించెను.

కార్యేటి ప్రభువుల సంపాదనమందు తిరుమలరాజు కాలంలో అరిని కంకితిమిచ్చిన విప్రనారాయణ చరిత్ర కర్త చదిలువాడ

మల్లన, (కవిశ్రయములో ఎఱ్ఱా పెగ్గడి మునిమనుమడు)-కనకరాజు-
వేంకటపెరుమాళాజి కాలముః ఋగ్వేది వేంకటాచల కవియును,
(చంపూరామాయణ కర్త) ఋగ్వేది వేంకటనారాయణకవి, ఇష్ట
దైవము వేణుగోపాలుని పేరను-తిని పీఠము-శృంగారం-దేశీయ-బాసియ
ములుగా పురుషవాక్యము - స్త్రీవాక్యము - సఖివాక్యము లుగా పద
ములు వ్రాసినారు. వానిలో 'సాళుంకూ' రాజ కాశ్యేటి రాశేంద్రా'
అను ప్రశంసయున్నది (జయదేవ గీతా గోవింద కావ్యాంధీకరణ
కర్త) పెద్ద గరంగపాణి, చిన్న పారింగపాణి, పోలెడ్డి వేంకటరాయ
కవి - (లావణ్య - వేణుగోపల శతకకర్త) సుమార వేంకటపెరుమా
ళాజి కాలమున గురువాది సుబ్రహ్మణ్యకవి, (శ్రీతరుణు విజయ
కర్త) వుండిరి.

ఉద్యోగము వల్లను - విద్యావివేకమునను, ప్రభువులతో
మొనంపాటివారికి నన్నిహితీ సాహచర్య మొప్పడి కలుపింది మొనం
పాటివారు కృష్ణభక్తులు - ఆ ప్రభువుల విష్ణుభక్తులు. శ్రీ వేంక
టేశ్వరస్వామివారి ఇలవేల్పు - ఇంగున ఋగ్వేది వేంకటాచలకవి
తన చంపూరామాయణమున - పేర్కొన్న అష్టకములలో -

'వేంకటేశ్వరన్ శివుడగు విష్ణువసుదన్ పెల్లింగి కావేరి రా
జోగ్వినాథ కుమారుడౌ కనకరాజుత్సాహస్రత్రిన్ ధరా
గీర్వాణ ప్రకిరంబు లెంచగను భక్తిన్ బ్రతిష్ఠించెగా
కాశ్యేటి! ప్రసన్న వేంకటరచు! కాంతా మనోవల్లభా!

అనుట నిదర్శనము. ఆ ప్రసన్న వేంకటేశ్వరాలయము కాశ్యేటి
నగరమునకు పశ్చిమమున గామమాత్రావర్జియుగ మున్నది.
వేంకటపెరుమాళాజిగారు క్రీ. శ. 1719 వార్షికో శ్రీ వేణు
గోపాలస్వామి దేవాలయము నిర్మాణము గావించిరి ఇందలి విగ్ర
హము మనోహరమయినది. స్వామి పెనుక నిల్చిన గోపు స్వామి
వ్యత్యస్తపాదము నాకుట విశేషము. ఈ వృత్తాంతం సంఘాన వంశ
వళిలో వ్రాసియుంచబడినది. ఈ సందర్భమున శ్రీకృష్ణభక్తులైన

మైనంపాటిపారి నమధిగోత్సాహము - ప్రోత్సాహము తోడ్పడి యుండునని భావించవలసియున్నది అతని ఆస్థానకవి పోలివెద్ది వేంకట రాయగివి మహారాజ సంకల్పమునకు ముఖ్యుడు. క్రీ. శ. 1820 - 1880 లో ప్రభువైన శ్రీ కుమార వేంకటసుమాల్యరాజుగారి కాలమున (స్కంధపుష్కరణి - లక్ష్మీమహల్ నిర్మాణకర్త) మైనం పాటి రాఘవయ్య కాశ్యేటి వేణుగోపాలునిపై సంకీర్తనలు వ్రాసి వట్లు వెలియుచున్నది - చూడుడు:

కీర్తన శంకరాభరణం - ఆది

ప: కొలుపుదీరెనే వేణుగోపాలుడు

పెలుపుమెంయు శ్రింగార పురుషుడు 1కొ

అ: ప! శిరిమున శిఖింధము అల్లలాడగ

తిరమున కొస్తుభరత్నము కులుకగ 1కొ

చ: పరమేష్ఠి సురముని గణములు గొలువగ

మురళిసూచుచు జగన్మోహనమున

పికగాన చమాన గోపికగానములు వెలయ

శృంగవాణి సురరాశీ సుదతులు నుతిసేయ 1కొ

సురపొన్నతరుమాల వర(నవ)రత్నవీరమున

పరిమాతృష్టై జగతి బాలింప నిలిచిన

ధర్మమైనముపాటి సుకవి రాఘవనాసుమెండు

గారవమున కీర్తింప కాశ్యేటి దేవుండు నిండు 1కొ

కీర్తన

ప: జాలమేల బాలగోపాల-నాతో పంకమేలరా

చాలురా విరాధి దూలిచాలబాధి నొందినానురా 1బా

..

రారమైనముపాటి శ్రీ రాఘవ కవివరుని బ్రోవరా

కారు పీఠీవరద! రావడేర వేణుగోపాల! విరావరా 1బా

కీర్తన పంతువ రాళిరాగం - ఆదితాళం

పదనిదా పదపమ అని పాడనే గోపాల చేపుమ
పాదపామప దపయని గీసము పల్లవి తిగునగలను

12

.....

కార్యేటి నగరధాముడై వెలసిన శ్రీహరి

13

ఇతని కీర్తనలు కొన్ని త్యాగ రాజు కీర్తనలను గానము చేసి,
మైనంపాటి రమణయ్య - ఆయుర్వేదశాస్త్రకర్త 'పాథాగ్య
శ్రోరి' అను బొమ్మయు చేయుట మిక్కిలి ప్రసిద్ధి కలవాడు.

వంకాయలపాటి సుబ్రహ్మణ్యయ్య - ఇతడు మైనంపాటివారి
సంబంధి. బుడుగుంటపల్లె యాదవేంద్రస్వామిపై ఈ కీర్తనలు
ప్రచురించెను. లక్షణపరిణయమును నాటకము - కవితానాటకము
ఇతని కృతులు. ఇతని భార్య సుబ్బమ్మ. ఈ దిగునకు లిఖ్యము
యాదవేంద్రుని భక్తులు.

కీర్తన-నాదనామక్రియ రాగం-ఆదితాళం

ప॥ అప్పా! నాడు తప్పలొప్పికొనుమా కృ
ష్ణప్పా! నీవాడి పన్నేలుకొనుమా

14

అ. ప॥ ఉపవాసప్రతములు నలుపలేను, ఒక్క
దీపారాధనమైన తేయలేను

15

చ॥ స్నాన సంధ్యానియతి జరుపలేను వి
జ్ఞానుల గనుగొని మొక్కలేను
దాసుల గనుగొని వేడలేను, శ్రీని
వాసా! నీ సన్నిధికి నే తేరలేను

16

జన్మము తెత్తియెత్తి విసికినాను ఈ
జన్మముతో సరిచేయవలెను
వరయదుపురిమున వెలయుకృష్ణా! న
మరుప నెప్పుడు నీనామ భజన

17

ఈ కవి బుడుగుంటపల్లెను వరయదుపురమని పేరుపెట్టెను.

మైసంపాటి సుబ్రహ్మణ్యం! ఇరిడును తన మేనమామవలెనే
యాదవోద్రు నుపాసించినవాడు. అతినివలె కీర్తనలు వ్రాయబూని
మాడు కీర్తనలు వ్రాసి చాలించెనేమో! అవియు ఆసమగ్రములు -
సమగ్రములై నవి వ్రాసెనేమో తెలియదు. ఏవియు లభింపలేదు.

నా పిర్మిహాళమువలెనే నా హాశ్వవంశము వాగ్గేయకార
వంశము ఆర్యేల నియోగికాఖకు చెందినవారై కాశిక గోత్రోద్భ
వులై శ్రీ. శ. 1700 వ్రాంతిమున కన్నులు మండలములోని పత్తి
కొండనుండి మైసూరు రాష్ట్రమునకు చెందిన కోలూరు మండలము
నందలి బుడుగుంటనీమలో 'కాచపల్లె' చేరిన బ్రాహ్మణులు. వీరికి
'పత్తికొండ' వారను ఇంటిపేరు స్థిరపడినది. కాచపల్లె - తోట
చెరువు - గ్రామాలు మైసూరు ప్రభువులు నర్వకర పరిహారముగా
వీరికి ఇహూకరించిరిట!

ఈ సంశీయలలో ముఖ్యుడైన లక్ష్మీనారాయణప్ప సోదరుడు
చంద్రకవి చంద్రప్ప) మైసూరు మహారాజు శ్రీ కృష్ణరాజేంద్రుని
ఆస్థానమున పండితి పదవియందుండెను ఇతడు 'కృష్ణభూపాలీయము'
అను పేర నన్నయ 'ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణిని పద్యరూపమున తెని
గించి తన ప్రభువున కంకిత మిచ్చెను - చూ:

శ్రీగోత్రోద్భవ భామిని హృదయరాశివార్క చర్యుండు(1) న
వ్యాసాధ ద్విజరాజ సంభరణుఁ డుద్యద్దానవాళీల తే
కోగణ్య స్ఫురణాధ్యుడౌ హరిహరాఖ్యాతస్ఫురస్మూరి, సు
శ్రీగల్గం దయఁజూచుగాత! ధరణిన్ శ్రీకృష్ణభూపాలన్!

కలయం భర్తృచతుర్ముఖే ప్రవిల సత్కాంతాఖ్యశృంగాటి కా
క్షలి నృత్యంబు ఘటింపుచుంభరి! భాస్వచ్చుభ్ర దేహస్ఫుర
త్కలనం గాంచి సువర్ణరూపయన విఖ్యాతాత్మయా వాణి, శ్రీ
కలిమిం గృష్ణవృపాలకోక్తి జెనుచుం గొతూహలస్ఫూర్తితోన్!

తెనిగించెద విశదంబున

భువితరమైవట్టి 'యాద్రకొముది' విద్య

జ్ఞను తెల్లరు భరి భరి యనఁ

బొనరంగాఁ గృష్ణరాజ భూవరుపేరన్ .

అని పరిచ్ఛేద ప్రకారమున వదించెను. ఇతడు 'లలితా' ఉపాసకుడు. ఆ దేవిపై అనేక కృతులు రచించెను. చూః—

|| ర్తన - మంగళం - రాగం కాంభోజితాళం: అట

ప1 మంగళం లలిత భవానికి జయ

మంగళం మధుక్తటభారి రాణికి

1మం

అ. ప1 మంగళంబని మానసాంబుజ తుంగకుసు బహు

భంగ రుచిరి శుభాంగకు నిగమాంతరంగకు

1మం

చ1 1. వీణాగాన ప్రవీణామాధుర్య-వాణికి పంకజవాణికి నీల

వేణికి విరిబోణికి శుశ్వరికి-వీణాక్షికి సన్యాసిస్త్రీశ్రీకి ఆర్త

త్రాణ పరాయణికి మతగీ-ర్యాణికి శంకరు రాణికి శ

ర్యాణికి మధుర వేణికి-పరమకల్యాణికి వాణికి

1మా

2. ఇన్దుహిలో నిరుసమ్మన భ క్తజ-సమ్మలనెల్ల మనమ్మనను-

గ్రమ్మన వేడుకను నీరు-లిమ్మని వేడినను కరుణా ర

సమ్మను జలుక రయమ్మన సతి-తమ్మకోరిక లిమ్మగ గ్న

కొమ్మని, రమ్మని, అభయమిమ్మని నమ్మిదిని రక్షించుతల్లికి 1ము

3. బాలేందుముఖాని-లాలక (1) సౌందర్య శ్రీలికి సద్గుణ

శాలికి లీలావినోదిని వందితామర-బాలమనోల్లాసిని

శ్రీలఁ దనరు శ శాంక కవిహృద-యాలవాల విశాల సస్పృదు

పాళికి

తాళికి శశిమాళికి మజపరీయాళికిని

చంద్రకవి వరలాలితి బాలావిలాసిని

1మం

శబ్దార్థాలంకార సౌభాగ్యమున ప్రాథకవితావిలాసమున నొప్ప నీకిని కృతుల, ఆకృతులు నిరాకృతములై పోయినవెన్నో!

ఇతని కుమారుడు అప్పయ్యతన్ను బాధించిన దాయాదులపై మారణ
మంత్రి బీజాక్షరయ్యరినుగా నిరసన ప్రబంధము వ్రాసెను. కొలది
పద్యముల మాత్రమే లభించును

వీరివంశమున పండితులు - కవులు - పదకర్తలు - శ్లోకము -
పైద్య - మంత్రి - గాంధీతిక శాస్త్రవిజ్ఞానులున్నారు. బెంగుళూరు
సమీపమునగల చందాపూరిమొన పత్తికొండ పురాణం లక్ష్మీపతి
శిర్డీగారు - వేదాంతి పారీక్షితుడు - సంగీత సాహితీవేత్త - పౌరాణి
కుడు - చిత్తూరు ముడిగొలుసు చేరింగు శ్రోతకోటలోని పత్తికొండ
శ్రీనివాసరావు - గోపాలరావు - కృష్ణమూర్తి - సుబ్రహ్మణ్యంగారు
వీరి వంశీయులే!

నాట్యాభినయ సంప్రదాయము

భరతి నాట్యము రాజనర్తకి సంప్రదాయానుబద్ధము-అవస్థాను
కరణమయిన సృష్టాభినయముల సమ్మేళనము. ఇది వాఙ్మయ పరి
కరము - అలరింపు శిల్పము - శిల్పానందము-పదము శ్లోకము-వాచని-
నునీ (పటపమస్కృతి) - అప్రపది - తిరింగిం - అడవ - తిరిగ - కదా
సికి - భంగిమ-క్రంగుగు - త్రింగి దృగంచలపరిధి మున్నగు మార్గ
రీతులు కలిగి కథాప్రభావం లేక భాసించును.

కూచిపూడి వారి సంప్రదాయములో అభినయదర్పణ రీతి
ముఖ్యము. రాజనర్తకి సంప్రదాయంలోని మార్గరీతుల మేళన
ముతో కథాసంవిధానము ప్రాధాన్యము వహించుచు - అడవ -
ముద్ర ముక్తాయింపు-భంగిమలో పఖనమ-అతిభంగి- అల్పదృగంచల
పరిధి కలిగి కేవలము దేశీయ లక్షణాన్నికమై ప్రకాశించును.

మొసంపాటివారు రాజనర్తకి-కూచిపూడి సంప్రదాయ సమ్మే
ళనము చేసిరి. రాజనర్తకి సంప్రదాయములోని లయ సాంద్రత -
భంగిమ సాంద్రత తగ్గించి కథా ప్రాధాన్యత కల్పించుకొని ఉభయ
తారకముగా తమ సంప్రదాయము స్థాపించుకొన్నారు. ఈ సంప్ర
దాయం రాయలసీమ - నెల్లూరు - ఒంగోలు ప్రాంతవాసులైన గణికా
మణులలో వికాసము నొందియుండినది. నేడిది మృగ్యమైపోయినది.

తాము గణికామణుల పాలుచేయక రిమవారిచే నభ్యసంపదేసి యుండిన నాగుండెడిది.

ఈ పద్ధతి హరికథా విధానమునకు మిక్కిలి అనుకూలించిన దని చెప్పవచ్చును. మైసంపాటివారి నరసింహారావుగారు చేసే హరి కథా కాలక్షేపాలలో కథానుగతమయిన సమయ సందర్భాల పట్టున నీ సంప్రదాయము తక్కువ మెరియుచుండెడిదని విజ్ఞుల వాక్యము. పోషణ భాగ్యము లేక ఈ సంప్రదాయము క్రమంగా జారిపోయి నశించినదనుటకు విచారించుచున్నాను. దీనికి మైసంపాటి వంశీయుల ఔదాసీన్యమును కారణమే. వీరి సంగీత సాహిత్య విశేషములను గుర్తించిన సంగీత సాహితీవేత్త లరుదు. ఎవ్వరు ప్రభుత్వ దృష్టికి వీరిని చూపలేదు.

మైసంపాటివారి పద సాహితీ విశేషాలు ప్రత్యేకముగా పరిశీలించవలసి యున్నది. కథాసంవిధాన చాతురి, పదప్రయోగవైచిత్రీ, రసాలంకార రీతి, అపూర్వములు!

సంగీత సాహిత్యాలలో నాట్యాభినయములను సంధించి హరి కథాప్రయోగమున భగవంతుని సామ్రాజ్యరింప తేసికొన్న మహా నీయులు మా పెద్దలకు నమస్కారము!

‘గాంధర్వం నైవ నాట్యంచ య స్సమ్యగను పశ్యతి
లభతే నద్గతిం పుణ్యాం నమం బ్రహ్మర్షి భిన్నర!’

ఈ కావ్య ప్రథమ ముద్రణకు ఆర్థికసహాయ మిచ్చినవారు.

సాహితీ పోషకులు. ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారు, బంధుమిత్రులు, మహావచాన్యులు, వచాన్య శేఖరులు, ఎందరో!

ఆదరించి కావ్యమ్ము సముద్ధరించు

నరస సంగీత సాహితీ జ్ఞానమూర్తు

లాయు రారోగ్య భోగ భాగ్యాలతోడ

కృష్ణ భగవాను కృపను వర్ధిల్ల వలయు!

కృతజ్ఞతాంజలి

ప్రథమ ముద్రణము

ఎందుకో ఈ కావ్యరచనా సంకల్పము కలిగింది. గురువర్యులు విద్యత్క-వి భూషణ, శ్రీ వేదం వేంకటకృష్ణశర్మ, పండిత శ్రీ నారా నాగనార్యగార్లు ప్రాయుచున్న నా కావ్యము కోలది విని ఉత్సాహ శక్తి నిచ్చిన తేజోమూర్తులు.

నా ప్రార్థన మిన్నించి సందియములు దీర్చి అవసరమగు గ్రంథముల నిచ్చి నన్ను చక్క దిద్ది నా అభ్యుదయమును కాంక్షించి మార్గదర్శకులైన పెద్దలు, మిత్రులు శ్రీ నేలమూరిల శ్రీ కృష్ణ మూర్తి, అవధాని శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ, శ్రీమాన్ ఉదయ గిరి శ్రీనివాసాచార్యులు, శ్రీ సింగ రాజు సచ్చిదానందం, శ్రీ తాటి కొంగి వేంకటకృష్ణయ్య, శ్రీ మరుపూరు కోదండరామరెడ్డి, శ్రీ సి. వి. ముప్పిన్ని, శి తావధాని, శ్రీ బానుమద్ది హనుమచ్ఛాస్త్రి, రాయచోటి జూనియర్ కళాశాలాధ్యక్షులు, శ్రీ డి. రామారావు, రాజంపేట జూనియర్ కళాశాలాధ్యక్షులు, సాహిత్య భూషణ శ్రీ పెనుమరాడు వేంకట శేషయ్యగార్లు.

నాట్యశాస్త్ర సాంకేతిక పదవివరణము నొసగుటకు సంగీత సాహిత్య నాట్యశాస్త్రాది గ్రంథములు తోడ్పడినవి. వాని వివరణము వెల్లడించు గ్రంథ రచయితలు, శ్రీ జమ్మలమడుక మాధవరాయ శర్మ, డాక్టర్ శ్రీ వి. రాఘవన్, శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి అనంతకృష్ణ శర్మ, నాట్యచార్య శ్రీ దువ్వూరు జగన్నాథశర్మ, డాక్టర్ శ్రీ పొంగి శ్రీరామ అప్పారావుగార్లు.

కడపజిల్లా రచయితల సభలో నే నీ కావ్యము పరిపక్వగా విని నమ్మకించి మరిలా నెల్లూరువ తమ నివాసమునందు చదివించుకొని ఆనందించి సత్కరించిన సాహిత్యమూర్తులు, దయార్థి హృదయులు,

ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీ అధ్యక్షులు, మహాదయు
మాన్యశ్రీ జెజువాడ గోపాలరెడ్డిగారు.

కావ్యముద్రణకై ధనసహాయ మర్థింపగా మన్నించి పాలిం
వారు, ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడమీవారు.

అకాడమీవా రొసగిన ధనసహాయము చాలక చేత
ముడుచుకొని గ్రంథముద్రణమే విరమింపనున్న నన్ను మేల్కొ-
నమధికోత్సాహము నిచ్చి ముందు నడిచి సాహితీ పోషకులను ఆ
మేల్కొనర్చిన ఆపుడు శ్రీ రాచపూటి గోవిందరావు, మిత్రుడు చి
డేవి గునుపూటి ధవపాలుశ్రేష్ఠి ఉన్నత పాఠశాల ప్రధానోపాధ
యుడు శ్రీ రి. సుబ్బరామయ్య, అధ్యాపకులు, చిరంజీవులు: కె. సు
రాజు, యం. మోక్షటరెడ్డి, టి. వి. సుబ్బారావు, ఆర్. వేంకటసు
రాజు, బి. శివరామరెడ్డి, పి. రామకృష్ణారెడ్డి, ఎ. గోవిందయ
శ్రీమాన్ పి. వి. కృష్ణమూచార్యులు, ప్రహ్లాద శ్రీ రాయపెద్ది
మయ్యగార్లు.

అర్థించినదే తడవుగా ఆర్థిక సహాయ మందించినవారు, సాఠి
పోషకులు, ఉదార హృదయులైన ఆపులు, పెద్దలు, మిత్రులు

పుష్పగిరి మహోత్సవ సమయమున నా ప్రణామములు సీ
రించి నా కావ్యపరసమున ఆసందించి శ్రీ శ్రీ శ్రీ పుష్పగిరి సు
సంస్థాన వీరాధ్యక్షులు జగద్గురు శ్రీ విద్యాస్ఫురింహారాంజీ స్వామ
వారు సాలగ్రామ పురస్కరముగా 'మహాదాశీసులు' అను
హించినవారు.

కావ్యగాన మొనర్చి 'జోలువిదికి' గావించిన సాహిత్యమహా
శ్రీ తుమ్మలపల్లి రామలింగేశ్వరరావుగారు, శుభాకాంక్షలు, చి
డీవనలు ప్రసాదించిన మహాత్ములు, శ్రీ విశ్వనాథ సత్యనారాయ
శ్రీమాన్ రాళ్ళపల్లి ఆనంతకృష్ణశర్మ, శ్రీ తిల్లానర్సయ్య శివశం
స్వామి, శ్రీమాన్ పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యులు, శ్రీ నేలసూ
శ్రీ కృష్ణమూర్తి, శ్రీ జి. యన్. రెడ్డి, 'మధురకింకణి' నాదవ

ప్రమోదభరితులైన నాట్యాచార్యులు శ్రీ వేణుగోపాలస్వామి యణశర్మగారు.

ఇందు ప్రకటించిన మైసంపాటి శ్రీ వేణుగోపాలస్వామి ఛాయాచిత్రమాలు తీసి సంపుటలో శిథిలపడినవారు మైసంపాటి ప్రసాదరావు, శ్రీమాన్ మద్దిపాటి శేఖరాచార్యులవారు. నా ప్రయత్నమును తెల్పినంతనే సంతసించి తమ కృష్ణభక్తి పూర్వకముగా తమ యొద్దనున్న కార్వేటిసగరి శ్రీ వేణుగోపాలుని ఛాయాచిత్రముల నిచ్చి తోడ్పడినవారు 'కృష్ణప్రియ' సార్థక నామధేయులు శ్రీ వి. ఎ. కె రంగరావుగారు.

మా వంశ చరిత్ర తెలుపుటకై అభించినంతనే ఆదరమున పంకావలి, చరిత్ర, సంగీత, సాహిత్య విశేషములు తెల్పి వారి రికార్డు లిచ్చి తోడ్పడిన శతవృద్ధులు, పూజ్యపాదులు శ్రీమాన్ మైసంపాటి ధర్మరాజుగారు, శ్రీ మైసంపాటి హనుమంతరావుగారు కార్వేటి సగరిమున మా వంశీయుల వృత్తాంతము తెలుపుటకై తోడ్పడిన వారు శ్రీ ఆర్. వి రామకృష్ణం రాజుగారు కార్వేటిసగరి రాజు నిరాజని సంచిలోని వ్యాసకర్త శ్రీ పి. విశ్వనాథ అరుణాచలం గారు, శతవృద్ధులు శ్రీ ముకుందపిల్ల దైవజ్ఞులు

ఈ గ్రంథము సర్వంగ సుందరముగా ముద్రించి దిద్దితీర్చిన వారు 'త్రాంకిప్రెస్సు' అధినేతలు శ్రీ ధనికొండ హనుమంతరావు గారు. ముద్రణలో దోషరహితముగా తేసి శ్రమించిన మిత్రులు శ్రీభాగవతుల సూర్యనారాయణశాస్త్రిగారు.

త్రివర్ణార్చితమును, శ్రీ వేణుగోపాలుని ఛాయా రూపములను సుందరముగా, ఉచితముగా ముద్రించి ఇచ్చిన సాహిత్యాభిమానులు, పోషకులు, ఉదారులు, 'బాలమిత్ర' (పిల్లల మాస పత్రిక) సంపాదకులు శ్రీ వి. వి. రాధాకృష్ణగారు.

ఈ విధముగ ఈ నా కావ్యము లోకమున ప్రకాశింపజేయుటకు ఇంతటి సహాయ సంపత్తినిచ్చి నన్నాదరించిన ఈ సహృదయులెల్లరకు నా హృదయ కృతజ్ఞతాంజలి.

నేను సంగీత పాహిత్య నాట్య విజ్ఞానమున అల్పజ్ఞుడను, శివ
తాండవ పరనాథిలాషిని. నాకు సంగీతాభిరుచిని కల్పించినవారు మా
అన్నగారైన శ్రీ రాచపూటి శ్రీ గోవిందరావుగారు, మా తిండి
గారు పాహిత్యాభిరుచి కల్పించిన గురుదేవులు శ్రీ లోకన రాఘవయ్య
గారు, విద్యత్కవిభూషణ - వేదము వేంకటకృష్ణశర్మగారు, వైద్య
విద్యత్పండిత - సత్కవి నారు నాగనార్యగారు.

పెద్దల పథగమనాథిలాషిని నే చేసిన సాహస మీశ్కరి,
వారు చూపిన త్రోవలో బోవుచు అజ్ఞానవశమున తప్పటడుగులలో
తప్పత్రోవలు త్రొక్కియుండవచ్చును. కొంత స్వేచ్ఛాచూర్ణము
సనుసరించి యుండవచ్చును. విజ్ఞాన సంపన్నులైన మహానీయులు
శినియక కనికరింతురుగాక!

ఇయ్యది రసజ్ఞుల సుహృద్గుణల సుమములు పుష్పించి విక
సించి నల్లదల పరిమళమును బ్రసరింప జేసినచో నే నెంత ధన్యుడనో!

అందుకే ఈ కావ్యము మీ దోయిటబెట్టి దోయిలిబట్టి
యున్నాడను.

— మైనంపాటి వేంకటసుబ్బహ్మణ్యం.

ద్వితీయ ముద్రణము

వి న య వ చ న ము

ఈ గ్రంథము తొలి ముద్రణము సహృదయులు రసహృద యము లాకర్షించుటచే ప్రతులన్నియు చెల్లిపోయినవి. నాటి నుండియు మరల గ్రంథమును లోకమున కందీయలేక నా అశక్తతను తెలుపుకొనుచుంటిని. శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారి అనుగ్రహమున తిరుమల తిరుపతి చేపట్టానము పాలకవర్గమువారి ఔదార్యమున రచయితల కిచ్చు గ్రంథముద్రణ సహాయనిధినుండి కలిగిన కలిమి తోడ్పాటున నిప్పుడు ద్వితీయముద్రణ భాగ్యమందినది. తిరుమల తిరుపతి చేపట్టానము పాలకవర్గ అధినేతలకు 'సప్తగిరి' పత్రికా సంపాదకులు శ్రీ కె. సుబ్బరావుగారికి కృతజ్ఞతాభివందనములు.

తొలి ముద్రణమున నా అభ్యర్థన మన్నించి కావ్యము పరించి తమ అమూల్యాభిప్రాయము లొసగిన మహానీయుల ఆశీస్సుల నందు ప్రకటింపలేకపోయితిని. ఇందు వారి నందించుచున్నాను. ప్రముఖ పారిశ్రామిక వేత్తలు, శాస్త్రమిత్రులు, శ్రీయుతులు పి. ఓబులురెడ్డిగారు, నా యత్నమునకు సంతసించి ఆర్థిక సాయ మందించినారు. వారి శింతయు కృతజ్ఞతాంజలి.

ఈ మలిముద్రణమున పెద్దలు సూచించిన రీతిని నవరించు కొన్నాను. వారి అమూల్యాభిప్రాయము లిందు పొందుపరచినాను. ఆ మహానీయులకు పత్రికాధిపతులకు నా హార్దిక హృదయాభివందనములు.

ముద్రణాంతరం, దైవానుగ్రహము, రాజానుగ్రహము పొందిన మా పూర్వులు వసించిన శ్రీ కార్యేటిపగరమున నెలకొని యున్న మా దైవము శ్రీ వేణుగోపాల దేవుని పాదసన్నిధిని అంగీత యువర్ప యర్పించితిని.

ఆ సగరమువగల రాజవంశీయులు, శ్రీ వేణుగోపాలస్వామి వారి ఆలయ పాలకమండలి అధ్యక్షులు మాన్యశ్రీ ఆర్. వి. రామ రాజుగారు, శ్రీ ఆర్. వి. శేషపులు రాజుగారు, శ్రీ ఆర్. ఎస్. వి. సరసింహారాజు (అడ్వకేటు) ఆచార్య పి. విశ్వనాథ అరుణాచలం (శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయం) శ్రీ చంద్రశేఖరము, శ్రీ ముత్తు కృష్ణన్ (ప్రధానోపాధ్యాయులు), శ్రీ రామరాజు (లెలుగు పండిట్), యువజన సమితి అధ్యక్షులు శ్రీ ఆర్. వి. సుదర్శనవర్మ, శ్రీ కె. భాస్కర్ (కార్యదర్శి - ప్రస్తుతం వీరు డిప్యూటీ జైలర్ క్వార్టర్స్ అండ్ ల్యాండు రికార్డుస్ - కాకినాడలో నున్నారు), శ్రీ వి. పి. శ్రీరాములు (అడ్వకేట్), మున్నగువారి కార్యవిర్వాహక వర్గమున- 80-8-1975 తేదీ శ్రీకృష్ణ జయంతినాడు సాయంకాలం 3 గంటలకు చూపుదిద్దుకొన్న కావ్యసమర్పణోత్సవములో శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వ విద్యాలయము ఆంధ్ర శాఖాధ్యక్షులు మాన్యశ్రీ ఆచార్య జి. ఎస్. రెడ్డిగారు అధ్యక్షత వహించిన మహాసభయందు అవధాని, బ్రహ్మశ్రీ గారిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ (ఉపన్యాసకులు - శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్య కళాశాల తిరుపతి), శ్రీ జానుమద్ది హనుమచ్ఛాస్త్రి (ఉపన్యాసకులు ప్రభుత్వ కళాశాల కడప), శ్రీ అర్జునూరు నారాయణరావు మున్నగు పెద్దలు కావ్యప్రశంస చేసిరి. శరివృద్ధులు మా తాత గారు హరికథా సుధాకరులు శ్రీ మైసంపాటి హనుమంతరావుగారు (కావలి) వచ్చి ఆశీస్సు లందించుట నా అదృష్టము.

నా కావ్యగానాంతరము అభ్యుదయ నాట్యమండలి అధ్యక్షులు శ్రీ ఆర్. వి. ఎస్. సరసింహారాజుగారు, కార్యదర్శి డా॥ శ్రీ పి. విశ్వనాథ అరుణాచలంగారు, సభాధ్యక్షుల మూలముగా 'లలితకళానిధి' అను విరుదము ప్రచానంచేసి సన్మానించిరి.

ఈ కార్యక్రమము జయప్రదము గావించుటకు శ్రీ స్వామి వారి అర్చకులు శ్రీమాన్ అర్చకం కృష్ణమాచార్యులుగారు, శ్రీ చెరుకూరి కవి సత్యనారాయణగారు, శ్రీమతి జి. సరస్వతమ్మ, వారి

కుమారైలు చిరంజీవులు కుమారి రాణి, శ్రీ లజలు, గ్రామపెద్దలు, మిత్రులు ఎందరో నాకు తోడ్పడినారు. వారి కెల్లరకు నా హృదయ పూర్వక కృతజ్ఞతాంజలి సర్పించుకొనుచున్నాడను.

ఈ ద్వితీయ ముద్రణ చేయుడని అర్థించినదే సమ్మతించి ఆదరించి అద్వితీయముగ ముద్రించి ఇచ్చిన 'శ్రాంతి సెస్సు' అధినేతలు శ్రీ ధనికొండ మామయ్యరావుగారికి అభివందనములు. వారి కుమారులు చిరంజీవి శ్రీధర రావుగారికి శుభాకాంక్షలు.

నా విషయవచనము ముగించి రసజ్ఞులు నన్నాదరింతురుగాక!

—మైనంపాటి వేంకట సుబ్రహ్మణ్యం.

విషయసూచిక

శ్రీ కృష్ణతాండవమున.

1. కల్యాణరంగము	...	1
2. గోబృందనాంది	..	15
3. శ్రీకృష్ణతాండవము	...	20

గోవిందా లాస్యమున.

1. శ్రీ పుతి	...	108
2. శ్రీ విలాసము	...	110
3. రంగేళి	..	115
4. నీరాజనము	...	168

ఓం
కల్యాణ రంగమ

అంగికం భువనం యస్య
పాచికం సర్వవాఙ్మయమ్,
అహార్యం చంద్ర తారాది
రిం వందే సాత్త్వికం శివమ్!

శ్రీ శారీయ ఫణిమాణిక్యరంజిత శ్రీపదాంబుజాయనమః

కలూక్ష కిరణా చాస్తపమస్కృహాబ్ధయే నమః
అనన్తానస్త కృష్ణాయ, జగన్మంగళమూర్తయే! *

* 'అద్వైత మఠిరంధము' - లక్ష్మీధరుడు

ఓం

అందము - ఆ

నందము

బృందావనమున -

ఏ నుందము!

ఏ మానందము!

ఆ యమునాజలముల!

ఆ యహిరాట్పుణముల!

తాండవమట! - శృష్ణుని

తాండవమట!

లాస్యమృట! - గోపిక

లాస్యమృట!

1. స్పృత స్మృత్యములు రెండును, మధుర - ఉద్భవములని రెండు విధాలు. దస్మృత్యం మధరస్పృతం లాస్యం - ఉద్భవ స్పృత స్మృత్యాలు తాండవం. ఇందు దేశీ భేదాలు రెండున్నవి.

'అన్యభావాశ్రయం స్మృత్యం స్పృతం తాల లయాశ్రయమ్,
ఆద్యం పదార్థాభిసయో మార్గో దేశీ తథావరమ్॥
మధురోద్భవ భేదేన తద్వ్యయం ద్వివిధం పునః,
లాస్య తాండవ యోగేణ నాటకాద్యవభారకమ్॥'

— దనంజయ దశరూపకం.

2. 'లాస్య తాండవ భేదేన ద్వయమేతత్ ద్విధా పునః. మతుమారం తయో
ఽం భవే దవర ముద్భవమ్॥ తావః ప్రీత్యంనయో ల్లాసః తదర్థః ఉత్ర సాధువా.
ఽం మనసికోల్లాసహేతు ముద్భవంగవారవత్. దేన్తైదేన్తోపదిష్టత్వాత్ స్రాయః
ప్రయోజ్యతే॥'

— స్పృతరత్నావళి

లాస్యము ముకుమారము. తాండవము ఉద్భవము. ప్రీత్యుచ పరస్పర
ఉమగు భావమే లాసము. దాని నందించి లాస్యము తామోల్లాసవారణమై
పై న అంగవిక్షేపములతో నుండునది. దేనికీ (పారవ్యతికీ) కృత్య యవదేశించెగాన
ప్రీతి ప్రయోగింపవలెను ఉద్భవమైన తాండవం పురుషులే ప్రయోగింపవలెను.

అదిగో - అదిగో!

ముదమున వచ్చిరి

గోపిక తెల్లరు

గోపాలురతో

తాండవముట! - కృష్ణుని

తాండవముట!

లాస్యమ్ముట! - గోపిక

లాస్యమ్ముట!

కళయై¹ యది చి

త్కళయై² వెలసెను

సంధ్యా రాగము

హృద్యమ్ముది సుర

సేవ్యమ్ముది హరి

కావ్యమ్ముది వో³

1. 'కళాతు షోడశో భాగా' పదునారు కళలు పూర్వరూపము. శ్రీవిద్యా విషయమున కళ క్రాంత్యకమైనది 'అగ్రమందు పరికల్పితాననా, మన్యమందు రచిత వ్రవద్యయాం; నాదమందు రళనా గుణాస్పదాం, నామి తే పరళివాం పరాం కళాం' అని అగమ ద్యానిగ్లోకము. ఇక్కడ 'కళ' యేనగా పరాస్వరూపమే. అయితే షడధ్యములం దొకటియైన కళాధ్యము కలది కాని షడధ్యాతీకమైనది పరాస్వరూపము.

2. జ్ఞాన సంబంధియగు కళ, 'నానందం నవరానందం నదిలం నాదలం స్థిరం; నసన్నాపన్నయై తేషాం మధ్యం జ్ఞానిమనో విదుః' - అనందమైనది, అనందము కాగది, చలనము కానిది, చలనము కలది, స్థిరమైనది, సక్తయినది, అనక్తయినది, అగు వీని నడుమ ప్రకాశించినది. జ్ఞాన మనస్సున తెలియదగినది - 'న చ యాతి న చాయాతి, నవ నేనా న చేహాఽఽత్'. 'పైషాచిదమలాకారా నిర్వికల్పా నిరాస్పదా' - పోవునది పట్టునది కాదు, కోరదగినది కోరదగనిది కాదు, వికల్పము లేనిది, అస్పృశము కానిది, చిత్తు. ఇది సంబంధి యగు కళ చిత్కళ.

— సరాహోపనిషత్తు

తాండవమట! - కృష్ణుని
 తాండవమట!
 లాస్యమ్మట! - గోపిక
 లాస్యమ్మట

నిల్చెను మురుపున
 గొల్చెడు భక్తిని
 గో బృందములు
 సంభ్రమవశతై
 వత్సమ్మలతో
 ఉత్సాహమ్మన
 అందము నింపుచు
 చిందులు త్రొక్కుచు

తాండవమట! - కృష్ణుని
 తాండవమట!
 లాస్యమ్మట - గోపిక
 లాస్యమ్మట!

అంచలవలె వియ
 దంచలముల తెలి
 ముబ్బులు విరిసెను
 అబ్బురమందుచు
 చక చక వచ్చిరి
 పకపక నవ్వుచు
 సుర తాంతలు ప్రతి
 నీరాంతరములు*
 జలధరములుగా
 ఆలోకింపఁగ

తాండవమట! ~ కృష్ణుని
 తాండవమట!
 లాస్యమ్మట! ~ గోపిక
 లాస్యమ్మట!

వీలవీల నెరుగుచు
 కవికలఁ గూయుచు
 పులుఁగుల మూఁకలు
 నిలిచెను కొమ్మల
 తెక్కలు విచ్చుచు
 మక్కువ తెక్కిన -
 అరవిరి సొగసులు
 తీరిచిన - లతా
 మణిమందిరముల
 రణిత మృగసంగను -
 ఆళిరాజుల - శై
 పుల పులకరమది!

తాండవమట! ~ కృష్ణుని
 తాండవమట!
 లాస్యమ్మట! ~ గోపిక
 లాస్యమ్మట!

కాకలీరవా
 లంకారములో
 తీయందవములఁ
 జాయని గరువపుఁ
 దాఁకున మదపుం
 స్కోకిల కూడిత

మతిమధురము! → స
 మృతి మధురము! → ఆ
 విచ్చిన సుమములు
 హెచ్చిన - ఆ వై
 భోగమున - అది వి
 రాగము! మఱి - అను
 రాగము! ప్రకృతికి
 రాగల శుభమది
 యట! సౌభాగ్య
 మృట! ఏమోనట!

తాండవమట! - శృంగార
 తాండవమట!
 లాస్యమృట! - గోపిక
 లాస్యమృట!

కకుబంతిమ్ముల¹
 రేఖలు సాగిన
 చిలు మెఱుంగులలో
 పరువులు దీసిన
 శంకాయువు జరి
 ఆ జలధరసతి
 మైటకు బంగారు
 పేటుగఁ దీరెను -
 ప్రాకృతమాతము
 రుక్మాత్రమ్మయి²
 ప్రతీచీ మార్గ
 పతీతీ వలయుము

సప్తవర్ణముల
ఆప్తభావముల
హర చాపము! * - మిలీ
హరి చాపము! * - అది,

తాండవమట! - కృష్ణుని
తాండవమట!
లాశ్యమట! - నౌక
లాశ్యమట!

బృందారక ముని
బృందముల డెం
దమ్మ భక్తి భా
వమ్మన మొక్కంగ
మెచ్చుల పచ్చలు
ఇచ్చిరొ యనునటు
మెల్లంగ వీరెను
చల్లని గాలులు -
పొన్నల క్రొన్నన
కన్నెలు నవ్వుల
పువ్వులు దిక్కుల
రువ్వగ నల్లన

3. ఉదయ - సాయంసంధ్యారమములందు ఆకాశమున బ్రాకియన్న రాగ
రేఖావలయము. 'బ్రహ్మన్వరూప ముదయే మద్యాహ్నంతు మహేశ్వరమే సాయం
ర్యాదే త్వరావిష్టుచి' అను ప్రమాణమున సూర్యునకు ఉదయమున బ్రహ్మరేఖము -
మద్యాహ్నమున శివరేఖము - సాయంసమయమున విష్ణురేఖము మద్యాహ్నమున
సూర్యకాంతిరేఖలు భార్య సక్రియములను సంస్పృకించుచు దీరిన రేఖావిలాసము -
హరదాసము. 4 సప్తవర్ణ రేఖావలయము ఇది వర్ణాగమన నిమయమున మేఘ
మాలికలందు సూర్యకీరణ సంయోగమున కవిందును. ఇంద్రధనమ్ము.

నుల్లము రుల్లన
చల్లన కమ్మని
తావులు గ్రమ్మిన
తావులు గుమ్మన

అల లైలానము
అల లైలకంఠము
బృందావన మా
నంద నిలయమని
నచ్చిరి యచ్చర
లచ్చట ముచ్చట
లాడుచుఁ బాడుచు
చూడఁగ కృష్ణుని
కొమరుం దిచ్చిన
నెమలి పురికొని
గుణముల్నొగడుచు
గణము ల్లోడుగ
శర్వఁడు వచ్చెను
సర్వాలంకారము
గూర్చునొ! ముర
ళీముకుందునకు

తాండవమట! - కృష్ణుని
తాండవమట!
లాస్యమట! - నోపిక
లాస్యమట!

తాండవమట! - కృష్ణుని
తాండవమట!
లాస్యమట! - నోపిక
లాస్యమట!

సనక సనంతులు
 వెను వెంటనురా
 చతు రాసమండే
 చతు రాస్యమృత
 వేదాల్వాడుచు
 మోదము నింపుచు
 చిన్ని కృష్ణుని
 సన్నుతి శేయంగ
 దిక్పతులెల్లరు
 దిక్పరివృథులుగ
 నవరత్నములు
 నవమాలికలుగా
 శృంగారములు
 సింగారింపంగ
 కృష్ణున కిచ్చెను
 జెప్పుడు వొగడుచు

తాండవమట! - కృష్ణుని
 తాండవమట!
 లాస్యమృత! - నోకిక
 లాస్యమృత!

కొండెపు సిగముడి
 నిండగు చింతము
 ముత్తైపు నరములు
 గుత్తింపుచామెతు
 లంగగు మురుగులు
 బంగరు టంగెలు
 ముక్కున ముత్తైము
 ౧౯౪౬. ౧. ౧౯

ముళ్ళో దండలు
 మొల్లో గజలు
 సొగసులు గుల్మంగ
 నగపులు నల్లెడు
 గోపకీశోరుని
 రూపము ముద్దుగఁ
 దీర్చిన దెవ్వరు!
 కూర్చిన దెవ్వరు?
 శంభుడో! మఱి స్వ
 యంభువుడో నట!
 పొనట! పొనట!
 పొ నట! పొ నట!

తాండవమట! - శృష్టని
 తాండవమట!
 లాస్యమృట! - గోవింద
 లాస్యమృట!

అమ్మలయమ్మయే
 నమ్మదెక్క నే
 సిన గోవింద ముద
 మున మెట్టిన - ఆ
 అడుగులలో - నట
 నడకలలో - చిటి
 వీణియ మీటుచు
 హాణియుఁ బొడంగ
 నొయ్యారమ్మల
 నయ్యమ్మలు విల
 సిల్లంగ లాస్య
 మృగ సఁ జేసెను.

సట యం తక తక
 కీట యం తక తక
 నక యం కీట తక
 తక యం సట తక
 గతి శబ్దములు
 తత నూపుర చా
 ద ప్రచలిత స్ప
 ర్శప్రతీకములు!

తాండవమట! - శృంగుని
 తాండవమట!
 లాస్యమట! - గోపిక
 లాస్యమట!

ఎక్కడిదో! - ఈ
 చక్కని వాదము!
 చెప్పుటకు విందుగ
 ఎవరిది గానము!
 గోవిందుని ముర
 ధీ విసోదమిది -
 విశ్వజూహనము!
 విశ్వవిలాస ము
 హో! బృందములు!
 శోభిల్ల గల నా

1 ప్రయోగమున నట - నర్తక - గాయక - వాదకులు కూడియుండుట. భావ
 ప్రకాశమున కారదాతనయ్యారు 'నటాశ్చ నర్తకాశ్చైవ గాయకా వాదకాదయః,
 యన్మితా ప్రయోగే మిరితా వృత్త తద్బృంద ముచ్యతే' తదేవాభ్యంతరం బాహ్యమితి
 ద్వేదా విభిద్యతే, అభ్యంతరే స్యాత్ ప్రీ బృందం బాహ్యేషు - చుర్యమిక్రితమ్
 అన్నాదు. నలుగురు ముఖ్యగాయకులు, ఎనిమిదిమంది నమగాయకులు, ఎనిమిదిమంది
 గాయనులు (ప్రీలు) నలుగురు తాలధారిణులు, నలుగురు మార్దంగికులు, నలుగురు వేణు

మానందమ్మన
రా - నాట్యమ్మన
ఉత్సాహమ్మన
వల్లమ్మలు - ఆ
కడుపులఁ గూడుక
మొదవుల వేడుక!

తాండవమట! - శృంగార
తాండవమట!
లాస్యమ్మట! - గోపిక
లాస్యమ్మట!

లీలాశీరిని
కాళియోరగ
దుర్వకాగర్వము
నిర్వాపణముక
జేసిన తాలుక

గాయకులు గలిగిన బృందము 'ఉత్తమం.' ఇందు పెగము 'మధ్యమం.' దా
సగము 'అమృతం' అని భరతశాస్త్రమున జాబెడబడినది. బృందము నందందరు
యందందపట్టునది: 'బృందం నారీమయం నర్తమపి కార్యం విరిసినా' అని
సేనాపతి. ఇది గోబృందములనియు భాసంశ్చరత్నాచార్యులలో బృందవిన్యాసం
సూచించారు "పాత్రపట్టక్షితే పార్శ్వే ముఖరీ ప్యాన్యుభే స్థితః. క్రమాన్యార్థః
ప్రత్యన్యః తిష్ఠేయన్యార్థవత్ ప్రతః॥ హృద్యక్తిః కాంతిరా దేశీ పటహీ తింటా
కాహలా నాదరాః కాంస్యరావినశ్చ యదాక్రమమ్॥ పాత్రమునకు బుడిచుకొని మె
ముఖరీ విలువదగును. అతని ఎడమచుక్క మృదంగాల వారుండవలెను వారి
క్రమంగా హృద్యక్తి, శంఖము, దేశపటహము, కరట, కాహళము, కందు తాళ
వాయించువా రుండవలెను. ఎడమచుక్క ప్రతిముఖరీ వారి యనువాదకు
వలెను. పాత్రము వెనుక, పాటక తై రిద్దరు వారికిరువైపుల కళాకళలరై న త
పేయవారు వారివెనుక పిల్లినగ్రోవివారు, కందుతాళములు గల అనుగాయక
యందవలెను. య. వృ. ర. ౩ అధ్యాయ-50, 51, 52

చా పేమింపఁగ
 గోపకీశోరుని
 గోపీ గోపా
 లురు సంతోషము
 తో రా - సట్టువ
 విన్నాఁడు మహా!
 ఎన్నఁగ నగునే!
 ఊహ తీతము!
 ఓహో హో హో!
 అతిలోకమ్మ! - జ
 గతి-ల్యాణము!

తాండవమట! = కృష్ణుని
 తాండవమట!
 లాస్యమ్మట! = గోవింద
 లాస్యమ్మట!

గో బృందనాంది

ఓంకారాత్మాన మేకం త్రిగుణ విరహితం సత్యమాద్యస్త తూన్యం
 క్షానానంద స్వరూపం మునిజన హృదయాంభోజ సాహస్రభానుమ్,
 శరంభోద్వృత్త సృత్త ప్రవిచలిత ఘణారంగ రంగత్పదాగ్రం
 శ్రీకైవల్యార్థ లుథా స్సుమధురి మురళీగానలోలం భజామః.

కాళిందీ పులినాంతరేషు విహర ద్లోకోప గోపీ ప్రియం
 తద్వృందా కలితోరునుండల దృశా నందీప్త సీలశ్రియమ్,
 వంశీగాన హృతాంతరంగ దయితా రూపానురూపాశ్రయం
 కృష్ణం తాండవకేళిలోల మనిశం వందే కృపై కాశ్రియమ్.

కాళీయభోగ మణినుండల మండితాంగం
 సూర్యాత్మజా సలిల తుంగ తరంగపాద్యమ్,
 గోపాంగనా లలిత లోచన పద్మశోభం
 శ్రీకృష్ణతాండవ మహం ప్రణతోస్మి నిత్యమ్.

యన్మౌళి క్షులితాగ్ర బర్హిణ శిఖా దీప్యద్విభాషాన్వితం
 యద్వక్ష్యః యమలావిలాస నిలయం లీలాస్పదం య ద్వపుః,
 యత్పాదాబ్జ మమంద మూషిక రటస్మంజీర భృంగాశ్రితం
 య న్నామాంకితి మేవ త త్త్వమిహ తం వందే యశోదాసుతమ్.

వందే ముకుందం భవపాపనాశం
 వంశీ వినోదం మృదుగానలోలమ్,
 గోపీ విలాసం కమనీయవేషం
 బృందారకాప్తం నట బాలకృష్ణమ్.

విష్ణుం సురారిగణ జిష్ణుం జగద్భర సహిష్ణుం వినోదనిలయం
 జిష్ణుం సుఖే విగతతృప్తి సతాం హృది చరిష్ణుం సుఖాచ్ఛహృదయమ్
 కృష్ణం ప్రియాహృదయ ధిష్ణుం ఘణామణి చరిష్ణుం సదైవసదయం
 భృష్ణం జనోద్ధరణ భూష్ణం పరాత్పర భవిష్ణుం భజేద్ద్యసుధియమ్.

పుల్లకుసుమోల్లసిత పల్లవిత హాసరుచి సల్లపన వాక్యమధురం
 తుల్లక నిశాచరణ మల్లబల శోషణ సముల్లసిత ముష్టిభిదురమ్,
 పల్లవసతీహృదయ పల్లవ మశోష సుగుణోల్లసన యావతతురం
 హృల్లసిత భక్తజన పల్లభ మసర్వ కుభవల్లవ శిశుం హృది భజే.

మృదుల కనకచేలః సుప్రభాహారజాలః
 జలరుహ దళనేత్రః నిలమేఘాభగాత్రః,
 అకుటిల దరహారః గోకులాజస్రపానః
 దిశతే యదుకుమారస్సర్వమధ్యస్థితం వః.

ఆలోల చ్ఛిఖింశమాళి విలసన్నిలాల కోజ్జ్వలభిరః
 స్వేదాంభః కణజాల మృష్టశిలకః దీవ్యచ్చల తుండలః,
 సృతారంభ చలస్మనోహరి వపుశ్రీ కృష్ణ దేవో విభుః
 శారీయోరగ భోగరంగ విచల త్పదాంబుజః పాతు వః

బ్రహ్మాండవ్యాప్త తుంగోచ్చలిత జలకగాఽపారితోత్తాళనాదైః
 శారీరాభోగ భోగ స్ఫురదురుమణి భా భాసి నిశోజ్వలాంగైః,
 సృతోద్భిన్నాంగహారైః కరణగతి సమాయోగ విన్యాసభావైః
 లీలాస్మత్యానురూపం యదుపిల తిలకం నిత్యమాలోకయామః.

గోపీ కలాక్ష జాలై
 రాపీతాత్మీయ యావపౌభాగ్యమ్,
 తాపస జన్మ రిజ్రం
 స్వాపీతి నిశ్శోకతత్త్వ మాళాపే.

జయ జయ శుభకర!	జయ మురళీధర!
జయ జయ ముగ్ధహర!	జయ దామోదర!
జయ జయ శౌరీ	జయ గంసారీ!
జయ జయ శ్రీహరి!	జయ చైత్యాశ్రీ!
జయ జయ లీలా!	జయ గోపాలా!
జయ జయ బాలా!	జయ శ్రీ లాలా!
జయ జయ దేవా!	జయ సద్భావా!
జయ జయ మాధవ!	జయ శ్రీ దేవా!
జయ జయ గోపీ	సన్నత చరణా!
జయ జయ శాస్త్రధ	సర్వాభరణా!
జయ పీతాంబర!	జయ చక్రధరా!
జయ, గుణశాలీ!	జయ వసమాలీ!

జయనా జక్కర¹ నడిగొని వడివడ
 ధిమి శిల్పములఁ దీరము సుడివడ
 దిక్కుల కడలను విక్కుటిలంగన్
 మిక్కిలు ధయమున జక్కన బారన్
 వళిజలములఁ బాతాళ హృగపడ
 చలదూర్జులలో జత్తిని ముడివడ
 చదలను గదిసి ప్రచండగతిన్ దిసి
 అడటున రాతెడు నా ఋక్షములన
 శీకర నికరము సీమాంతమ్ములు
 రేకలు దీర్చెను రేగిన జల్లులు!

1. యమనా నది యిందలి ప్రవాహము. జక్కర = డిబ్బ, ప్రవాహము, నది.

“కలివేల్చు చొక్కె జక్కర లచ్చిపారక జలగ్రమ్ము జైరులు పండఁ గలవె” వీలాసుందరీపరిణయము. ఆ॥

గాఢీయ మహాకాళోదర మా
 ఛల ఫణమణి జాలోస్థ త్తము
 భుజబల గర్విణి భుజగ విహారిము
 గ్రీజగ భయావహా దీప్తచ్ఛట ఛట
 సంస్కర్షిషాన్ని చతుల జ్వాలా
 విస్తృత ప్రళయావిర్భావ మ్మిళు
 జామెనో! యనుచు సురాసురు లెల్లన్
 వియ త్తలమ్మున విచ్చిరి భయమున
 దర్శకర నిజదర్పం బ్బిల
 సుర్వికిఁ గూర్చె మహాఽపద్రవమిక
 శిక్షిగపఁగ నీ చతుశ్రపునిన్
 దక్షిణదివలు సూరక్షిగపఁగ మము
 సమయమ్మిది జలశాయా! వెడిలుము
 కమలకాంతా! కదలుము వెమ్మది —

సృతారంభోధృత వైఖరిలో

సాత్త్విక భావము¹ సర్వవాఙ్మయము²

1. ఇతియల సుఖదుఃఖాది భావాలు యాది వానిని భావించునపుడు ఆ
 భావనలో మనస్సుకు కలిగే మిక్కిలి అసక్తియే సత్త్వము. 'పరస్య సుఖదుఃఖాది
 భావైః యద్భాసనం భవేత్ తత్రాంతఃకరణానక్తి రత్యంతానత్త్వ మిష్యతే'
 మణియ సత్త్వముచే వెరవేర్పడని భావముల మూలమున కలిగే అభినయం
 సాత్త్వికమని అది ఎనిమిది విధాలు - ప్రథం ప్రసేదం రోమాంశం స్వరభేదం -
 రంపం విసర్జం భాషోర్ధవమం - ప్రళయం - అది. 'సాత్త్విక సత్త్వవిష్కారైర్భాషై
 ర్ధృతః సదాష్టదా' 2. వాగ్రూపమైన కల్పవృక్షావమెల్లము.

తానీ గావముల¹ నివసించఁగఁ ఫణి
 ఫణ భంజనమునఁ బాల్గవించఁగా
 సమయమ్మిది జలశాయీ! పెదలుము
 కమలాశనా! కదలుము నెమ్మది —

జయ వంశీ నిస్వసలోలా!
 జయ గోపీ సన్నత లీలా!
 జయ జయ తాండవ సాత్త్వికమూర్తీ!
 జయ జయ శ్రీశ్రీ సంభ్రమవర్తీ!
 జయ పీతాంబర! జయ చక్రధరా!
 జయ గుణశాలీ! జయ వనమాలీ!

3. స్వరములను విస్తరింపజేయుట. పక్షమ . మధ్యమ . గ్రామాదుల సరిస
 నేర్పడిన మూర్చనలలోని స్వరవిస్తారము. ఇది పాదన . బాదవికనుని కెందు.
 4. ద్రువాగానములు ఐదు . 'ప్రవేశాక్షిప విష్కామ ప్రాసాదిక మధాంతరమ్
 గానం పంచవిధం జ్ఞేయం ద్రువాయో నమన్వితం" అని అభినవగుప్తుడు.
 గీతాంగములు వివిధములుగా మువయుక్తములు. ద్రువాంగములు 18 . ఏక వస్తుకం
 ద్రువం . ద్వివస్తుకం గీతి . త్రివస్తుకం మద్రకం . చతుర్వస్తుకం చతుష్పదం .
 పాత్యలు, పర్లములు, అలింకారాలు, యతులు, పాణలు, లయలు, ఇందు అన్యోన్య
 సంబంధములై ప్రిరత్వమొందును తాన విధి ద్రువం. ఇవి తాళానుగుణ్యములై గాన
 ప్రయోజ్యములై యుండును. ఉక్తాది భంధప్రయుక్తములై రచింపబడును

శ్రీ కృష్ణ తాండవము

శ్రీ వీలాకేరీ గో

పాలా! కాళీయ గర్వభంజన లోలా

పేలా! తాండవభేలా

శీలా! సుజనాంతరంగ చిన్మయ బాలా!

శ్రీ వీలా బాలుడు గో

పాలుడు గోపీ మనఃప్రభాసిత కేరీ

లోలుడు దేవుడు భక్తకృ

పాళుడు భావమ్మునన్ బ్రవర్తిలు గాతనో!

గోవులమందలో మధుర గుంఫనముల్ బచరించు వేణు గా
నావకచిత్తులొడు మహాదంఘ్రి సరోరుహాసీమలందు సం
భావితమూర్తులై మెలగు భాగ్యము గూర్పు పరాత్పరుండు శ్రీ
దేవుడు భావవల్లరులఁ దీర్పురే! దివ్య సుగంధ పుష్పముల్!

మండిత కేరీ పింఛమును మంజుల హారవిలాస లాస్యమున్
నిండగు వేణుగానము ధ్వనీకృత ధింధిమి వృత్త మొప్ప బ్ర
హ్మాంధము సంచలింపఁగ మహాహి ఘణాగ్రమునన్ మహాధ్ధిన్
తాండవమాడు బాలుని పదమ్ముల మ్రోగెద నూపురమ్మునై!

అందెలు గజ్జలున్ మణిమయాంచిత కంకణ మంజుల ధ్వనుల్
సందడిచేయ మోమునను జందురు వెల్లులు చిందుద్రొక్క నా
నంద విలాసకాంతి నయనమ్ముల యందము విందుసేయు నా
నందకుమారు నెమ్మిప్పురినై నటియించెద ముక్తికోసమై!

అనురావళిస్త్ర మావంద గావమ్ము
 విమల నాందీ యుక్త విఖ్యాత యోగమ్ము
 సంధ్యాప్రయోగ నిర్బంధిత జలధరములు
 సంధ్యాంతర క్రియా సంచలిత యవనికలు
 దిగ్విధికాదు స్తంభ దివ్య భవసమ్ముల
 ఋగ్వేద సగస్త్రీ శృతి విలాసమ్ముల
 ఆర్కేందు తారకోద్యమ్యతి శ్రీలలో
 తాల్కన్న బ్రహ్మాండ ధర్మ నాట్యమ్ముల
 జేహి జేహిత్రైక దివ్య తత్త్వమ్ముల
 మోహమ్ములన్ దీక్షి యైహిక ప్రాప్తిలో

నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు

1. నాట్యనాటకములందు ప్రారంభమున జరిపెను మంగళము. ఇందు సర
 సచేగిని, అర్జునుచేగిని, కరానూదన చేయవలెను. 'అశీర్వాదుద్భియావస్తు
 ర్దేవాని కన్ముజమ్' అని నాందీ లక్షణం.

2. సంధ్యాకాలములందు చలిండునున్న మేఘములు. 3. రూపకములందు
 క ప్రయోజనముతో సమన్వయించు కథలకు అనంతర ప్రయోజన సంబంధం
 గల్గునదియే సందీ. ముఖ్యప్రతిమూల-గర్భ-విమర్శ-విష అను అయిదు భేదము
 లందు, ప్రవర్తన దృశ్యములందు తెరలుమూయుట తెలుసు. 4. కీర్తన-ప్రబంధము.

5. ఇది రెండు విధాలు. లోకధర్మ నాట్యధర్మ. లోకధర్మ, లోకవిషయము,
 స్వభావగతము. స్థాయి వ్యధిచాల్యాది భావాలతో నుండునది ఇది కుర్తము. వికృ
 ము అని. లోకప్రసిద్ధ వ్యవహారికమై అంగరీలా విశేషాలు లేక స్వాభావాది
 యముకలదై నానా ప్రీ పురుషులతోహాది కేవలం చేష్టలతో సూచించబడునది.
 స్వభావ భావోపగతం కుర్తం కు వికృతం కదా, లోకనాట్రా క్రియోపేత మంగరీలా
 పర్వతం. స్వభావాదినయోపేతం నానా ప్రీ పురుషాశ్రయం, యదీదృశం భవే
 ిట్యం లోక ధర్మకు పా స్పృశా . నాట్యధర్మ: 'అనివాక్యక్రియోపేత మది

సత్యవతి భావకం, రీతాంగహారాభిషయం నాట్యలక్షణ లక్షితం॥ ఇది కవి కల్పితం . ప్రసిద్ధి చిత్తస్వల్పలతో కూడినది. మనోహరమైన అభిషయంకలది. నాట్యలక్షణము నర్సర, అలంకారములు, అన్వయపురుషులు, ఇనాంతివాదులు, ఉపకరణములు, మూర్తి మంతంగా ప్రదర్శించుట, ఒక భూమిక నిర్వహించుట మరొక భూమిక నిర్వహించుట లలితాంగ విన్యాసము, పముక్షి ప్ర పద గతిక్రమం, అష్టావయవాలకై ఇతిహాసములా నుండి, వేదాలనుండి, బ్రహ్మచేప్పిన వావిని ఉదహరించుట-రంగపీఠగతిమగు కవిత్వ విధానము కలది.

సమపాదమును¹ దట్టి చాపగమ్మగఁ² (దిప్పి)
 సమరోద్ధతక్రియా సంధానమునఁ గప్పి
 చిటగజ్జయలు కాలుఁ జంగు చంగున నెగుర
 నెలీపింజ మల్లల్ల నిగిడి యాకుచు నదుర
 సమశీర్షమున³ నిక్కి సాచీ దృగాంచలము⁴
 నెమకించి భవనమ్ము నిండించి నిట్టలము⁵
 అల దేవకీదేవి వెలయు గర్భమునందు
 లలిమీర జనియింప లక్ష్మ్య లక్ష్మణమందు

1. ఇది చారీ విధానమునకు తెందినది భూమిచారి. అకాళచారి, చారియన
 వ్యాయానుము. భూమిపై పాదదలనము. భూమిచారి. పాదములు పైకెత్తి చల
 నాదీకము చూపుట అకాళచారి అభినయమునందు హస్తము, గతియందు పాదము
 ప్రసక్తిండుటలో నొకటి ప్రయత్నము. ఒకటి అప్రయత్నమునై ఒండొంటిలో కలిసి
 యేర్పడునది. ఏకపాద ప్రదారము చారి తెండుపాదముల ప్రదారిమొ కరణము,
 మూడు కరణముల కూడిక ఖండము. మూడు లేక నాలు ఖండముల కూడిక మండ
 లము. స్పృశము-చేష్టికము-శత్రుప్రయోగము. యుద్ధాయులలో చారి వ్యాప్తి ముఖ్యం.
 ఇందు ఏమపాదమున గోళ్ళు ఏమంగావుంచి తెండుపాదాలు దగ్గరగా చేర్చియుండి.
 స్వభావ రచితో టావో సంస్థానిశ్చయో తవేత్, సమపాదః స విశ్లేయః స్వభా
 వాభినయాశ్రయః. భరత శాస్త్రం

2. పాదం తొలక ఒక శాపము (జానెడు) ముందుకు దాచి కర్ణాక తెండు
 కాలములు దూరముండునట్లు వెనుకకు దాచుట. అట్లే మరోపాదంతో చేయుట.

3. క్రిందికి పంచక, పైకెత్తక విశ్వరంగా వుంచిన కిరమ్ము. 'విశ్వరం సమ
 మాఖ్యాత మున్నత్యా నతి వర్తితం - స్పృశారంబే పాదే చ గర్భే ప్రణయోపయోః'.
 వ్రమ్మనే విష్కరియాత్మే చ సమశీర్ష ముదాహృతం' - అతి. ద.

4. ఉన్నదోటిమండి కడకంటి వెలుగు. ధ్వజగా చలియి దప్పి. 'స్వస్థానే
 తిర్యగ్గాతార మపాగ్న చలవక్రిమాత్, పాచీప్పిన్తి రితి జ్ఞేయా నాణ్యశాస్త్ర
 కోవిదై' - ఇంగితే శ్శత్రు సంస్పర్శే శర లక్షేంఽతుకే స్పృతో మాదనాయాం చ
 మలటా నాశ్యే పాచీ విరీతణం' - అతి. ద.

5. అధికము.

అభవాది దేవతల కళయమ్ము చూపింప
అభయహస్తము¹ బట్టి యఖిలాండమును బెంప

నాదనమ్మా! కృష్ణుడు
పాదనమ్మా! విష్ణువు

3

అడఁగు పొత్తిళ్ళలో నా యమున దరి చాటి
ముగిసి యా యెడిలోన ముచ్చటాడెడు మేటి
ప్రేమలై భామకిడ వేడుకల్ చూపునటు
పాద పడగలపైని పాదమై యొక్కఁ డటు
ఫణిరాజ హృదయమ్ము భయమునన్ జలియింప
రణిత సూపురి మణి రమణీయ మలరింప
తక ఝణిత తక ఝణిత తత్తోంగు తర్ఘ్ణుణిత
తక ధిమిత తక ధిమిత భత్తోంగు తర్ఘ్ణుణిత
స్వరి సంశ్రయాత్మైక సంయోగ గతి దెలిపి
త్వరితానుగతమునన్ దండపాదము¹ నిలిపి

అదనమ్మా! కృష్ణుడు
పాదనమ్మా! విష్ణువు.

3. సర్వ శిర్ష హస్తమున దివి సూచింపవలెను. ఇది ఆ యా స్థానములనుబట్టి
పరేవం కలుగును. 'వతాక తల విష్ణుత్వా ల్సర్వశిర్షకరో భవేత్' వతాక
స్తం అరచేయి కొంచెం వల్లంగా వందపలెను. దీనిని హృదయసమంగా మంచి
భయహస్తము సూచింపవలెను. 'దస్తనే భుజగే మందే ప్రోక్షణీ పోషణాదిభు'
4. ద.

1. అందితపాదము (కాలిమెడను భూమిపై మంచి పాదం అగ్రకలంగా
వీళ్ళు ముడిదిన) రెండపాదం వెనుకకు జరిపి పాదం కొన భూమికి తగుబుట్టుగా
గమున క్రిందికి వడవేసిన 'సూపురపాదిక' అను పాదమందే తుందిరిపాదముగా

జో కమలదళ నేత్ర! జో వృష్టికుల తిలక!
 జో కొట్టి/గోపికలు జోలబాడుచుఁ గులుక
 అందమగు జోలలో హాయిగాఁ బవళించి
 మందయాసలఁ జూచి మాయనిద్రను బొంది
 మీలితాంతర నేత్ర మాలక్యముగ నార్చి
 లాలించి పాలించు లావణ్యమున్ గూర్చి
 వటపత్రకాయయై కుటిరి పాదాంగుళిన్
 గుటకలన్ గుచ్చుచును నటియించు సౌబగులన్
 గుట్టిరమ్మున పృథ్వీకోలమ్ము పైతృత్త
 భుట్టిరమ్మునఁ బన్నగాధీశు శిరముత్త
 పాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

జగతికార్యాచరణ సాధనమ్మున తెలయు
 జగతి సృష్టికి హిరణ్యగర్భుడనఁ దెలియు
 సంతోషమూర్తిలో జనార్దన రూపమ్ము
 వింతి వింతిగఁ దోచు తెడలించు రోషమ్ము
 రుద్రస్వరూపమై భద్రమై నిర్భయమై
 అదృతిమ్ముగ నచ్చిదానంద బ్రహ్మమై
 దివ్య తేజమ్ములో దీపించు శిరణమై
 నవ్య నిర్మల భావ భవ్యగుణ శరణమై

(వందిన పాదంగా) రెండవపాదం పెడమీదనుంచి ముందునకు అరిపి వేగంగా
 వ్రాల్చినది

2. సంకరగా వందలివ పాదముయొక్క తొలివలేలు.

3. వంది గుండ్రముగా ద్రిప్పలివ ఒడితొడం పైభాగము.

ఫణి ఫణామణి ఘృణి గణోల్బుణ కరమ్మణ¹

కవ్వణిర కంకణ వ్యాకర్షణాకరణమున²

నాడెనమ్మా³ కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా⁴ విష్ణువు.

5

ఒక పనిత ముదియొప్పు నొత్తి కౌగిటఁ గ్రుచ్చి

ఒక వధువు ప్రీతితో నుత్పింగమునఁ జేర్చి

ఒక యువిర తిలకమున మొకమునన రచియించి

ఒక యువల శిఖిరీర్చి యొప్పు పింఛమునుంచి

ఒక బోటి కంటఁ గాఢుక నిటుగాఁ బెట్టి

ఒక జోటి చెవుల గూనికప్పుఁ గోగులు గుట్టి

ఒక లేమ ముత్తెంపు ముక్కరన సునరించి

ఒక భామ కరరావ యుగళనగములుంచి

పక పక న్నల్పులన బ్రసరించి వార్చింప

ఆశీకరాంతిరాలోకనము⁵ నిర్తింప

నాడెనమ్మా³ కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా⁴ విష్ణువు.

1. ఇది సృతహస్తము. చేతులను పైకెత్తి మూపులపై వ్రేళ్ళ వాడిండ్ల నది. లేక అలవద్దహస్తము కింటికిదురుగా బట్టినదో పది. వికాలములైన కలలను సూచించును. 'తా నేత్రదేళగా ప్యుల్పణాభ్యో విస్మీకరేవతః॥ ప్రణకేషుః లేపు నేత్రేషు చ నిరూపితః', 2 కంకణ ద్వయంతో అకర్షింపఁబడిన చేష్టంతో భాసం. కరణమివ చేష్ట లేక క్రియ. పృత్తమున హస్తపాద సమాయోగవ నేర్పడు క్రియ కరణముల కూడితి అంగహారమొంతు మూలము. 3. ఓరయోషి కొంచెము ముడుచుకొనఁబడిన రెప్పలను. కదికన్నులను, అరిగన్నులను మ మాటికి ప్రక్కనేగు కనుగ్రుడ్లుగల చూపు చూరియిన చూచి.బి, అపి అపి చూచుటర దువయోగము. 'అణిందివి ఇటాపాంగా నంగతార్థ పసిపిడితః ముహూర్త్యావృ తారాద దృష్టి రాశీకరాన్మృతా' — భుత కావ్యము.

7

అనువులను వేడిఁజూప నడటునన్ బన్లుడుపు
 వసురివిన్ వెనవెన న్నునుదూడ్చ రెట్టింపు
 రోగమునఁ బనుపాలు రుచి తెలిసి తాఁగుదువ
 అసురల్ హర్షించి హరిహరీ యన విలువ
 హస్త విన్యాసము ల్ల వళులింపఁగ వంచి
 మస్తకమ్మునఁ తేర్చి మత్తిల్లి¹ గడిపించి
 వృత్తమున చరణ మావృత్తమ్ముగ వడిఁదిప్పి
 గుత్తముగ పెయి వంచి యుత్తానముగ నొప్పి
 మత్తహరి శిరము నమ్మర్చిమునఁ గ్రుమ్మ
 హత్తించి యొత్తి గహ్వరమ్మున విసముమ్మ
 నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! నిష్ణువు.

8

చిన్నారి బుగ్గలన్ జరిమిపడు చిఱునవ్వు
 చెన్నొందు సిరులకన్ సింగారముల పువ్వు
 ఒడిలోనఁ బండుకొను నుత్తానపాదుండు
 కడివోవు² జగములన్ గరుణించు యెడయందు

1. నూటయెన్నిది కరణములలో నొకటి రెండు పాదములను మూర్ఛితముఁ గను (తిరుగుపట్టు), ఉపసర్పితములును (దగ్గరకు తేర్చుటను) చేయుచూ హస్తముఁ నర్చాయముఁగా ఉద్యేష్టితములు (చూపుటచేయి మొదల విరుపగా వ్రేళ్ళను రొమ్మమండి మరలించి బయటికి దాది) ఆపవిద్యములు (కరిపి, విష్కృత తొలఁగింఁగావించవలెను. ఇట్లు మరల మరలా చేయుట ఇది మత్తయందువయోగమ 'మూర్ఛమానవ్య పాదవ్య యత్రప్యా దుపసర్పితమ్, గుల్ఫ ఎత్త ప్రిత వర్ణంతం తస్మై వామచరః కరుః పుద్యేష్టితో వికంఠః ప్యాదేష పాదోపసర్పితే, అపవేష్టిత మాదధ దేవమంగాంతరేణ వ, క్రియేపం బహుళః ప్రోక్త తస్యత్తల్లి బుద్ధైర్మదే' మ్మ. ౧

2. అడఁగు - నళింబు.

పైటమాటునఁ దల్లి పాల్కుక్కి క్రిగంట
 వాటముగ నర్వమ్ము బాలించు మేటంట
 ఊగొట్టుచున్ మనము బాఁగించి మేలెంచి
 చీ కొట్టి దోపముల్ చిస్టయము చూపించి
 అక్కసం దఱచేయి ముక్కువన్ జలియింప
 అక్కజమ్ముగ నిటు లజాండమ్ము నలరింప

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

9

పొలుపారఁగాఁ బండి బోరగిల్లుచు మెలఁగు
 మెలఁగిపాన్పున నడఁగి నలుమూలలన్ మెలఁగు
 చెలఁగు చెక్కిళ్ళపై నిలిగింలే లలరింప
 కలకలన్ నవ్వులన్ గలిమి కుప్పలు నింప
 ముద్దుగా ముంగుళ్లు మొనసి మోపుచుఁ దాటి
 తద్దయున్ బ్రీతితోఁ దప్పటకుఁగులఁ బారి
 పెన్న కడపలు దోచి విందు పెట్టుచు దోఁగి
 అన్నమిన్నల చెన్న నాచికొను నటు దాఁగి
 అంగుగాఁ గోరాడు నాలలేఁగల లీల
 చంగు చంగున నెగిరి కైశవోత్సాహముల

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

10

అడుచున్ బాడుచున్ అర్చక శ్రేణితో
 వేడుకన్ గూడుచున్ విశ్వమ్ము కరుణతో

రీలలన్ జోషించు కేరీవిలాసమ్ము
 హేలా పచక్కిఁగు లోలాంగ హాసమ్ము¹
 ప్రకట సురరిపు ఘటిత శకట సంఘట్టితము
 వికట తాడిత వామవిధపద మండలము²
 విసదారి మైనుండి విసవిసన్ గుబుసమ్ము
 వెనమాచ్చి యనురుసన్ బ్రగరింప నగ్రమ్ము
 చకిత శంకిత దృష్టి³ సాలోచనము గొనుచు
 ప్రకృతమ్ము సకలమ్ము పసికందు పసిగొనుచు
 నాదెనమ్మా⁴ కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా⁵ విష్ణువు.

11

సరికి నిచ్చుచుఁ బూర్ణ సదయార్ద్ర⁶ హృదయమ్ము
 అతివ కొనఁగుచు మందహాసమ్మత రసమ్ము

1. ఇది స్థాయిభావము. పరులచేష్టల ననుకరించుట, తుహికము (చిన్న పిల్లల చక్కిలిగింకల లేక మోసము) అనందిత ప్రలాపము దోషముల నెఱ్ఱుట మున్నగు విభావముల సలన హాసము పుట్టును. ప్యితాడు లిందిలి అనుభావములు. హాసమును గూర్చి సాహిత్య దర్పణంలో విశ్వనాథుడు - 'వికృతాకార వాగ్యేష చేష్టాదేన్నర్తకా దృవేత్ హాస్యో హాసః స్థాయి భావః' అన్నాడు. 'వాగంగాది వికార దర్పణ జన్మా వికా సాహ్యోహాసః' అని రసగంగాధరమున జగన్నాథుడు. 2 చాకీ విభావము. అతాళ గమనముకలది దీవికి వామబంధమున నేరు. దక్షిణపాదమున నూరి, వామ పాదమున అపక్రాంత చాదలచేసి, దక్షిణ పాదమున దండపాద, వామపాదమున మాదీచారులను. దక్షిణ పాదమున శ్రమరకి-పొర్వాకాంతచారులను. వామపాదమున అక్షిప్తచారి చేసి, తర్వాత దక్షిణపాదమున దండపాదము తిరుదర్శ్యర్తము. వామ పాదమున అలాతచారులను దక్షిణపాదమున పొర్వాకాంత వామపాదమున అతిక్రాంతచారి చేయవలెను 3 ఇది సందాకీ దృష్టి. కనుగొన్న చకితములై చూపు కొంచెము చరించి, ఏళ్ళుట స్థిరంగా వుండి కొంత పైకిలేది తరువాత అడ్డంగా ద్రవ రిండునది. మూడవగు చూపు. ఇది శంకయందునయొగము 'కించి దృలా ప్థిరా కించి దుద్గత తిరగ్గయితా, మూడా చకిత తారాద శంకితా దృష్టిరిష్యతే'. అట్ల. 4.

నాతి కిచ్చుచు మహానంద మకరందమ్ము
 గోతి కొనఁగూచు మోచ్చు కూర్చి మేల్కొనమ్ము
 జోటి కిచ్చుచు మవ్వపున నవ్వు పూజల్లు
 జోటి కొనఁగూచు వింతి జోడు కూర్చుల జల్లు
 కలికి కిచ్చుచు నమ్మిగ్రమ్ము కమ్మని ముద్దు
 చలికి నొనఁగూచు మంచి చలిమి గూర్చెడు సుద్దు
 పెలఁది కిచ్చుచు నింక వేగుకన్ సయ్యాట
 లలన కొనఁగూచు వలపు తలఁపుఁ దేనియ మాట

లాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

12

నీల నీరదకాంతి నెగడు నెమ్మేనితో
 నీలకుంతల ఫాల బాలేందు రేఖతో
 ఎనఁగు మృగమద తిలక మింపుగల మోముతో
 మనలు సరసిజకాంతి ప్రసరించు కనులతో
 చిలువవృద్ధ చిందించు చిన్నారి మోవితో
 కొఱలు పాటలన్ మ్రోఁగు పిల్లన గ్రోవితో
 కటితట కింకిణీ కలిత నిక్వణముతో
 కటకాముఖ కర¹ కంకణ క్షణముతో

1. కపిత్థ హస్తము నందలి చూపుడువేలు వడిమివేరితో, బొటనవేరితో చేర్చివట్టివది. 'కపిత్థ కర్ణచి చోర్ధ్వం మిత్రితాంగుష్ఠ మధ్యమా, కటకాముఖ హస్తా ఽయంతీ ర్ధితో భ్రతాదితి' ఇందును వివియోగం. 'ధమరాకర్షణీ చక్రవారణీ వ్యజన గ్రహే' - అథి. ద.

అందండు గ్రందుకొను మందశ్వసమ్ముతో
అందమగు నందియల వ్యత్యస్త పదముతో॥

నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

2 ఇది వ్యక్తి పాదభేదం, తుదికారి పాదము చుడమ పై కుండునట్లుంచి
ఎడమకారి చిటికెన వేలుకడ అర్థముగా వంచియుంచి విలుచుట.

చిలుకల కొలికి నలపు పాలుపు నందెడు వాడు
 పలుకు పలుకున నలపు కులుకు చిల్కెడు వాడు
 వేడ్కలన్ వెలయించు వేణుగానము వాడు
 చూడ్కులన్ హృదయమ్ము చూఱలాడెడు వాడు
 పెరుంగు చిల్కెడు కలికి ప్రేముడిన్ గొరువాడు
 తరి వేచి తరుణుల నురులు గొల్పెడు వాడు
 మెండుగా వెన్నలన్ దిండి గైకొను వాడు
 పండియున్ బ్రహ్మాండ భావమున్ గనువాడు
 మన్నుమాటన మెక్కి మాయ చూపెడు వాడు
 మన్నులోఁ బొల్లాడి మన్నించు మావాడు.

అడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

కొండమల్లియ పూలు కొప్పనన్ నవరించు
 నిండు జవ్వని చెల్వ నిండారి గ్రహించు
 పాల్పితుకు వినితిపైఁ బ్రక్కగాఁ బొంచుండి
 పాల్పట్టి జాణుచున్ బడఁతి మోమునఁ జిండి¹
 వేళమున వేడిగాఁ బాల మీఁగడ దెచ్చి
 బాల నోటను బెట్టి బాధించి మది మెచ్చి
 చిలుకు కవ్వము బట్టి కులుకులాడిని ద్రోసి
 అలుకు లేకయె వెన్న నభివ మూలికిఁ బూసి
 అధికానురాగమున నాల్కగల్ నిద్రింప
 అధినాథుండ నటంచు నట వడుమఁ బవళింప

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

15

చక్క-భుల్ బుక్క-గాఁ జేరు కల్కిని బట్టి
 అక్క-నన్ బొదువుకొని చక్క-లింతలు పెట్టి
 సిగడువ్వి కొడిగట్టు వగలాడి వలపెంచి
 అగఁగునన్ బైకొనుచు మగిపోతుముల ముంచి
 తలకమ్ము దిద్దు నును నీవెఱోడిని నొలసి
 అలరు గుబ్బలు గిల్లి యబ్బురమ్మని తెలిసి
 గంధమ్ము బూయు మదగజ గమన నలు రాగ
 బంధమ్ము నం దధరపానమ్ము గొని వేగ
 మొలనూలు నవరించు ముద్దుగుమ్మను బొంచి
 తలిరు పాన్పునఁ జేర్చి తాముద్దు బచరించి
 పాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

16

సురసురన్ ముసురుకొను సురగాలి ముడిగట్టి
 సరభసమ్మున నింగి పాగుచున్ గిట్టిపెట్టి
 నిలిడాంధకారమ్ము నిఖలమ్ము గప్పించి
 గుటురుకొను పెఱ్ఱూలి గుక్కించి కుప్పించి
 అదటునన్ మోడఁబట్టి యధమ రక్కసు నెత్తి
 చదలపై ముడిపెట్టి చంక్రమణగతి¹ చూర్తి
 అగ్గపడఁగా నొగ్గి యంతటన్ దివిజారి
 అగ్గలమ్మగు భీతిఁ బ్రాణమ్ము లటు జారి
 భూతలమ్మునఁ బడ నుహోత్సవానందమున
 ప్రేతలారతులెత్తి వీక్షణ కటాక్షమున
 నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు

1. ఉంకింది. కుప్పించి దూకు విధము.

అడుకొంచును గొల్ల వాడలన్ పెంటాడి
 అడుగులో నడుగిడుచు నంతంత నడయాడి
 ఒరులెవ్వరున్ గనక నుట్ల పైపైనుండి
 వారకన్ నిండాను భాండమ్ములన్ దండి
 పాలు మీఁగడ పెరుగు పొల్పొందు పెన్నలన్
 లోలాత్తిక స్ఫూర్తి బాలుడై లీలలన్
 వోరఁగొట్టుచుఁ బెట్టి వోరఁ గుత్తుచు మెత్తి
 బారుగా మైనిండిఁ జమిది శిరమున మొత్తి
 ఒక్కవిన్ గిరురించి ఒక్కరిన్ యెకిరించి
 ఒక్కవిన్ గొకరించి ఒక్కరిన్ యికిరించి

అడవమ్మా! కృష్ణుడు

పాడవమ్మా! విష్ణువు.

ఓ మగువ! నీ కట్టఁ జేమీము చేసెఁబో
 చీయంత వినిపింప సిగ్గయ్యి మాకుఁబో
 ఓ యమ్మ! నీ చిడ్డ మాయొంటఁ బాలెల్ల
 మాయగాఁ గ్రోలి యామాయదా రల్లల్ల
 ఓ తల్లి! నీ పాప మారరుపులన్ వదలి
 మూతులన్ విగఁగట్టి ఫీతిలన్ బడ పారలి
 ఓ యవ్వ! నీ కొమరుఁ డుత్పాహమున వచ్చి
 మా యమ్మనిన్ బట్టి మానమాఱిడి పుచ్చి
 ఓ చావ! నీహాస యున్నత్తుడై కల్కి
 మాచెల్వ మెల్లఁ దా దోచుకొందని వల్కి

అడవమ్మా! కృష్ణుడు

పాడవమ్మా! విష్ణువు.

19

కొడుకునై వగలేలీ పడఁతి! నీ ముగఁడనై
 కొడుకు నిచ్చెద రాజు కూడదన్ నీకునై
 దధిభాండ మదియేల త్రచ్చెడో నేనుండ
 మధురహా సవసీత మధరమ్ములో నుండ
 గతిలేని బ్రతుకులో నతివ! నిన్నేలఁగా
 పతియేలకో ఆగర్భతిని నేనుండఁగా
 కలిగెనను పొగలేలీ కలఁగు వారికి నేన
 కలికిరో! కళలంటి! కలిసి యుండఁగ లేన
 భయమేలీ అభయమ్ము భావనో! కొనుమంచు
 నయమునన్ తేరరాఁ బ్రియము గూర్చఁగ నెంచు
 ఆజనమ్మా! కృష్ణఁడు
 పాదనమ్మా! విష్ణువు.

20

అల్లరీ కిల్లఁదా! గొల్ల భామల యిండ్ల
 నల్లాడి వెన్నదిని కల్లరీఁదై యిండ్ల
 నారాట పెట్టుచున్ బోరాట లదియేలీ
 ఈ బోటఁ గట్టితిన్ బోరాడురా, బాల!

1. ప్రియ కళాస్థానములు వరులై యు. కాలి బొటనప్రేలు. అరణ్య-చదమ. కాలు - భగము. బొడ్డు. తొమ్ము. చమ్ము. చంక. కంఠము. చెక్కిరి. పెదవి. రెప్ప. య. తల. కుళ్లపక్షిమున తల మొదలు ఈ కళలు దిగుచుండును కళలు అరువది వి వాత్యాయనుడు 'కళానాం చతుష్షష్టిశ్చాస్త్రాసౌంద సంప్రయోగాంగ త్రావ్యకా నముద్దేశోవా చతుష్షష్టి రితి' - ఆలింగనం. చుంబనం. నఖచేద్యం. చేద్యం. సంవేశనం. పీత్యకం. పురుషాయాతం. బివరిష్టం. అనే ఎని ఒక్కొక్కటి ఎనిమిది విధాలై అరవై శాస్త్రమునవి. పురుషుడు అయా తిరులలో క్కానము లేడిగి స్పృశించి చతుష్షష్టి కళలేదాలలో ప్రియ ముఖింపజేయవలెను. సత్సంతాన పాతాగ్య హేతువు.

అనుకల్పి యుల్లమ్ము పనుపయమ్మున ముంప
 పెనగొన్న మధులన్ బెటిలిపడఁ బెకలిప
 ఉలూఖల మట్టపై యుత్సాహమున నీడ్చి
 అశోకనాంశరాలోల దృక్కులు గూర్చి
 నుడియించు వారలన్ గతులెంచు పరువిత
 అతులితానందమున సర్వకుండై యంత

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

21

సిగపైని చిన్నారి చికిలి యాఁకెలు గట్టి
 తొగల తూడులు కొన్ని తుంగిపై బిగఁగట్టి
 గళము నందున పెండి కఁటియల్ మెఱయంగ
 వలకాలఁ దామ్రపు వలయముల్ మోఁగంగ
 దండకడియమ్ములన్ మెండుగాఁ దగిలించి
 నిండయివ వ్రేయముతో నొండొండ్రు హర్షించి
 నిలువెత్తు వేరిములు నీటుగాఁ గీలించి
 చలిది చిక్కము లెత్తు చంకలన్ దగిలించి
 ఆలమందలఁ గూడి బాలగోపుల తోడి
 లీలమై బరిలుండి కోలాటములఁ బాడి

అడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

22

బలబకర్ణిక చుట్టఁ జెలువొందు రేకులై
 అలమి కూర్చుని కుట్ట లలపద్మ హస్తలై¹

1. దీన్ని ఆంధ్రవంశం అంటారు. అన్ని వ్రేళ్ళు విడివిడిగా ఆరచేతిలోకి పంప
 పరమ. దీనికి పరిమళున్న పద్మం అనిభావం. 'అపర్ణికాః కరకలే యస్మాం'

కడివెట్టుకొని శుభముఁ గాంక్షించి చల్లులన్
అడిగికొని యూరించి మడిచికొని వేళులన్

గుల్లో భవతిహా, పొర్చుకక విక్రియాశ్చ న భవే దలపల్లవః' - 'ఇయర్తీర్కరః చలదల
కృల్లవా శారత్యా దలపల్లవః' - గతి కలది యరము, చలచుది భావం. ఇది అర్థ
గిందుల - శాస్త్రవదనములు - మాటిమాటికి కన్ను గూర్చి చెప్పుకొనుట యందు
సయోక్తం.

ఊరుగాయలు పంజి యుల్లు కుడుములు గ్రుక్కి-
 మిరియమ్మ రుచి చూచి మేలమాడుచు మెక్కి-
 నజ్జంపుఁ గజ్జముల్² గుజ్జపాల్ దిూఁగడల్
 రజ్జలాడుచు సాజె³ మజ్జిగ లుజ్జుటల్
 అజ్జ⁴ లటు నిటు తట్టి బజ్జడిన్⁵ గడలుగొని
 పాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

23

గోవులున్ బల్లములు గోరాడనందందఁ
 బ్రోవులై దీవులై పాలుపారఁ బెంపొంద
 గోపాల బాలకిల్ గోబృందముల వెన్న-
 మాపలన్¹ దిరుగాడి యుత్సహమ్మున దన్న-
 హసియించి యబ్జుం బాబాల గోపాల
 నునమంజునమ్ముగా కూరియింప నా లీల
 విరియించి యన్నన్ని విధములన్ దానౌతు
 మురిపింపఁ తెలిసి-యా పర మేష్టి నుతియించు
 చానందమన జేవ! అబ్బా! రక్షించు
 మన మించిహాసన మున్నించి పాలించు
 పాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

2. ఒకవిధమగు భక్త్యములు. కజ్జికాయలు కి. వియ్యంవేచి పండివ అన్నం.
 4. ఆయగు. పాదము కి. ఒకవిధమగు పాదవిద్యానము. చిందుద్రొక్కుట పండిది.
 బహువిధిత్రిమితో బజ్జకృద్రొక్కు². పల్నాటి వీరవర్మ. తమిళం 'కిందు' స్మృత్యమే.
 ఇది. తెలుగువారు జాతరలు మున్నగు పుత్సవాదులలో నిది ప్రదర్శించుట నేటిని
 తెలియవగును.

1. చిన్న చెట్లగల అడవి. చిట్టడవి. ఊర.

నెచ్చెటి! రమ్మిటుల నినుంజ నుడములందు
ముచ్చటగా గోరికొమ్మచ్చు లాడంగ నిందు
నేస్తమా! తెమ్మిటులఁ గుస్తరించిన పూలు
విస్తరించిన మాధవీ మల్లికా లతలు
చలికాడ! చేపట్టి చేకొనుము విరిచెండ్లు
బలికొట్టి! గుంపట్టి! బలిమిలో బలిగుండ్లు!
మిత్రమా! లే లెమ్ము మేలైన తాడితగ!
సూత్రమ్ము వితమెడిఁగి సొంపు క్రిడింప నెక
అప్పుఁడా! కనరమ్ము యందందుఁ చారాడి
ప్రాప్తమ్ము నాలోన గుప్తమని మాటాడి
అడవమ్మా! కృష్ణుఁడు
పాడవమ్మా! క్షిప్తువు.

2. ఒకడు పరికిన మాటలు (శబ్దానికి) మారుగా వదేవిధమున వేరొకడు మాటలాడుట (శబ్దం చేయుట) ఇందు పరస్పరము శబ్దస్వరము లందు సామ్యముండును.

3. ఊపిరిపట్టు కావన వొక్కసారిగా గూర్చుకొనక పెల్లగా గూర్చుకొనుట - 'గుంపట్టు' అంటారు. ఊపిరి విగపట్టు - కావన వొక్కసారిగా పీర్చి విగపట్టుట 'దంపట్టు' అంటారు. గుంపట్టు-దంపట్టు-అనే పదాలు మాండలికాలు, వాతీయాలు. ప్రయోగాలు మృగ్యం.

4. ఇది బాలక్రీడ ఊపిరి విగపట్టి కూయును. 'బర్' అని కూయును వొక్కచో మంచివ కొన్ని గుండ్లను (వస్తువులను) మోసికొనివచ్చి వియమిత స్థానమున పూసిరి విరుచుకోవలె వచ్చింటిని చేర్చవలెను చేర్చలేనివాడు ఓరిపోవును.

5. దీన్నే 'అంగుళితాదితకం' అన్నాడు వాత్సయనుడు నిర్ణయ గుంపుగా చేరి ఒకరిని దొంగగా వియమించి, వానిని కళ్ళు మూసికోమని చెప్తారు కళ్ళుమూసి కొన్న వాని ముక్కును ఒక్కొక్కరు వ్రేలితో తాకి నాపేరేమీ కనుక్కొనుటారు. వారు కనుక్కొనారు.

ఆకర్షక శ్రీద¹ నలరించు నొకచోట
 ఏకపాదిక² లాడ నొకచోట
 ముష్టికాద్యూతము³ మొవయించు నొకచోట
 అష్టబంధక⁴ రీతి నాడించు నొకచోట
 అంబ్రిక⁵ ప్రకారాంతర మొకచోట
 ఆరణ్యుడె⁶ వారి సాగి చు నొకచోట
 యుద్ధకీర్తిగ్రమ నిబద్ధుడొ నొకచోట
 ఉద్ధర్తయై సకల మూహించు నొకచోట
 ఆలతో బృంచాననాంతమున నొకచోట
 నలునొప్ప⁷ చా నచానందమున నొకచోట

నాదేశమ్మా¹ కృష్ణుడు

చాదేశమ్మా¹ విష్ణువు.

1. ఇది బాలశ్రీద పిల్లలు రెండు జట్లుగా పట్టిలు వేసికొని ఒకడు రెండ
 కొనలు రెండుజట్లుగా పట్టుకొని లాగడం. 2. ఇది బాలశ్రీద ఒంటి కాలిలో నుండడం
 ఒక వలయంగీది కొందరు బాలబాలికలందు చేరగా, ఒకడు నుంచుచూ తక్కిన
 వారిని తాకడం. మఱియు దిది దేశ స్థానకములలో నొకటి నమస్థితిలోనున్న ఒక
 కాలిమోకాలి పెద్దప్రక్క, రెండోకాట ముడిచిన మోకాలు పెద్దప్రక్క చేరుట.
 'నమస్థితస్య పాదస్య తానువో తాస్మాపార్శ్వత్వః అన్యస్తు తాస్మా పార్శ్వేన్యః
 సంలగ్నో తాను నుండితః, స్థానకం యత్రతత్ తదౌచై రేకపాద ముడిచిత్' - నృ.ర
 ఎక్కించు=ప్రేరేపించు. 3. ఇది ముష్టిద్యూతమనవచ్చు. ఒకరు కొన్ని రాళ్ళుగా
 వుండలు (గోళి-) గాని పిడికిలితో పట్టుకొని పైన గుడ్డ కప్పకొని పిడికిలిలోకి
 పెద్ది; అది ప్రక్షింబడం. ఎడటివారు చెప్పడం. 4. ఇది బాలశ్రీద ఎనిమిది దిక్కు
 లందు ఎనిమిదిమంది బాలురుగాని బాలికలుగాని వుండి ఒకరు మధ్యలో వుండాలి.
 దిక్కుల స్థానాల్లో వున్నవారు తమ స్థానాలు వదలి మరొకరి స్థానం చేరాలి. ఈలా
 వారు వదలిన స్థానాన్ని గమనిస్తూ నడుచుచుండునాడు తటాచన భాగిస్థానం ఆక్ర
 మించుకోవాలి. దానికై వచ్చినవాడు చోటులేక నడుచుచేరి తా నానిధం చేయాలి
 దీన్నే కంబాలాట. ఉప్పుమ్మ; ఉబ్బి-అని నేడంటారు. 5. ఇది రాగుడుచూతలాట
 6. పెక్కు విలుకాండతో బోరు యోధుడు. దైర్యము గలవాడు.

26

మునిచంద్ర పాదాంగ ముద్రితా తీరము
 వసజావలీ భ్రమిత బంధరీ ఝంకృతము
 గోపికా కుచకుంభ కుంకుమాంకితపారిఁ
 గెంపారు భంగ్గాగ్గ బంబాల కచపాళి
 గోపాల సంభవిత పాపాపనోదాంగ
 శ్రీపాద సంక్రయిత సిద్ధస్త కరలింగ
 గోబృంద పానామృతాదృతీ సలిలముల
 సంభృతాత్మైకమతి సందారగతి లీల
 తాలా వినోద సంభావితాశ్రయ పులిస
 తాలానురాగార్ద్ర భావారిశయ యమున

నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

27

అంతర్గతాహి గరభాగ్ని కీలాకులము
 సంతతాక్రందనా చక్రగుల సంకులము
 ఉద్యుత పూర్వత సముద్ధూత ధూమాళ
 ముద్వేషితభ్రాంత ముద్ధృత బలారంభ
 మాపాంత తృణలతాజ్ఞానాత జ్వలనమ్ము
 వివదాశ్రయ గభీర విశ్రుత వ్యాపృతము
 విషధరాగమిత దుర్విష శీప జీవమ్ము
 దోష దుర్వహ మహా దుఃఖ సంభృత హ్రదము
 వీక్షించి విశ్వసంరక్షణ క్రియ నెంచి
 వృక్షకాళారోహ దక్షరణ బ్రకటించి

అదెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

అలయమున దరి దరిని యాలమందలు గూడ
 అలబలము చేయు నా బాలవృద్ధము సూడ
 నందదంపతుల మది కొందలింపఁగఁ జేయు
 మందయానల హృదయ మందారములు పూయ
 మానిబృందములు సమస్కార మొనరింప
 వన దేవతలు మొక్కి ఛక్రితోఁ బ్రార్థింప
 అమరసంఘము లాహారములు నింప
 విమల పుష్పము వివీధి వర్షింప
 బ్రహ్మాండ భౌండము ప్రమియించు గతి దోప
 బ్రహ్మము దానయై పరమాత్మ విధిఁ బాప
 నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

శిఖరింపు మొకయింత సిగ్గపై ని జిహ్వాడ
 ముఖముపై మూఁగుచును ముంగురులు చెఱలాడ
 ముక్కు ముత్తెము ముద్దు ముద్దుగా నటియింప
 చెక్కులను తెవిపోగు చిఱువెల్లు చిలికింప
 గుత్తంపుఁ దామెతులు గుత్తులుగ దిగజార
 ముత్తెంపు నరములును ముప్పేటలై చేర
 మొలతొటి గజ్జయలు ముచ్చటను మ్రోఁగంగ
 కాళి యందియలలో ఘల్లులలు వెలయంగ
 మేవి సౌబగులు నీలి మేఘాలు వింబింప
 కనకాంబరము లోపఁ గాంతి మాలలు నింప
 నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

పరవశ్యుఁడొక్కఁడను బయనించు యమునలో
 ఉరుత రాళ్ళటలుతో నుసిగొన్న యలలలో
 నింగిపై కసిగొంచు నెగయు తుంపురులలో
 బ్రుంగి ముచివడు సుదులఁ బొంగారు మరుగులో
 ధిర ధిమిత కబ్బమ్మ దిక్కులీనఁగఁ దాచి
 తీరమ్ము పదివడిగఁ దూఱు తెరిటము లూచి
 పరువు పెట్టెడు ఇలప్రాణులను తాలింప
 ఉరగోగ దుర్విషాగున్ న్యధతిని మాయంప
 హాసరోచిస్సులు ముఖారవిందము నింప
 వెనలెల్లఁ బ్రసరించి దివ్యదీప్తులు ముంప
 నాదెవమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెవమ్మా! విష్ణువు.

పట్టివేలుపు మాది వలికించి పసికట్టి
 పట్టుదట్టిలోపఁ బదిలమ్ముగాఁ బెట్టి
 తోసి కట్టిన కొండె దునిసి యాడఁగ నూచి
 కాపకట్టు విగించి ఖండువా నెగఁద్రోచి
 నిక్కించి తెుగఁజెత్తి నీల్లి జల్లులు దట్టి
 చక్కఁగా వీక్షించి చాచి చేతులు పట్టి
 ఎగు భుజమ్ముల నెత్తి యెదురు తొమ్మును విప్పి
 దిగు పాదముల మాని తిరుగు పట్టుల నొప్పి
 ఉప్పరమ్మున కెగయ నూరుపుల దట్టించి
 కుప్పించి మాకంగఁ గుంచించి మెయివంచి
 ఆదెవమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెవమ్మా! విష్ణువు.

32

మడుగులో సుడియలలు మాటిమాటికి పెడల
 పెడలు బుచ్చుదపంకి ఫేవమ్ముగాఁ గడల
 ధింధిమి ధ్వనులకు సదీగర్థములు బ్రుంగ
 బంధురచ్చన్న శైచాలమ్ములు బొప్పంగ
 పద్మినీ మండములు పరిభ్రమమున మునుఁగ
 సద్మితాగర్థముల్ ర్థు రస్వన మెవఁగ
 పాతాళ తలము జంగల జాలము వొంగ
 భూతిలమ్ముల మహాభూధరమ్ములు గ్రుంగ
 శర పల్లవమ్ములను గ్రమ్ము జలములు చీల్చి
 అరికాలు విడలించి యాన ర్థములు శీల్చి

అడసమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

33

హరిసీలముల భూతి పలలలోఁ గాన్పింప
 నీరములఁ బచ్చరాల్ వెరపివటు తోపింప
 అలక లల్లనఁ బైకి యార్ద్రమ్ములై నిక్క
 జలతీలమ్ముల సముజ్వల నీలరుచులెక్క
 వీశాంబర చ్ఛాయ పెల్లుబుకు జల్లులో
 ప్రతిబింబితమ్ములొ భర్తరేఖాళిలో
 అరవిందముల మూఁగు పలి రుతమ్ములు విూర
 అఱిముఱిగ తెగ్గురులు సదలి దిగ్గునఁ బార
 బుడు బుడుంగవి ముద్ది మూర్ధమ్ముతోఁ గ్రుమ్మి
 కనుపడిగ నెమకఁ దాఁ గనుదమ్ములను జమ్మి

అడసమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

1. నీరుగల ప్రదేశమంతయు 2. నీటి మట్టు.

బడబాగ్ని భగభగ ల్బగ్గుమని ప్పంభింప
 కడలెల్ల గడగడ నదలి చి యూగింప
 పాతాళ బల మహాప్రళయమ్ము గల్పింప
 అతి ప్రకంఠిత హృదయగరిసోడఁ జరియింప
 తేలితనము¹ లెల్ల వేల్లితమ్ముగ దొరిల
 జలచరమ్ములు పంకచక్రమ్ముగోఁ జొరల
 అవతీర్ణ సలిలోద్ధృతాగ్నులును వెన్నాడ
 అవేగమున మహావ్యాళమ్ము లల్లాడ
 నాగతరుణిమణి సర్వహాసము లాడ
 విగియారు కాగిళ్ళుఁ లేమపాళియు బాడ

నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

మణిరచిత వల్లిక మిందిరాంతరములో
 ఫణి ఫణామణిఘ్నుల భావాంబరమ్ములో
 చిల్వ చెలువల చిలిపి చిఱువప్పు దొంతరల
 తెల్వంపు నునుసిగ్గు పిరి వలపులను తెరిల
 అరుసించు విసదారి యనురాగ మహిమాన
 మురిసిపడు ప్రియురాలి మోవి తేనియలాస
 గమకించు కాళీయ క్రమముఖములు దూసి
 బ్రమ గప్పి పరుచిడెడు రాజీవమును¹ రోసి
 ఫణిరాజు కటిలోగ్ర బాహువులు విడలింప
 రణగుణ ధ్వవిచేయు ప్రళయమ్ము వీక్షింప

నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

పెడకన్నులను గోప విస్ఫులింగము లుమిసి
పుడమి పొరలాడఁగా పూత్యారములు చేసి
ఊగి పడగలు విచ్చి యుదేకమును గుప్పి
నాగలోకము నేర్చి పాగు సెగలను గప్పి
భుజసహస్రము నెత్తి పుచ్చమ్ము పైకి తి
త్రిజగమ్ములను మొత్తి తీవముగ నీరొత్తి
పరిపంథి నెదిరింపఁ బటు పరాశ్రమముతో
పరుగు పెట్టి యదల్పు గరువగు పుణ్య దనముతో
మెయిచుట్టి యురమొడ్డి మిన్నుగొట్టివ యటుల
రయమున న్దాక నహి రాద్రమున హరి నటుల

నాదెనమ్మా! శృష్టాండు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

డికిలిని ముడిచేసి విచ్చు తొమ్మును గ్రుచ్చు
డగాలి పడినలెను నుడిగొనుచు బుసలుమ్ము
షధరము గోపాన విషరసము బ్రసరింప
శవనత్రాలలో చూడొగ్గి నెదిరింప
న్నగు మిడిసిపడి పెన్నదచి యొడిచుట్టి
న్నటు పడగెత్తి మిట్టించి మెయిచుట్టి
తెట్టినిం బట్టి మగటిమిం జేహార్చి
నెంచి నజ్జునం బ్రాణమయను విచ్చార్చి
కొమ్ము వక్రింప ధీరతను దీండించు
రాజు నదలించి యట్టహాసము నిండు

చాదెనమ్మా! శృష్టాండు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

బుడబుడల శబ్దములు పుడమిపై శిగ్రుజాక
 తోడితోడిగఁ గడలెల్లఁ గడల కడలను దాక
 చొప్పించి నలకేల గుప్పిటను మెడనొత్తి
 కుప్పగా గుదిగ్రుచ్చి భోలకమ్మున¹ హత్తి
 వాలాగ్రమును బట్టి వలయిలేమ్ముగఁ ద్రిప్పి
 పలుమారు పడగలను వంచి నీరము గుప్పి
 చిక్కెడు విషాగ్నిలోఁ జటపటలు చెలరేగ
 క్రమ్ముపొగ లట్టదఁచు కమలగర్భము లూఁగ
 కాళిందిలో మహా కాలాహిఁ దాఁబట్టి
 గళభాగములు నొవ్వఁ గ్రక్కునకా దాఁగొట్టి

* అజనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాజనమ్మా! విష్ణువు.

నవ్యపాదము² మెట్టి యవలగ్నమునఁ³ లట్ట
 అవ్యధము⁴ విగుడించి యార్పటించుచుఁ జాట్ట
 చతురంగ రీతిలోఁ⁵ జక్కియలు వగులంగ
 గతుల చలఁమ్ములో గండమ్ము లదరంగ
 బంధ బంధమ్ములను బ్రాణమ్ము వొక్కంగ
 గంధ ద్వీరసమ్ము⁶ గరళమ్ము గ్రక్కంగ
 సట్టిట్టఁ గదిలంగ నాధారమును⁷ గ్రమ్ము
 నిట్టూర్పు పెగలెల్ల లిట్టునను జైఁగ్రమ్ము⁸

1. పుట్టయందు 2. కుడిపాదము - 'పాదము' అనియు 3. నడుమునందు
 ము 4. ఇది మల్ల బందములలో నొకటి - కుప్పివట్టు. ఉద్ధ భాషలో 'పత్
 అంటారు 5. పాము 7. గుడస్థానం (పృష్ఠభాగం).

విక్రమ క్రమమునగా విక్రీడితమ్ముగా *

చక్రమ్మువలె ధీరీరి సాంగి జిక్కింపఁగా *

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

40

బుగబుగలు రుగరుగల బుద్బుదమ్ములు పెదల

మిగమిగలు విగవిగను మెఱుంగు లీనుయఁ గదల

జలములను జలమునను సాగించు నమరాస

జలతాయ నడగట్టు నలనాగ బంధాన

చిక్కి చిక్కిని యలులఁ జెలఁగి జేహమునుండి

చొక్కుచుగా బరమాత్మ చొప్పు నమరంగమండి

మాయావరణమునగా మడఁగు పిండము భాతి

నాయమున మధ్యమున నడఁగు చిందువు రీతి

పడియుండి గతి నెఱిఁగి పట్టు గుట్టులు జొల్ల

గుడునువడి⁸ సప్తమ్ము గుండె గుల్ల గ డుల్ల

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

41

గంధగజమడి లతాబంధమ్ము ద్రెంచినటు

సంధిబంధములుూడ బంధమ్ము ద్రుంచెనటు

తాలోరగమ్ము నా శంకముగఁ దాఁ జుట్టి

నాలమ్ము చేపట్టి వారికలమున నెట్టి

మొగిచి మూలము ముంచి మూర్ఖమ్ము మొగ్గించి

ఎగసి దుందుడుగుగా నెడసొచ్చి లగ్గించి

పది పడగలను బట్టి పాదమ్ము పైఁబెట్టి
 పదిలమ్ముగాఁ దట్టి పట్టు విడుపుల మట్టి¹
 జిహ్వగ్రములు బట్టి చీల్చి వాగలుదిర్ప
 జిహ్వగా పళు² లడలి నేవమ్ములను జార్ప

నాదెనమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

42

రవణ³ భూ భవనమ్ము రంగస్థలము గాగ
 నవమేఘమాలికలు యవనిశాపళి గాగ
 ద్యుమణిందుమండల ద్యుతేలు దివియలు గాగ
 విమలాద్ధి ఘోషమ్ము వివిధ వాద్యము గాగ
 బెళఁకు పవనమ్ము మృదువేణుస్వనము గాగ
 తళుకుఁ జక్కలు విగత తారజరము గాగ
 ఆ ప్రకృతి యాకృతుల్ ఆహార్యములు గాగ
 ఆ ప్రాణి సంఘమ్ము లాప్రేక్షకులు గాగ
 విశ్వమ్ములోఁ దాను విశ్వరూపము గాగ
 విశ్వమ్ము తనలోప విశ్వాత్మయును గాగ

నాదెనమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

43

శాశీయ ఫణి ఫణాగ్ర మణిమండపములో
 జలతరంగ మృదంగ శబ్దాంగ గతులలో

1. తొక్కి 2. పాముల గుంపులు 3 అందమైన 4. భూషణాది;

చంచత్పుటత్రాళ సంకతా సారితము¹
 ప్రాంచ న్నదీతట ప్రత్యంగ వాద్యము
 పంకజావాసిత భ్రమర ధుంకారము
 సంకుల విపంచికా స్వర సమారోహము
 వారిపీడన గళిత వాయు సందారము
 సారించు సుషిర² నిస్వస రస ప్రసరము

1. చంచత్పుట - చాచపుట-పట్టితాపుత్రక-చంచక్కెష్టాక-ఉద్వల్లమునే బదు
 తాళదేవాలలో నిది తొలిది ఇది తాళక్రియవల్ల (పాతము) మూడు విధాలు. నవ్వి
 పాత, శయ్య, తాళమనే క్రియలు నవ్విపాతాది యనబడును శయ్య-తాళ-శయ్య
 నవ్విపాతలనే క్రియలు శయ్యాది యనబడును నవ్విపాతాది చంచత్పుట తాళము
 నాట్యమునందు, శయ్యాది చంచత్పుట తాళం ఆపారితములందు, తాళాది చంచత్పుట
 తాళం పాతదాదులందు బ్రయోగము. చంచత్పుటము చతురశ్రజాతికి-వాదాపుటము
 త్రళ్యజాతికి చెందినది. చంచత్పుటమునకు మొదట రెండు గురువులు, మూడవది
 లఘువు, నాల్గవది ప్లీతము. చంచత్పుట తాళముయొక్క సంయోగములచే వ్యాపింప
 జేయబడిన ఆపారితములు కలది అవి వాక్యభావం ఆపారితమునందు-ముఖ-ప్రతి
 ముల దేహ-సంహరణ-అనే నాలుగు అంగాలు కలవు 2 విల్లనగ్రోవి. 3. యావ
 తము ప్రయోగించుటకు ముందే ప్రయోగముగునది. నాందీశ్యాదులు వీణ, మృదం
 గాది-వాద్యాలతో ప్రవహించుటతో, ప్రత్యాహార, అవతరణ, అరంభ, ఆశ్రావణ,
 వక్త్రపాణి, పరిపుటన, సంపూటన, మార్గాపారితములనే విధాలతో వీనిని తెరలోవల
 వాద్యయుక్తముగా వాదించునలెను. 4 అంగములు శరీర సంబంధములైనవి,
 నాదసంబంధమైనవి రెండు. శరీర సంబంధమైనవి (1) అంగ (శిర, హస్త, కటి,
 ఉర, పార్శ్వములు) (2) ఉపాంగ (నేత్ర, త్రూ, నాసిక, అధర, కపాల, చిరుక
 ములు. (3) ప్రత్యంగ (ఘ్రంధ, బాహు, వృష్ణ, ఉదర, హియ, జంఘలు)-వాద
 సంబంధివి - (1) ఆర్యణ (నాదముయొక్క వృద్ధి) (2) వివర్గ (నాదముయొక్క
 తగ్గింపు) (3) విచ్ఛేద (నాదముయొక్క అభావస్థితి) (4) అనుబంధ (నాదము
 యొక్క భావస్థితి) (5) దీవన (నాదముయొక్క ఆరోహణ) (6) ప్రళయన (నాదము
 యొక్క అవరోహణ)

పూర్వరంగము* సం దపూర్వముగా నొప్ప
పర్వమో సంగములఁ బ్రత్యాహార మొప్ప*

నాదేసమ్మా! కృష్ణుడు
పాదేసమ్మా! విష్ణువు.

రంగాభిముఖ కుతప రంగమ్మో రవళించి
సాంగవాద్యోద్ధృతము సాగించి యుపమించి
సంపూర్ణ సంచార షాదపము* సారించి
సంపాద్య మూర్ఛక* వృక్షమము* నలరించి

6. కుతప విన్యాసము వాదకులు తమ వాద్యములను చేర్చి మోయించుట. పీనిని యంతర్యవనితాంగము లంటారు. ప్రత్యాహారమును పూర్వరంగము నంటే ఆశరింపవలెను. పర్వమను మత్సాహము. ఉత్పాహాతి మైన శరీర. నాదసంబంధము లగు వానితో పూర్వరంగమున తార్యకలాపము చేయబడినదని భావము.

8. కుతప విన్యాసము - రంగస్థలమున కెదురుగా (ప్రాల్మముగ) మార్చిం గిక పాణవిక - దాద్ధరిక - గాయక - గాయతా - వాంశిక - వైణకులు తమ తమ వాద్యాలతో నుండి వానిని తొప్రవీధిని మోయించుట. 7. స్వరమూర్చనల యందరి సంచార స్థితిలో షాదపమున సప్తస్వరములలో నొక స్వరము లోపించి అరుస్వరాలే యుండుట షాదపితంబో రెండు స్వరాలే లోపించియుండుట. పీని విశ్లే ప్రస్త రించుకోవలెను. 8 వరుసగా సప్తస్వరాలను ఆరోహణ ఆవరోహణములతో షడ్జ మధ్యమ గ్రామములందు పరికింతుట. 9 సప్తస్వరాలలో తొలిది. 'స' స్వరం - శాసిక - కంఠము - ఉరమ్మ - తాయ - శిహ్వ - దంతము - అను ఆరు స్థాన ముల నుండి పుట్టినది కాన షడ్జమము. 'సాసా కంఠ మురస్తాలు శిహ్వ దంతాశ్చ సంస్పృశం షడ్జ సంజాయతే యస్మాత్తస్మాత్తద్ద ఇతి స్మృతః' - ఋషభమునుండి ఆరు స్వరాలు దీవిపల్ల నే పుట్టును.

తాన¹ మానము లెల్ల స్థానములం దుంచి
 మానుగాఁ దాళము² లయా³ నుబద్ధము నెంచి
 జాత్యంశ గతి⁴ గూర్చి స్వరకల్పవల్ బంచి
 ప్రత్యంశముగా⁵ రిసాభ్యంచితము⁶ సవరించి
 వర్ణనా⁷ లంకార⁸ భాషాశ్రయము నెంచి
 కర్ణ పేయముగా గానము గావించి
 ఆదేవమ్మా! శృష్టండు
 పాదేనమ్మా! విష్ణువు.

45

రిక తరిట తి త్తరిట తకతరిట తత్తరిట
 తక ఝరితి ఝంతరిట తకఝంత ఝంతరిట
 తద్ధిమితి ధింధిత తద్ధిమితి ధింధితి
 తద్దింతి ధిమిధిమిత తద్దిత్త తాంధింత

1. విస్తరింపు, లేక మూర్చనల విస్తరింపజేయుట, పాదవ లాదవిత భేదాలతో విడి యేర్పడును. 2. తాళము — తెండు హస్తములకు నకర్ణ క్రియయు, విశ్వర్ణ క్రియయు గలిగి నక ప్రాణాలతో గూడుకొని నడిచెడి శాలము. 'హస్త ద్వయస్య సంయోగే వియోగే రాపి వర్ణతే, వ్యాప్తి మనోః దళప్రాణై స్సకాలస్థైః సంజ్ఞకః' - కాలము, క్రియ, మానము, అను మూడును తాళమునకు మూలము. 3. లయ — తాళము నడుచు నడిచెడి కాలమే. ఇది ద్రుత మధ్య విలంబిత అని మూడు విధాలు 'తాళాంతరీయప రీయః కాలోఽసౌలయ నామకః, ద్రుత మధ్య విలంబాశ్చ భవేప్తివిభాలయాః'. 4. అనుగాయామతీర్థర్కం కారణం జాతుదత్తే' - అనుగతబద్ధికి కారణమైన ధర్మమే జాతి_స్వరములలో మధ్యమ వంశమ_షడ్జమధ్య అని భేదాలు. షడ్జమధ్యమాశ్రయ జాతులు వరుసవిడిది శుద్ధ వికృతములతో వివిధ స్వరోత్పన్నములు - ముఖ్యంగా జాతులకు పది లక్షణాలు. అంశమనగా రాగము ఏ స్వరముచే తెలియజేయబడునో, దేవిచే ప్రవర్తించజేయబడునో, అది జీవస్వరం. 5. జాతులు పది. 'గ్రహంశో కార మండ్రో చ వ్యాపావస్థాన విపద అల్పత్వం చ బహుత్వం చ పాద పాదవిధే తదా.' ఇవి అంశ వికల్పనమున వరుసలు. అవి పాఠ్యాదులు. 6. ఏ రసములతో (శృంగారాది) ఏ అంశాలలో వాఙ్మనుగుణంతో బల ముండవలెనో తెలిపి ఆ రసాలలో నా స్వరములు ప్రబలంగా ముందునట్లు జాతులను గానం చేయవలెను. 7. ఆరోహి, అవరోహి - స్థాయి - సంధారి అనే భేదాలతో నున్న స్వరాలు 8. పర్ణములతో అలంకారము లేర్పడును. ఇవి ముప్పది నాలుగు.

ఝంఠరి ధిగిథితాం ఝంఝరి కిరికిటాం

ధీంఠరి తద్ధితోం ధోంఠత తిదిగితాం

ణం తతత తం తతత నం ణాణా కిటతకిట

ఘ్రాం తకక కం కకక ఘ్రాం టటట తరితకిట

కుతపవిన్యాసానః¹ గోనుగోలు² నందిచ్చి

తతి మృదంగ ధ్వజన జతులెల్ల³ గుంఘరి

అడనమ్మా⁴ శృష్టాడు

పాడనమ్మా⁵ విష్ణువు.

1. కుతపవిన్యాసము 44 న పదము అతోపిరిక చూడుము.

2. గోనుగోలు - కొనిగోలు - అన నాట్యమున నటులు కొలిపిండు కొనుట. సంగీతమున స్వరావళి మొదలుగాగల ప్రథమాశ్వాస పద్ధతులను, దీర్ఘములను పారము చేయవలసినట్లు సర్వజ్ఞానము కలుగదో - అట్లే జరుంగునట్లే శబ్దములను, అ శబ్దములచే నేర్పడు అలంకారములను, శబ్ద - ప్రాస - యతి - ఘోరస్ - మర్క - అంకములందలి ముగింపులు, ఎత్తుగడ - తిర్మానము - మున్నగు లక్షణాలతోగూడిన జతులను వారముచేసి మధ్యకాల, త్రికాలములలో కొలిపింది సాధకము చేయని వారికి విన్యాసము కొలిపింపు శక్తి, మృదోద్వారణ కలుగదు. కొలిపింపునటు భాతువులుగ నుండు శబ్దలక్షణాలు మున్నడియైదు ఇవి ప్రాచీనములు.

తాళ శబ్దేన జాతాస్తు పంచత్రింశతి పర్వకాః

తాటతో రై ధ రి ధు బే ధ రి ధా బే య రే న బే,

క గి గూ గే రి యా రా రే లి యా బే లా మ యా యా కా

హ హ్వానుస్వారయుక్తం చ తరళ శ్రేష్ఠి లక్షణం⁶

3. జతులనగా మృదంగ వాద్యమున స్వరవిన్యాసమునకు హేతువులైనది. కొనుగోలున వివరించిన శబ్ద భాతువులును, దీర్ఘములు, అభేదాక్షరములు, ఏగిగట్లు ఒత్తులు తుర్పునతో జతి ప్రాణశబ్దాలగును జతులను గూర్చునపుడు వార్షిశబ్దము ననుసరించియు, ఉత్తర కల్పనము ననుసరించియు, సరళ శబ్దము లిందొంటితో కలుపవలెను.

ఉదా - కక్కిట - కిటకక, ధిక్కిట - కిటకక, తొంకిట - కిటకక, సంకిట - కిటకక.

ఇట్లే జతులు ప్రవర్తించుకొనవలెను. ఇవి తాళానుగుణ్యములై అనంతము లగును.

గొల్లకొమ్మల కామవల్లరులు పుష్పింప
 అల్ల గంధర్వాంగ నోల్లాన ముదయింప
 కిన్నరసతీ హృదయ కిన్నరలు గిలిగింప
 మిన్నగుకన్నె లటు మిట్టి పడగలు విప్ప
 కింపురుష కాంతలుగ్ గీర్తనలఁ గీర్తింప
 పెంపునఁ గుహ్యశుల వెలడు లింపాదవింప
 ఆంగికాభినయమ్ము¹ నచ్చరల్ బచరింప
 అంగు మీరంగ సిద్ధాంగనల్ చరియింప
 యక్షాంగనా గాన మానంద మలరింప
 రాక్షసశ్రీ పక్ష పక్షమ్ము లదరింప
 నాదెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

ఆకారమై త్రిగుణ సాకారమై కన, ని
 రాకారమై నిలిచి శ్రీకారమై వినని

1 నాట్యానికి సంబంధించిన అభినయం నాల్గు విధాలు. 'వతుర్విధశ్చైవ
 నీ న్నాట్యస్యాభినయో ద్విజాః॥ అనేక భేద భావాలకుం నాట్యే హ్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠ
 పే॥' అని - ఆంగికము - వాచికము - ఆహార్యము - సౌత్వికము.

'త్రివిధ స్వాంగికో జ్ఞేయః కారిరో ముఖః స్తదా,
 చేష్టాకృతశ్చైవ కాథాంగోపాంగ సంయుతః॥
 శిరో హస్త కటి వక్షః పేర్శ్వ పాద నమన్వితః,
 అంగ ప్రత్యంగ సంయు కః షడంగో నాట్యసంగ్రహః॥'

'ఆంగికం' అన అంగముల సంబంధమైనదగు అభినయం. ఇందు దేహమంతా
 భుజే - కల, చేతులు కండ్లు, కంఠము, పేర్శ్వము, కాళ్ళు, ముఖాంగాలు.
 131 మోచేయ ప్రత్యంగము. ప్రేళ్ళు ఉపాంగాలు. కంటికి కనుబొమ ప్రత్యం
 ము. చెవులు గ్రుడ్లు ఉపాంగాలు. ఇట్లే తక్కినవి.

హుంకారమై కడలి భాంకారమై¹ వెలయు
 టంకారమై² వెడలి డంకారమై³ తెలియు
 హంకారమై కలధ ఘంకారమై * యభయ
 యుంకారమై శ్రీకి శ్రీంకారమై సిరుల
 ప్రాకారమై కలికి హ్రీకారమై చలంగు
 గాకారమై⁴ లలిత శ్లీంకారమై⁵ వెలుంగు
 అంకారమై⁶ రసా లంకారమై పలికి
 శంకారమై⁷ విత్య మౌంకారమై కులికి

అదనమ్మా! కృష్ణుడు

పాదనమ్మా! విష్ణువు.

1. 'భాం' అను శబ్దము ఒక విధమగు శంఖధ్వని శంఖాలు నిమిద్రంత
 నుండును. వానితో నముద్రం పూరించినట్లు భావం

2. చింటినారి ధ్వని.

3. ధమర శబ్దము - 'డం క్లిచే తామరే దుగ్గే నటే డమరకేఁపివ' - నానార్థ
 రత్నమాల. *వీట కంఠమునుండి వెడలు ధ్వని విశేషము - అనేకవివరము.

4. గో రూపము. 'తా ప్రియాం రజపి శయ్యా దేమి నాసా కృపానువ'
 నానార్థ రత్నమాల

5. దేవీమంత్ర వీణాపితము. శక్తి మంత్రములకు - వీట శక్తి కీలకాదులైన
 శక్తి ప్రణవాక్షరములు. ఓం - ఐం - హ్రీం - శ్రీం - క్లిం - సోః - ఇది బాలా
 త్రిపురసుందరీ మంత్రమున - అన్యశ్రీ బాలా త్రిపురసుందరీ మహామంత్రవ్యత్యంశ
 యును - అనుష్టుప్ చందః - శ్రీ బాలా త్రిపురసుందరీ దేవతా ఐం వీటం - సోః
 శక్తిః - క్లిం కీలకం అని

'ఐంకారానన గర్భితావల కిథాం సోః క్లిం కలా నిద్రతీం

సౌవర్ణాంబర ధారిణీం విరసుధా దౌతాంతరంగోజ్వలాం,

నందే పుష్పక పాశ సాంకుశ జవ ప్రగ్భానురోద్యుక్తామ్

తాం బాలాం త్రిపురాం భజే త్రినయనాం పట్నత్ర సంధానిణీమ్'

6. శృంగారము (అంకరించు - శృంగారిండు) మణియు పరబ్రహ్మ
 స్వరూపం. 'అం స్యాద్ధృ పరమం బ్రహ్మ అః ప్యాచై న్న మహేశ్వరః' - హాదాపతి.

7. ఉభయ గూర్పునది. 'శం నుఖం శంకరః శ్రేయః శశ్వ సీమ్ని నిగడ్యతే'
 - హాదాపతి.

చిలుకొమ్మపై వెలయు చిట్టి పిల్లనగ్రోవి
 చిలుచేతులన్ మలయు చిట్టి వేళుల యూవి¹
 అవిలో² సరిగమల యల్లికలు మెల్లగా
 మూపుకొని గనుకములు³ ప్రోపుకొని చల్లగా
 అల్లనన్ జానములు⁴ ఎల్లవీ యుల్లముల
 ఉల్లాసములఁ బల్లి పల్లవించెడు రుచుల
 క్రేళ్ళురికి గోకులము క్రీడించి వీక్షింప
 త్రుళ్ళి కుల్లున గుండె తల్లడిలి కుంచించ
 బొక్కలాడట⁵ సక్కి చిక్కుచిక్కువఁ గడల
 ఇక్కడచి మృగశీర్ష⁶ మిరుగేల నిడి పెడల
 అడసమ్మా! కృష్ణుడు
 చాడసమ్మా! విష్ణువు.

శుద్ధమధ్యమ జన్య శుద్ధస్వరమ్ము⁷ లో

1. ఊలు - పరించు
2. ఊర్పు - వ్యాసము.
3. ఎరవ వివ్యాసములు.
4. 44 న పదము అభోపరిక చూడము.
5. సర్పము.

6. అసంయత హస్తము. సర్పశీర్ష హస్తంలోని ఉంగరపువేలు, నదీమండ్రేలు, మాపుడువేలు - మండిచి చిట్టెనవేలు బొటనవేలు చాచిపట్టవలెను - 'అభో ముఖిణాం సర్వాసా మంగుళీణాం నమాగమః కవిష్ఠి కాంగుష్ఠకౌ పూర్ణావతథవే మృగశీర్షకః' ఇది తెంచుచేతుల నెదురుగా మోముకడ ప్రక్కగా (పిల్లనగ్రోవి వట్టిసట్లు) కృష్ణ సకార సూచకము.

7. శుద్ధ మధ్యమ జన్యమై శుద్ధస్వరములు గల రాగము హనుమత్తోడి. ఇది ఎనిమిదని మేళకర్త. ఇందు శుద్ధ ఋషభము - సాధారణ గాంధారము. శుద్ధమధ్య

శుద్ధ సీమంతినీ¹ ముగ్ధ హృదయమ్ములో
 సంధాన చాతురిక వట్టుతి న్నొలికించి
 గాంధార ధారలోఁ గైశిక జాలఁగించి
 సారిగమ-పదనిసా-సానిదప-మగరిసా
 సారిగమ-పాదసా-సాదపా-మగరిసా
 రాగాంగ ప్రక్రియల సంగుళీ న్యాసమ్ము
 నాగేంద్ర విభ్రమోద్వేగ నాదోద్ధృతము
 సంకయాత్మక మహా సంక్షోభ మొనరింప
 వంశ్యాశ్రిత శ్రుతిక² భావాభిరుతి బెంప
 నాదెసమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెసమ్మా! విష్ణువు.

50

ఆ నటనముకొ జూచి, ఆ హారుడు హర్షింప
 ఆ స్పృత్యముకొ గాంచి, ఆ గిరిజ లజ్జింప

అంబు . పంచమము . శుద్ధరైవశము . కైశికీ విషాదము . స్వరస్థానములు. రాగాం
 ము, నత్తస్వర సంహార గమక పరికి, రిక్తిరాగము. దీనికి శుద్ధ కర్ణాటకమనియు
 మాంతరము. అపరాహ్నుమున పాడవగినది.

1. ఇది హనుమత్తోడి అన్యమగు రాగము. ఇందు కైశికీ విషాదము లేదు.
 రి గ మ ప ద స . స ద ప మ గ రి స, అరోహణ అవరోహణ స్వరములు.

2. వేణువునందు శ్రుతి సంఖ్యాభేదముచే నేర్పడునది. ఇది మూడు విధాలు
 గ్విము - త్రికము - చతుష్కము. ఇవే క్రమంగా అర్థాంగుళి - కంపమానాంగుళి
 శ్చక్రము క్రాంగుళి - అవి. వ్యక్తము క్రాంగుళి స్వరము చతుశ్రుతికము-కంపమానాం
 గుళి త్రిశ్రుతికము. అర్థాంగుళి ముక్తస్వరము ద్విశ్రుతికము. ఈ స్వరాలు మధ్యమ
 గామంలో నెక్కువ. వ్యక్తము క్రాంగుళిచే పద్మ-మధ్యమ-పంచమస్వరాలు పుట్టెను.
 కంపమానాంగుళిచే రైవశ - మిషధ - స్వరాలు వల్లును. పరస్పరాధారణమైన కాకరి
 మంతర స్వరాలు కూడ కంపమానాంగుళి వలన నేర్పడును. విషాద గాంధార
 మలు-పద్మ మధ్యమలు శ్రుతిక లక్షణములమొనటి హారుడుండును. ఈ స్వరాలు
 ల్లనగ్రోవి పరిమాణాదులమొనటి విర్ణయమగును.

ఆ హఠాఁ య బ్రలకించి, ఆ యజాఁడు ప్రార్థింప
 ఆ హఠాఁ రుచి దెలిసి, ఆ హఠాఁ వికసింప
 ఆ భావముగ్ దలంచి, ఆ వ్రజి మురియింప
 ఆ భాగ్యము న్నొంది, ఆ శచియు భజియింప
 ఆ వికాసము గాంచి, ఆ మునులు పూజింప
 ఆ విలాసము నొంది, అప్పరల్ నటియింప
 ఆ గోపికా గోపు లానందమును బెంప
 ఆ గోకులమ్ము సనురాగమునఁ బాలింప
 నాదెసమ్మా! శృంగారము
 పాదెసమ్మా! విష్ణువు.

ఆ చలిత చంద్రక¹ మ్మాచంద్ర శకలమ్ము
 ఆ చారుశిఖ పాటలాంచిత కపర్దమ్ము
 ఆ న్నొసటి తిలకమ్ము చెన్నొందు ముక్క-న్ను
 ఆ న్నీలమణిహార మహిహారముల నెన్ను
 ఆ పసిమి పచ్చడ మ్మయ్యేనికపుఁ జోలు
 ఆ పసిడి మొలత్రాడు పెన్నాప మొలనూలు
 ఆ మ్మురళి నిస్వన మ్మా భమర శబ్దమ్ము
 ఆ మ్మేళు రుచిరమ్ము సమ్మోహ భవళమ్ము
 ఆ హరియె హరుడగుచు నాహరుడె హరియోచు
 ఆ హరింద్రుని గర్వ మాహరించెద ననుచు,
 నాదెసమ్మా! శృంగారము
 పాదెసమ్మా! విష్ణువు.

సప్తరూపమ్ములో స్వరసంచయాంగమ్ము
గుప్తమగు తాళానుగుణ లయబ్రహ్మమ్ము
పాపమరి - గరిసన్ - పనిసాస - నిసరిసని
పాపమస - నిసరిస - పమరిగా - గరిసని
పనిసరిగ - రిరిగరిరి - సనిపనిస - రీనిసా
సనిపధ - నిపమరిగ - సారిస - పనినిసా
సంధాన వర్ణనాశ్రయాలంకృతమ్మై
బంధుర స్వరములగా బంచమము వర్ణమై
శ్రీరాగ రంజిత శ్రీవిలాసముతోడ
శ్రీరంజనిగా గోప సీమంతినులు బాద

అదేనమ్మా! కృష్ణాడు
పాదేనమ్మా విష్ణువు.

విరియు మొగ్గలవోలె వెలయుంచు సౌరుగులను
కురియు తీవెలవోలె సొగయుంచు విసుగులను

1 ఇది శ్రీరాగ స్వరమేళనము నరిమ వనిన . నరివదని సమ రిగరిస .
ఆరోహణావరోహణ స్వరములు. 22 వ మేళకర్త ఖరహరప్రియ రాగ జన్యము.
ఆరోహణమున గాంధార దైవతములు నిర్ణయములు. చతుశ్రుతి ఋషభము. శుద్ధ
మధ్యమము . పంచమము. శ్రీశీవిషాదము - ఆరోహణమున స్వరస్థానాలు. శ్రీశీ
విషాదము . పంచమము . చతుశ్రుతిదైవతము . శ్రీశీవిషాదము . పంచమము . శుద్ధ
మధ్యమము . పాదారణగాంధారము . చతుశ్రుతిఋషభము . పరువగా ఆవరోహణ
స్వరస్థానాలు. పాదన . సక్రవంశార్థమవరాగం. సమస్త మంగళ ప్రదమైనరాగము.
నిల్లపుడు పాదదగినది 2. శ్రీరంజనిరాగము ఇది ఖరహరప్రియ జన్యము . 22 వ
మేళకర్త . చతుశ్రుతి ఋషభము . పాదారణగాంధారము . శుద్ధమధ్యమము . చతు
శ్రుతిదైవతము . శ్రీశీవిషాదము - ఆరోహణావరోహణ స్వరస్థానములు . నరిగమ

నాగుఁబాముల పగిది నాఁగి పడగలు విప్పి
 రేఁగి విసురునఁ జాట్టి ప్రోఁగుగా మెయిగప్పి
 చిటికొమ్మపై గువ్వ చేరి కూర్చుండినట్లు
 పోటుకు పోటుకున ముక్కు పుటకరించినయట్లు
 వివళించి గజముపై తెడలు సింహము మాడ్చి-
 యొదిగి వడివీరఁగా నుప్పరించుచు* రెక్క-
 కూరిన కాటక రీతి నందందుఁ గ్రేఁపురికి
 జూఱొట్టి మెడఁద్రిప్పి చిలిపిగన్నులఁ జలికి
 తదెసమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాదెసమ్మా! విష్ణువు.

54

దీన్నందితమ్మున* స్నానగింది పాదమ్ము
 ప్రన్నందితి ధ్వనుల్ బ్రకటింప సూపురము

దవన - సవిదమగరిన - ఇందు వందమమలేడు. పాదన సక్ర రాగము. చతుశ్రుతి
 ఋషభము - చతుశ్రుతి పై వతములు రాగధ్యాయా స్వరములు. ఎల్లపుడు పాద
 వగిన రాగము శ్రీరాగధ్యాయలో శ్రీరంజనీరాగం పాడిరని భావం. 3. ఇది మల్ల
 ముద్ద క్రియ. ఉప్పళిందు - విక్ర - తుప్పించు.

4. దీన్ని ఉత్పండిత అంటారు. భామిదారి. రేవతమునందువలె (అనఁగా
 10ంగములలో నేయొకదానినేది ఉన్నచోలునుండి గుండ్రముగా త్రిప్పుటగాని,
 దబ్బుటగాని, పైకెత్తుటగాని, పేర్వగా దలంపజేయుట) రెండు పాదాలు
 సమంగా ప్రక్కకు నూపలెను.

5. ఇది పై స్తవ ప్రిసకము. ఒక చేయి రేచికంగా మరొకటి అలపల్లవంగా
 (మున నుండును. తల లోలికముగ (ఒప్పు పైపులకు తల వాడిండుట) విశ్రాంతి
 నులెను. పై స్తవప్రిసకం హస్తో రేచితోఁనోఁలలపల్లవః, వక్షఃస్తో లోలిక
 ం, విశ్రాంతిః, పార్శ్వయోః క్రమాత్. యత్ర తుర్విక తత్ తస్మై లోలికం
 9పాదితః - నృ.ర.

లోలితమ్ము¹ గ నిల్పు లీలశీచిత కటి²
 చాలితమున హస్త చతురశ్రము³ పుటి⁴
 బ్రసృతమ్ము⁵ బచరించి పరవశ మ్ముగిమిరి
 విసృతమ్ము⁶ చూపించి విభవమ్ము బొల్పార
 దివ్య తేజమ్ము వర్తిక్కులన్ బ్రసరింప
 భవ్యసంప్రాప్తమ్ము భద్రమై యలరింప
 మిటకరించుచు గర్వ ముటనునక మైగుంగ
 అటుసాగి యిటులాగి పటము గ్రక్కదలంగ

నాడెనమ్మా¹ శృష్టండు

పాడెనమ్మా² విష్ణువు.

55

నల్ల ముట్టులు నింగి నల్లుకొన్న విధాన
 చల్ల గాలులు రేగి సాగి వీచు విధాన
 హరివిల్లు రంగులక హవళించెడు విధాన
 మరువిల్లు తూపులక మరులుగొల్పు విధాన
 జావిల్లి పెన్నలల్ నల్లుజల్లు విధాన
 జావిలీరా¹ ల్లరిగి జారుకొన్న విధాన
 తెలిదమ్మి యరవిచ్చి యలరించెడు విధాన
 తొలిగంజలో² జక్క తొంగిచూచు విధాన

4. నయము నన్నివై పులకు గుండ్రముగా ద్రిప్పట. 'నర్వతోత్రమతాత్వాపి విజ్ఞేయా శేదితా కటి' -

7. ఇది చతురశ్ర అంగము. 'కటి నాథి చరో హస్తా నక్షత్రైః సమున్నతం వైష్ణవస్థాన మిత్యంగం చతురశ్ర ముదాహృతం' - వైష్ణవస్థానమున నిలిచియున్న పురుష స్తమలు క్రమంగాగవి, ఒకపాడిగావి, కటి, నాథి, భరములుగా నక్షమ సమున్నతంగా నుండవలెను.

8. కొండెము నందిన హస్తము (చేయి)చేర

9. విస్తారము - విరివి (విచ్చియొప్పిన చేయి)

10. జావిలితాయి - జావిలితాయి - జావిల్లితాయి = చంద్రకాంతము.

శాంఢకొమ్మునఁ బ్రొద్దు కొలుపుదీరు విధాన
 గంఢరించిన చిల్వ గుండలూడు విధాన
 నాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

56

పార్వతిముఖముగాఁ¹ బరికించి శిరఃపూజించి
 పార్వతజానువు² గాగఁ జాదచార మొనర్చి
 చంద్రార్థహస్తమ్ము³ సంచలిత రేచకము⁴
 సాంద్రాలకా రుచి⁵ సాలంకృత ముఖమ్ము

1. ప్రక్కిత యెదురుగా చూచి - 'పార్వతిముఖ మనవర్తం పార్వతిస్థానవ లోకనే.'

2. ఇది కరణము. ఇందు ఒక పాదము నమంగానుండి రెండవ పాదము తొడ ప్రక్కకు గావలెను. ముప్పిహస్తము తొమ్ముమీద నుండవలెను. (కటియందు అర్థచంద్రహస్త ముండవలెనవి అభినవగుప్పుడు.) ఇది యుద్ధ వియుద్ధములలో బ్రయుక్తిము. 'యస్మిన్ సమస్తక ప్యాంఢ్రే యాదు పృష్ఠే వ్యవస్థితః, అన్యోఽన్యై రథ పిషిస్తో, ముద్ధిః స్యా దవరః కరిః॥ అర్థచంద్ర కటి నంస్త పార్వతజాను తదీరితి, బుధై ర్విద్యై వియుద్ధే చ వివియోగోఽవస్య కీర్తితః' - ఒక కాలికొనను ఇంకొక కాలితోడలో ప్రక్కలో నిలుపుట - అవి పారాంతరము భట్టకండువు చెప్పెను. చూ:- నృత్తచిత్తావళి.

3. దీర్ఘ అర్థచంద్ర హస్తమంటారు. వశాక హస్తమందు అంగుష్ఠము చాదబడవలెను. 'అర్థచంద్రకరస్సోయం వశాకీఽఙ్గుష్ఠ సారణాత్' ఇది తన్నుతాను చెప్పుకొనుటలో బ్రయోగి - 'భుక్వాత్రే దోదృవే కటాం చివ్రాయా మాకృవాదశి' అలి. చ

4. రేచకములు వాణ్ణి. పాద - కటి - కర - కంఠములు - చాకీ కరణాదుల యందు ఇకరములందు, అంగములలో ఏ ఒకదానిని వ్యస్తానమునుండి కదల్చుట. లేక గుండ్రముగా ద్రిప్పుట, పైకెత్తుట, స్వేచ్ఛగా చలించజేయుట రేచకము (రేచికము) పాదాదు లిందు మొత్తముగా గడల్పవలెను. ప్రేళ్ళమీద మెడనుమీద నిర్వి కదల్చిన రేచకము కాదు. పాదమంతటిని యెత్తి కదల్పవలెను. తక్కినవి అట్లే -

ప్రకటాంతరః కళాభావముల్ వెలయంగ
 చరితదృష్టి పథమ్ము సర్వమ్ము నెమకంగ
 మునిహార మాకంపమానము దిగజార
 క్వచిత్ కంకణ రత్న శాంతిచ్చటల్ మీర
 పీతాంబరం బల్లఁ బిరిగొనుచు నూఁగాడ
 వాతాశిఖి తవవల్లరుల్ దెగియాడ

నాదెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

57

శ్రీ శ్రీ వర్జ్యమ్ము నాశుద్ధదైవతము
 వశమైన రీతిలో భావశబలత బలము
 అనుపూర్విగ వెలయు నా నిషాదాంత్యమ్ము
 వేణు ప్రకల్పనావిష్కృత సర్వమయము
 ఎన్నఁ జతుశ్రుతిని ఋషభమ్ము పున్నాగ
 సన్నతము - గారిగా - సగరిగా - గమమగా
 గరిససి - గరిగాగ - గమపాప - ధనిధాప
 గరిగాగ - మామగా - గమకమ్ములో నిలువ

5. భయముతో గూడిన చూపు - పరింపబడిన చూపు.

6. పాము.

7. ఇది పుష్పాగవలాళి అను రాగము. 8వ మేళకర్త - హనుమత్కర్తి
 అన్యము. నిషాదాంత్య రాగము. మంద్రస్థాయియందు దీర్ఘ గాంధార మధ్యములును,
 తైత్తి నిషాద సంకలిత శుద్ధదైవతములు. - రాగధ్రావ్యాన్విరములు. ఎల్లపుడు పాద
 దగినది. 8. ఇవి పుష్పాగవలాళి రాగమున రాగరంజనములైన ప్రయోగములో
 కొన్ని స్వరాలు.

పున్నాగ¹ మెక్కి- యాపూరముగఁ బూరింప
మిన్నగు మైమఱచి మీదఁ బడగలు విప్ప
నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

58

నెత్తావి విరజల్లు నెత్తమ్మి నిరులట్లు
గుత్తంపుఁ జెవురులోఁ గులుకు మొగ్గల యట్లు
నెలయేటి తంపురుల్ వెలఁగి చిందిన యట్లు
నెలరాజు నింగిపై నిలిచి యాడిన యట్లు
మిట్టమబ్బులలోన² మించు తీవీయలట్లు
దట్టంపుటలలపైఁ చారాడు సుడులట్లు
సంజ శంజాయలోఁ బుంజకొను వెలుంగట్లు
పింజంచు తేనియల్ వీల్చు తుమ్మెద యట్లు
శ్రీముడిగ్ జనరాలు పెదవి విరిచిన యట్లు
కామినిగ్ విగియారఁ గొగలించిన యట్లు
ఆడెనమ్మా! కృష్ణుడు
పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

59

ఆలక లల్లాడుచున్ మెలికలై దిగు కొన్ని
నలికలై చెవులందు కళుకులై తగు కొన్ని
శిఖపైని పురులూడి చెదరి పైఁబడు కొన్ని
ముఖకాంతు లల్లల్ల మొనసి మూఁగును కొన్ని

1. పొన్నచెట్టు (సురపొన్న) పురుషశ్రేష్ఠుడైన శాశ్వతవర్చుచునీతానం.

2. ఎగురుచున్న మేఘములో —

చిలుపెదవిలో నవ్వులొరసి బారును కొన్ని
 ఎలుపు బుగ్గల వెల్లు లురల బారును కొన్ని
 తెలిదమ్మి హారమ్ము లలరి నాడును కొన్ని
 మొలనూలి ముత్తెములు మురిసివేలును కొన్ని
 జలుంగు కన్నులలోనఁ జిక్క శల్ మెఱయఁగా
 ఘులుఘుల్లునన్ గాళ్ళ గజ్జయి లోయఁగా
 ఆడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు

60

ఆకులో నాకులై యడఁగి యుండిన యట్లు
 శేకులో శేకులై శేఁగి నిల్చిన యట్లు
 పూవులోఁ బూవులై పూది విచ్చిన యట్లు
 తాదిలోఁ దావులై దరిసి మూఁగిన యట్లు
 కొమ్ములోఁ గొమ్ములై కొఱలి పెరిగిన యట్లు
 రెమ్మలో రెమ్మలై రెక్కి నిల్చిన యట్లు
 వెలుంగులో వెలుంగులై విఁయఁ బారిన యట్లు
 పలుకులోఁ బలుకులై పరిథి నిల్చిన యట్లు
 రూపులో రూపులై రూపురూపిన యట్లు
 పాపలోఁ పాపలై పాప మూడ్చిన యట్లు
 ఆడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు

61

ఆ చూపు లేవై పా; ఆ వైపు హస్తమై¹
 ఆ చార² మేవై పా; ఆ వైపు పాదమై

1. ఎచ్చట హస్తము చూపబడినో అచ్చట దృష్టి - దృష్టియన్నచోట మనస్సు - మనస్సున్నచోటభావం - భావమున్నచోట రసం ప్రదర్శింపబడును. - యతో హస్తస్తతో దృష్టి ర్యతో దృష్టిస్తతోమనః, యతోమనస్తతో భావో మతో భావస్తతో రసః' - 2. తొడనడుము పాదము - చిక్క (జంఘ) వాని

ఆ వృత మ్మోక్షైపా; ఆ వైపు వృత్తమై
 ఆ వేణు వేవైపా; ఆ వైపు నాదమై
 ఆ గృత మ్మోక్షైపా; ఆ వైపు నటనమై
 ఆ కరిణ మోక్షైపా; ఆ వైపు భావమై
 ఆ చలన మేవైపా; ఆ వైపు లలితమై
 ఆ చిరుక మేవైపా; ఆ వైపు హాసమై
 ఆ పింఛ మేవైపా; ఆ వైపు గ్రీవమై
 ఆ పలుకు లేవైపా; ఆ వైపు గానమై

ఆదెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెనమ్మా! విష్ణువు

62

సమముగా సంగముల సమకూర్చి ధృతివించి

సమశీర్షమున నిక్కి సమపాద మెనయించి

కర్మలయొక్క (కదలికలయొక్క) కూడికతో గూడినచేష్ట. దీనితో వ్యాయామమని పేరు. ఏకపాద ప్రచారం వారి.

3. మృదంగ జతుల విన్యాసము - అవృతము, తాళప్రారంభమాత్ర కాలము నుండి అంత్యమాత్ర కాలమువరకుగల కాలమును అవృతమందురు. [ఆదితాళం ఎనిమిది అక్షరములు (మాత్రలు) ఒకసారి పూర్తియగుట అవృతము.]

4. చేష్ట.

5. తెండుపాదముల ప్రచారం 'కరణం' - మూడు పాదముల ప్రచారం 'ఊండం' - మూడు లేక నాల్గు ఊండముల కూడిక 'మండలం'.

6. గ్రీవము (మెడ) యొక్క కర్మలన్నీ (చేష్టలన్నీ) శిరః కర్మానుగాములు - 'గ్రీవా కర్మాణి నర్వాణి శిరః కర్మానుగాని హి, శిరసః కరణా కర్మగ్రీవాయాః సంప్రసర్తతే' కావున నిట శిరముపై పింఛము ఏవైపునకు వ్రాలునో కంఠమైనైపు నకు వ్రాలును -

7. క్రిందికి నందక మీది కెత్తక విశ్వలముగానున్న శిరస్సు - 'విశ్వలం సమ మాఖ్యత మున్నత్యా నతివర్జితమ్' - స్పృశారంభము - గర్వము - కోపాదులందు

గజదంత యొనరించి కర్తరీముఖ యొప్ప
విజయమ్ము చేకొనుచు వేదాలు గ్రహియింప

వివియోగం. 'సృష్టారంభే జపాదేవ గర్వే ప్రణయకోపయోః స్తందనే విష్క్రియా త్వేద సమశ్చ ముదాస్మాతమ్' శి. సంయుతహస్తము. సర్వశ్చ హస్తములు రెంగింటిని పరస్పరము రెట్టంపై (బాహుద్వయమధ్యమున) నుంచవలెను. స్తంభము గ్రహించుట - భారమువహించుట - రాతిని పెల్లగిండుటయందు వివియోగం 'బాహు మధ్య గతౌ సర్వశ్చౌ స్వప్తికతామితా, యది ప్యాగ్లదంతోఽయం పరమాత్మాఽది దేవతా' - 'స్తంభగ్రహే శిరోత్పాదే భారగ్రాహే వియోజ్యతే' శి. ఆసంయుత హస్తము. అర్థవతాకమందలి చితికెనవ్రేలు యాపుడు వ్రేలు జైటికి దాచిన కర్తరీ ముఖము. 'అస్మైవ చాఽపి హస్తస్య తిర్థవీధ కవిష్టితా, తపః ప్రసారితే ద్వేతౌ

కరపృష్ఠమున¹ పతాకద్వయ² మృగు రీతి
 సరిగాగ చిటిచేలు చలియింప మత్స్యగతి
 విరివిగా విడిమిార లిచ్చి క్రిందున ప్రిప్తి
 కరములకా మోమున శకట హస్తమున్³ నిల్పి
 మత్స్యరాహి ఘాత్ర మకుట ప్రభావమై
 ఉత్సాహమున వెలయ మత్స్యసతారమై⁴

అడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు

మందరాచల చలిత మాహోర్మికా కలిత
 బంధ భుజగావృత నిబంధ విభ్ర మోద్ధృత

తృతీయః కర్తరీముఖః దొంగలిందుట - చావు - భేదిందుట మున్నగువానితో విని
 యోగం - 'అందరనే నయనాస్త్రే క మరణే భేదభావనే' - 1. చేతుల వెనుకభాగము
 నందు (మణికట్టునందు) 2 పతాకహస్తములు రెండు చేర్చుట - అన్ని ప్రేళ్ళను
 చేర్చి చాచి పొటనప్రేలు పందివట్టుట - ఇది నముద్రమును సూచించును. 'కత్ర
 తలేతే వదనే సింహాకు సుకృతి క్రిమే' - రెండు ఒకదానిపై నొకటిచేర్చి చిటిచేళ్ళు
 చరించుచేసిన మత్స్యమును సూచించును. 3. రెండు భ్రమరహస్తాలు (నదిమిప్రేలు
 పొటనప్రేలు తాకునట్లు పట్టి చూపుదు ప్రేయవంది మిగత ప్రేళ్ళు చాచినవి) 'మధ్య
 మాంగుష్ఠ సంస్పర్శే తర్జనీ వక్రతా యదీ, శేషో ప్రసారితా యత్ర భ్రమరాదిద
 హస్తకః' - పొటనప్రేలిని నదిమిప్రేలిని చాచిన శకటహస్తము - ఇది రాక్షసులు
 మున్నగువానిని సూచించును. 'భ్రమరౌ మధ్యమాంగుష్ఠ ప్రసారా చ్యుకతో భవేత్,
 రాక్షసానయే చాలయం వియోజ్యోభరతాదిభిః' - 4. మత్స్యహస్తముచూపి రెండు
 త్రిపదాలములు భుజ కిరములకు సమంగా పట్టిన మత్స్యాసతారం - 'మత్స్య హస్తం
 దర్శయత్వా తత స్కంధస్వయో కరో, త్రిపదానో యదీ ధృతో యుజ్యతే మత్స్య
 జన్మని.' అలి. ద.

శిష్టత్తకా కరణా¹ యోగ సంజనితమ్ము
 శిష్టధన ధీరాద్ధి నుత్సృంచి చారమ్ము²
 దక్రహస్తమ్ములో³ సారించు సంగుళుల్

అందితపాదము (నందినపాదము మడమలందు నేలపై నుంచి పాదతలము
 త్రి అన్ని ప్రేళ్ళుదాచి నడుచునది.) లేదిత హస్తము ప్రదర్శించి అవిద్య
 వ్యప్తికముగానున్న పాదాలు విడదీసి) నుందితపాదము (మడమ పైకెత్తి
 ద్యభాగము ముడుచునది) ముడుచు దాచి అందిత పాదముగా రెండవ
 విక్రమ మడమమీద నుంచినది - ఈ కరణము సౌభాగ్యగర్వమున ప్రయో
 2. ఇది భౌమిదారి. చూ. 54వ పదము అధోపీతిక. 3. సంయుత
 . అర్థదండహస్తములను అడ్డంగా రెండుఅరవేకులను జేర్చి పట్టవలెను.

ప్రకమప్రిపతాక¹ భావాంతర ద్యుతుల్
 అమృతోదయ ప్రకట నార్థ చంద్రకరమ్మ²
 ఆ మృష్ట హాలాహాలాఽస్వదిత హావమ్మ
 ఆరాళ కరాంచిరి³ మ్మానంద కలితమై
 కూరాహి ఫణముపై కూర్మావతారమై⁴
 ఆడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

64

కుంచిత క్రమపాద⁵ కుంచితో ద్వృత్తమ్మ⁶
 నంచలితి సౌష్ఠవా⁷ శ్రయ దివ్యహారమ్మ

చక్రము తిరిగినట్లు సూచించుట 'యాత్రార్థ చంద్ర తిర్యక్చౌ నశోన్మకలసంస్పృశో' చక్రహస్త స్పృశిజ్ఞేయ శ్చక్రాగ్రే వినియుజ్యతే'. - 1. పతాకహస్తమందలి ఉంగ్రపు వ్రేలు పంచిపట్టవలెను. ఇది అగ్నిత్వాల సూచికము - నముద్రమున హాలాహలోద్భవ సూచికము. 'పహ్నిత్వాలా విజ్ఞుంభనే' - అని వినియోగము. 2. పతాకహస్తమున బొటనవ్రేలు చాచిపట్టవలెను. ఇది పుట్టుకను తెలుపును. 'దుర్బాగ్రే చోద్భవే కట్యాం, చిన్తాయా మాత్మనాదతే' ఇందు అమృతోదయసూచనము. 3. పతాకమున చూపుడు వ్రేలు పంచవలెను. 'పతాకే తర్హవీ చక్ర నామ్నా పోఽయ మరాళకా' ఇది విషము. అమృతము మున్నగునవి త్రాగుటయందు చూపబడును. 'విషామృతాది పానేషు ప్రచండపననేపి త'. 4. కూర్మహస్తాన్ని చూచి (చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్లు పంచి, చిటికెనవ్రేలు బొటనవ్రేలు చాచి పట్టివది) మూపులకు నమంగా త్రిపతాక హస్తాలు పట్టవలెను. ఇది కూర్మావతారము సూచించును. 'కూర్మహస్తం దర్శయిత్వా తత స్కంధసమారిరో, త్రిపతారో యది ద్విరో యుజ్యతే కూర్మజన్మని, ధృతా కూర్మావతారస్య హస్త ఇత్యుచ్యతే ఐదైః' - అథి. ద.

5. విశేషపాదకర్మ సూచిపాదం పదితారి బొటనవ్రేలిపై చిల్చి మడమ పైకెత్తి ఎడమపాదం స్వతాపనిర్ధంగా పుంచుట - ఇది వృత్తమున చూపుర కరణము వందు బ్రయోగము. మణియు మడమ పైకెత్తి వ్రేళ్ళు పంచి పాదమధ్యమును పంగు వట్లు ముడుచుట - ఉదాత్తమమైన పదికాయందు, పర్తితోద్వర్తితములందు (క్రిందు మీదులు చేయుట) అత్రిశాంతిచారి యందు బ్రయోగము. 6. పంచి పైకెత్తుట. 7. కటి - కర్ణము లొకే రేఖలోను, మోచేతులు, మూపులు - ఒకే రేఖలో నుండగా

వీడిత త్కొలిలా విఘ్నతారంభమ్ము
 మూఢ రాక్షస గర్వ మూడించు యల్నమ్ము
 న్మృగశీర్ష హస్తమ్ము' మొగడించి మొయి విప్ప

ఉరము నమన్నరమై యుండుట. నాట్య నృత్తములు రెంటూ సౌష్ఠవముననే ప్రతిష్ఠింపబడును. నాట్య నృత్త కోట అంగసౌష్ఠవము మీదనే అధారపడి యున్నది. ప్లానము (నిలిచెడి వర్ణిత) వారులు (పాదముల కదలికలు) నృత్తరూప్తములు - ఇది మాత్రకలు. వీని కలయికపించ కరణము లేర్పరును. 'కటీకర్ణ సమా యత్ర కూర్పరాంస శిరస్తదా, నమన్నత ముర త్రైవ సౌష్ఠవం నామ కద్యనేత్' - 8. సర్వసీర్ష హస్తమవంతరి చిటికెనవ్రేలు చారవలెను. 'అస్మిన్ కవిష్టకాంగుష్ఠే ప్రసవ్యతే మగశీర్షకరః' ఇది తెలుపునన్నె సూచనము. (ఇందు శ్వేతపరాపాచుని

తగురీతి కటిపార్శ్వతలముపై¹ కర మొప్పు
భూజేప మొసరఁగా మూర్ధ భాగోన్నతము
విజేపమున శిరము వెలయు నుద్వాహితము²
శృంగగ్రచరదృష్టి పొంగార దృష్టమై
భంగిమలు ప్రకటించి విరహావతారమై³

అడసమ్మా! కృష్ణుడు
పాడసమ్మా! విష్ణువు.

65

పార్శ్వజాను క్రమము⁴ పదగతి ప్రకటనము
పార్శ్వశ్రిముఖ విధి ప్రచలితోర్ధ్వ శిరమ్ము⁵
రోష కంపిత గండ⁶ రోచిచ్ఛటాంతమ్ము

భావము) 'ముషికాతా కుట్రనర్జే మృగశీర్షకః స్మృతః' - మణియొంది యొక
దానిపై నొకటిచేర్చి చిటికెన దొటననేళ్ళు కూడబట్టిన పరాహుమును సూచించును -
'మృగశీర్షే త్వన్మృగర పేల్లొప్పివతో యది, కవిష్టాం గుప్తయో ర్యోగా ద్వరాహాకర
కురితః ఏతస్య వినియోగస్తు పరాహార్థేకు యుజ్యతే' - 1. ఏరుదులపై. 2. కొంచెము
పైకెత్తబడిన తల. 'సక్పదూర్వం శిరో వీత ముద్వాహిత శిరో మతం' దేనికై నా
నేను తగుదును అను గర్వమున బ్రయోగము 'శక్రోహ మష్మికార్యేష్వి త్వలిమానే
ప్రయుజ్యతే' - 3. వారాహ హస్తము చూపి ఏరుదులందు హస్తములుంచిన పరాహావ
తారము. 'దిర్భయత్వా ఏరాహంతు కటి పార్శ్వ నవోకరా, ధృతో పరాహ దేవస్య
హస్త ఇత్యవిదీయతే' - అభి.ద.

4. ఒక పాదం సమంగా వుంచి రెండవపాదం తొడవ్రక్కకు చేర్చవలెను.
ముష్టిహస్తము తొమ్ము మీద పట్టవలెను. కటిపై అర్ధచంద్రాకరముండివలెనని
కొందిరు. యుద్ధ, వియుద్ధ, విషయముల విది యుపయోగము. 5. వ్రక్కకు
ఏరుదుగ - వియమోమనారం వలింపజేయుదు పైకెత్తిన తల - ఒక వ్రక్కకు ద్రిప్ప
బడిన శిరస్సు వ్రక్కకు చూచుట యందుపయోగము. 'పార్శ్వశ్రిముఖ మన్వర్తం
పార్శ్వస్తస్యాఽవరోకనే' - 6. కంపిత గండము - గండక్రియలారించిలో నొకటి -

ఈమధుజ్యల తారకేక్షగా వలసమ్ము
ఉచ్చలిత ముఖకేసరాచ్ఛాది తోగ్రమ్ము
హృచ్చేద గర్జాస్య హేతి ప్రహాసమ్ము

జను - పుల్ల - మూర్త - కంచిత - భంచిత - నమములు. చెక్కిళ్ళ పదిరుపట్లు
చేయట రోషహర్షములందు బ్రయోక్తము. 7. వలసము - ఇది తారాకర్మకు సంబం
ధించినది. తారకలు (కనుగ్రంథి, ముక్కి-జంగా (త్ర్యంబకముగా) త్రిప్పుట - పీఠ
లొద్రరసముల నుపయోగము. కోపముతోనున్న నింహము చూపు.

సింహముఖ లక్షణాశ్రిత వామహస్తము¹
 సంహితత్రిపతాక సంజ్ఞార్పిత కరము²
 ఆహ్లాదమున దివిజలంబలిడ భక్తిమై
 ప్రహ్లాదుఁ బ్రోచిన నృసింహావతారమై³

అడనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాడనమ్మా! విష్ణువు.

66

భవితవ్య పృథ్వాంగ వైష్ణవ స్థానమ్ము⁴
 భువన రంగాంతరిత భుజంగత్రాసిరము⁵

1. చదిమివ్రేలు, ఉంగరిపువ్రేలు, ఈ రెంటికొనలు బొటనవ్రేలితో చేర్చి
 రక్తిపత్ర వ్రేళ్ళను చాచినట్టి న సింహములహస్తం. ఇది ఎడమచేత పట్టవలెను. 'మధ్య
 మానాదికాగ్రాభ్యా మంగుష్ఠో మిక్రితో యదీ, శేషా ప్రసారితా యత్ర న సింహ
 ముఖ తులితః' 2. కుడిచేత త్రిపతాకహస్తము పట్టవలెను. నీచిదే నృసింహావతారము
 సూచించబడును. 3. ఎడమచేత సింహములహస్తము. కుడిచేత త్రిపతాకహస్తం
 సూచించిన నృసింహావతారము. 'వామే సింహముఖం ధృత్వా దక్షిణే త్రిపతాకకః,
 నరసింహావతారస్య హస్త ఇత్యగ్రీడియతే' - అథి.ద.

4. గతి ప్రదారములకు ముందువెనుకల విలలిడెడు పిదములే స్థానములు.
 వైష్ణవసమపాదవైశాల-మండల-అరీధ-ప్రత్యాలీధ-అనేది. వైష్ణవమున రెండు
 పాదాలనడకలు దూరం రెండిన్నర తాలములు (జానలు) వుండవలెను. ఒక పాదం
 పైతెత్తి రెండోపాదం ప్రక్కగా క్రమము (ఎటవాలగా) నుంచి, కాలి పిక్కలు
 అంచితముగా (మడమలు నేలపై నుంచి పాదతలము పైతెత్తి వ్రేళ్ళు చాచి నడచుట)
 అంగము సౌష్ఠవముగా నుంచవలెను. విష్ణువు అధిరై ఎతము, నహజాలాసములు -
 ఉదాత్తములైన అంగప్రదర్శనతో నుండును. శృంగార - వీర - అద్యుక్త వీరత్వ
 రసప్రదానము. 5. కుంచితపాదము పైతెత్తి రెండవపాదము ఊరుపును మూలము
 వరకు పైతెత్తి తిప్పువలెను. (క్రమము) మోకాలిని వదులుము అట్లే తిప్పు
 వలెను. ఎడమచేత కలికాములహస్తము (యౌవులువ్రేలు చదిమివ్రేలు బొటనవ్రేలితో

నవ్యకరి ధృతముష్టి పాపేక్షపారితిము
 దివ్యతేజః స్ఫూర్తి త్రైవిక్రీమార్జితిము

చేర్చుట) గొరుగు పట్టిపట్టు తాపం సూచించి మరొకచేత దోలా హస్తం గాని, పతాకము గాని పట్టుట. ఈ వృత్తమనాదియట! ఇది కరణమును, అకాశచారియు — (పాదోపాంత భుజగ భయ భావితగతి సూచించును) ౪. ఎదిమ కుది చేతులతో ముష్టి హస్తం పట్టుట - 'మధ్యోపరి కృతాంగుష్ఠో ముష్టి ర్ముష్టాకృతికరః' నాల్గవేళ్ళు అరచేతిలోకి వంచి బొటనవ్రేలు పైవ చేర్చుట - తన నుష్టిరత్నాన్ని సూచించును. 'స్థిరీ కవగ్రహణే చార్థేవస్త్యాదీనాం చ భరణే'

శిరోశ్చేపక్రియా శిఖర హస్తాంకమ్ము
తరళ నేత్రాంతర త్రస్తదృగ్వలయమ్ము
పాద ఘట్టిత శిరః పాదపీతలయమ్ము
నాథితాళిల దనుజ పాతాళసుహరమ్ము
బలిగర్వ విర్యాణ భావోద్భృత స్థితిః
శ్రీలెల్ల గ్రహియించి శ్రీ వామనాశృతిః
అదేనమ్మా! కృష్ణుడు
పాదేనమ్మా! విష్ణువు.

67

అరీఢ పదగతియు నా ధూత మూర్ధమ్ము
సలగ్న వీరదృష్టాల నయనాంతమ్ము

1. శిరము ప్రక్కగా మీదికెత్తుట. ఇది ఉత్తిష్ట శిరము. 'పాశ్చోర్ధ్వభాగ చరిత ముత్తిష్టం నామ శిర్షకం' ఇది అంగీకారమున ప్రయోగం. అంగీకార ప్రయోగ ప్రవృత్తి ముత్తిష్టం నామ శిర్షకం' 2. ముష్టి హస్తమున బొటనవ్రేలు దాది వట్టవలెను 'దౌ న్ముష్టి దున్నతాంగుష్ఠ స్ప పిస శిఖరః తరః' ఇది దానమును గ్రహించుట సూచించును. 'నాఽస్తీతి పదనే దానే పలాంశక పరిగ్రహే' - 3. చలిండు కన్నులందు విరాసంతో కదులు గ్రుడ్లు కలిగి మీది కెత్తబడిన రేపులు గల చూపు 'అంతర్విక సితా పూర్వం పశ్చా ద్విరళభారకా. త్రస్తా త్రాసే మదే దృష్టి స్సమోత్కృత్త పుట ద్వయా భయము - మదములందు ప్రయుక్తం - 4 మీదు క్రిందుగా ఎడమ కుడి చేతులతో రెండు ముష్టిహస్తములు పట్టిప వాచువాపరాంము. 'ఉర్ధ్వాఽథో ధృత ముష్టిత్వాం యది పీతః, స వాచువాపరస్య హస్త ఇత్యుచీయతే' - అలి.ద. 5. ఇది స్థానిము. మందల స్థానములందలి (రెండు పాదాలు నాల్గు జానల దూరమున నుండి పాదముల నెత్తి త్రుప్పుచు ప్రక్కగా నుండి కలి, జానుపులను నమంగా నుండుట) కుడిపాదము - ఎడమపాదము అయిదు జానల దూరమున నుండి విజరుట, వీర రోద్రములను, రోషా మిర్దకృత్యములందును - మల్లల సంపేటము. శ్రేతు దండయాత్ర శత్రుప్రయోగములందుపయుక్తము. 6. కొంచెము అడ్డముగా విక్కించిన శిరస్సు 'అ దూతంతు పశ్చ త్తిగూర్చేసిన శిరోమతం, ఇది సమర్థుడననుగర్వమున నుపయోగం. 'శశోఽస్మి త్యభిమానేవ ప్రయోగ ప్రవృత్తి రోదితః' - 7. ఇది రసదృష్టంతో నొకటి, కేళిస్సు కలిగి విప్పారినది, ఉగ్రము, శాంతము కావది,

ఉత్తంగ సౌప్తవ సమాజ్ఞృంభి తాంగమ్ము
మత్తిల్లి* కరణాశ్రయోత్తంగ భావమ్ము
రాణ్యణీ గళ రక్త రంజిత శర్వాగ్రమ్ము
రాణ్యకుట మూణీక్యరాజిత పద్మాగ్రమ్ము

గంభీరముగా నుండునది, సమమునై నల్లగుర్లు కంది యగు చూపు వీరదృష్టి. కి.
ఇది కరణము. రెండు పాదాలు మూర్ధితములు (తిరుగునట్లు) చేసి వాచివి ఉపసర్పిత
ములు (దగ్గర చేర్చి) చేయుదు హస్తములు ఉద్యేష్టితముగా (నడుము చోటున
నుండునట్లు పైకెత్తి కలిపి) అపవిద్యముగ (విడదీసి మరల మరల) చేయవలెను.
ఇది మత్తస్వభావమును సూచించును.

శ్రీ శివస్వామైకః కంఠ నిర్వళితమ్ము
 అశాంతి దీప్తిత భయంకర మహారమ్ము
 ఒకట నర్తవతాకః మొకట కటిపార్శ్వమై
 ప్రకటిత శ్రీ పరశురామావతారమై
 అదేనమ్మా! కృష్ణుడు
 ఛాదేనమ్మా! విష్ణువు.

68

సమపాదః పద్మాంత సంఛరిత భృంగమ్ము
 నిమలాత్మ దర్శనావిష్కృత బ్రహ్మమ్ము
 కరుణార్ద్ర రసభావ కలిత సౌభాగ్యమ్ము
 అనివీర హృచ్చేద నాకృష్ట కార్ముకము
 సంచిత భూజేదః సంచితి సమీక్షణము

1. న్యాయాదు నాలుగు, శత్రుప్రయోగములందుపయోగము, శత్రు కటిచ్చే దినమున భారతి న్యాయము - పాదచ్చేదమున పాక్షికన్యాయము, పక్షశ్చేదనమున పార్శ్వన్యాయము, శింశ్చేదనమున శ్రీశివన్యాయము, ప్రయోక్తము న్యాయములను శ్రీశివలైన అంశహరములతో రంగస్థలమున యుద్ధములు ప్రవర్తించునందున్నవి ఈ న్యాయమున శత్రుము తొమ్మున గావి, చూపునందుగాని ఎత్తి కొట్టులెను, భారత న్యాయగతి ప్రధానము (ఎడమచేత నాలుగుచేత కత్తి వట్టుకొనుట) రీతిని కత్తి శ్రీశివునిమునందే కొట్టవలెను. ఈ శత్రుప్రయోగము సంజ్ఞామాత్రముగా అభినయ భావ్యముగా ప్రయోగింపవలెను 2. త్రిపతాక హస్తమున చిటికెనప్రేయ వంచిన అర్జునతాళము 'త్రిపతాకీవిష్ణుదే ద్వక్రితార్థ వతాకః. 3. నడుమునందుంచిన చేయి. 4 ఎడమచేయి నడుమునందుండి నుడిచేత అర్జునతాళం వట్టిన పరశురామావతారం. 'వామం కటికపే న్యన్య దక్షిణేర్థవతాకః, దృఢః పరశురామన్య హస్త ఇత్యధీయతే'. అధి. ౪

5. బొమ్మిదారి. గోళ్ళు సమానంగా ముందునట్లు రెండు పాదాలు దగ్గరజేర్చి నిలచుట. ఇది సమపాదస్థానము కూడా. రెండు పాదాలు నవ్విహితంగా వుండి, పర్వభాగహస్తములతో గూడియుండుట. 6. కమలొమలు రెండూ ఒక్కసారిగావి, పర్యాయముగాగావి, లలితముగా వుండుట. ఇది మొట్టాయిత - నుట్టవిత - చిలాస - కిరికించితములందు, శృంగారచేష్టలందు వినియోగము. 'ఏకవాహి ద్విరీయానా,

ప్రాంచత్సమ గ్రీవః మంచితి సలక్షణము
విశకలిత పతాకమ్ము* శకట కరా* గ్రమ్ము

కుంచితాంచితవా మతా, మొట్టాయితే, కుట్టమితే, విలాసే కిరికించితే' .. 7. స్వభావిక
ముగా మందు మెడ .. ధ్యాన .. స్వభావ జవముల వివిధాంగం. 'సమాస్వాభావికీ
ధ్యాన స్వభావ జవ కర్మను' .. 8. విశకలిత మన తారుమారై వ దవి భావం. పతాక
హస్తములు రెండు చేతులా తారుమారుగ పట్టవలెను. వెంటనే శక్తిహస్తము
సూచింపవలెను. ఇది రాక్షసులను జయించుట సూచన. 9. రెండు భ్రమర హస్త

విశంకట¹ రావణా విశర ఘాతాంకమ్ము²
 ఒక్కట కపిత్థమ్ము³ నొక్కట శిఖరమ్మై⁴
 రక్కాసా⁵ గరములక రామావతారమ్మై⁶

అడసమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడసమ్మా! విష్ణువు.

69

అంచితాంచితపాద⁷ సంచారమండలము
 సంచారభావాంగ సంచిత శ్రీకరము⁸
 భూచతుర⁹ విక్షేప పూర్వకము తారకము

ములు బొటనవేలివి నడిమి వ్రేలివి చాచిన శకట హస్తమగును. రాక్షసులు మున్నగు వారల అభినయమున నుపయోగము. 'త్రమరే మధ్యమాంగుష్య ప్రసారా చృకబో భవేత్, రాక్షసానినయే చాచయం నియతోక్య భరతాదిభిః' - 1. విశంకట - గొప్ప విస్తృతిగల. 2. విశరఘాతాంకము - పెరించుటకు చిహ్నమైనది. 3. శిఖరహస్తము నందలి బొటనవ్రేలివి ముడిచి చాచిపై చూపుదువేయి నందినది. 'అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరేనక్రితా యది తర్జినీ కపిత్థాఖ్య కరస్యోయం తన్నిరూపణ ముద్యతే' కొంగు మొదలగునది పట్టుకొనుటలో వినియోగము. 'చేలాంచలాది గ్రహణే' ఇతలు వింటిని పట్టుకొనుట సూచించును. 4. ముష్టిహస్తమునందలి బొటనవ్రేలు చాచుట 'చేన్ముష్టి దున్నతాంగుష్ఠ స్స ఏవ శిఖరః కరః' ఇది శక్తి - బాణము, తోమరాది ఆయుధాలు పట్టుటకు సూచనము. 'శక్తి తోమరయో ర్మోక్షే' - 5. పర్థిల్లు. 6. కుడిచేత కపిత్థ హస్తము. ఎడమచేత శిఖరహస్తము క్రింది మీదులుగ బట్టిన రామావతారము. 'కపిత్థం దక్షిణే హస్తే చామే తు శిఖరః కరః, అఖరోక్షర భాగే తు రామచంద్రకర స్మృతః' - అర్చిత.

7. మణమలము నేలపై నుంచి పాదతలములు పైకెత్తి వ్రేళ్ళుచాచి నడచుట.

8. సంచారి లేక వ్యధివారి (నర్వేదాదులు) భావాలతో కూడినదై యొప్పిదమును చుటస్మరమునై నది.

9. రెండు కమటామల కూడికతో కొండెము మెల్లగా చలించజేయునది.

సాచీకృతేక్షణా* సంయోగ మీలితము*

కంసాది దాసవాఙ్మఖర్వ గర్వోజ్జితము

చతురద్రువు. ఇది ముఖము' స్పృకించుట హృదయానందమున వినియోగము. 'ద్వితీయ నహితా ప్రోక్తా స్ఫురితా మద మందరా, చతురాముఖసంస్పర్శే హృదయా వందే చ సంత్రమే'

4. స్వస్థానమునుండి కడకంటవరకు అడ్డముగా చలించునది సాచీచృష్టి. 'స్వస్థానే తిర్యగాకార మపాంగ చలనక్రమాత్, సాచీదృష్టి రితి జ్ఞేయా నాట్యకాత్మ

సంసార జీవితాత సంఘ ప్రభంజనము
 లలితభుజ శిరస్సుమలంకృతాకర్షణము
 కలిత వంశ్యాభిముఖ చలిత మృగశీర్షకము*
 సుందరానంద గోబ్బుంచాయనానంద
 బృంచావన విహార కృష్ణావతారమై
 ఆడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

70

పద్మానభస్థిత ప్రజ్ఞాస్వరూపమ్మై*
 పద్మబాంధవ దివ్య భాస్వరూప ముఖమ్మై

కోవిదై' - అభిప్రాయం - మీనం దుష్టత మున్నగువానిలో వివిధాంగం 'ఇంగితే శ్మశ్రువంస్పరే' -

5. దీన్ని విమీరితమందురు. పగము తెరువరిస కన్నులు గలది. వరసక తానులందు వివిధాంగం. 'దృష్టి రర్థ వికాసేన మీరితా దృష్టి రీరితా, పారవశ్యాది భావేషు ప్రయోక్తవ్యా విమీరితా' -

6. సర్వశీర్షహస్తం (పరాకము యొక్క అరచెయ్యి కొంచెము పల్లముగ పంచివడి.) లోని దిటితనప్రేయ తొలగవేయ రాదవలెను. అన్నికా కనిష్టితాంగుష్ఠే ప్రసృతే మృగశీర్షక' - రెండు చేతుల మృగశీర్షహస్తముల నెదురెదురుగా మోము కడబట్టినచో పిల్లనెగ్గోవి నూదుటను నూచిందును.

7. రెండు మృగశీర్షహస్తములు తుల శిరస్సుల నమీనమున నెదురెదురుగ బట్టిన కృష్ణాంతరహస్తము. 'మృగశీర్షే తు హస్తాభ్యా మవ్యోన్యాభిముఖ కృతే, అంసోపకంఠే కృష్ణస్య హస్త ఇకళ్యుదీయితే' -

1. ఎడమ తొడమీద కుడిపాదము కుడి తొడమీద నెడమపాదము చేర్చి శరీరము చక్కగా విక్రించి కూర్చుండుట. ఈ ఆననముపల్ల శ్వాసగతి పెల్లనై కుంభక నిద్రితలుగును. శరీరమున రిక్తప్రసారము చక్కగా సాగి నమస్త వ్యాధులు నశిండును. 'వ్యాధి విసాకౌరి యమివాం పద్మాననం ప్రోచ్యతే' - యోగ ప్రకాశికలో - 'ఉర్వోపరి మనంస్తావ్య కుభే పాదతలే ఓభే, ఋణకాయః సమాసిత ఇతి పద్మాననం భవేత్', - అవి. 2. విశ్రుంపైన తత్త్వజ్ఞానం కలవాడని భావం. భగవద్గీతలో 'స్థితప్రజ్ఞస్య కాలాపా సమాధిస్తవ్య తేజః స్థితః కిం ప్రభాషిత కిమాసిత

శ్యానావలోకన సయనయుగ విలాసమ్ము
ఆనంద తుందిలాయ త్త హృదయాబ్జమ్ము

ప్రణేత కిం? అవి అర్జునుని ప్రశ్న. ఇందుకు భగవానుడు. కోరికలు పడలి తనలో ఆనందము పొందువాడు- క్షేత్రము, మిత్రాపేక్ష. విషయానురాగం. భయం, కోపం, లేని సుఖము. శుభాశుభములందు వికారములేవివాడు, ద్వంద్వసహస్థాను, జితేంద్రియుడు, విషయావాసనలు లేవివాడు. మనకోభకారములైన ఇంద్రియములను నెయ్యి మనమున లోగొని మనసు పరమాత్మయందు నైక్యముచేయువాడు ప్రితిప్రజ్ఞాదనెను. యా: గీత 2 అధ్యాయం 31 పరవ్రచింతలనునదలి విశ్రుతమైన (ఏకాశ్రయమైన)ది త్తముచే ఆత్మదర్శనముచేయుచున్న కన్నుల విలాసముని భావం ద్యానలక్షణం - 'పరవ్రచింతాం పరిత్యజ్య సాపరావేష చేతసా, నాద ఏవానునందేయో యోగసామ్రాజ్య మిదృశా' యోగసామ్రాజ్యముగోరి - సర్వచింతలనునదలి మనసు ఏకముగా నిలిపి నాదమును మాత్రమే అనునందాచింతుకొని తనలోకాను చూచుచు ఆనందము పొందుట. 4. ఆనందముకోటూదిన మనస్సు. అనందమన బ్రహ్మనందము. విషయ

హితవాక్య భావనాఽహింసోపదేశమ్ము
 సతత ధర్మాచరణ సత్త్రియావసరమ్ము
 సంఘాభిహిత మహిత సంశ్రయోద్ధారమ్ము
 సంఘర్షితమఖాంగ సాక్షేప శీలమ్ము
 ఆ బోధితగుమూల మా భవిష్యార్థమై
 బుభుత్సువుగాగఁ దా బుద్ధావతారమై

అజనమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాజనమ్మా! విష్ణువు.

71

విశ్వసంరక్షణావిష్కృత మహోద్యమము
 అశ్వాధిరూఢ వీరాధి వీరాంచితము
 పాప సంభృత కాల సాశాభివేష్టితము
 వ్యాపనోదగ్ర భుజ బలాన్విత మహిమమ్ము

సాధన సంబంధముచే లోకీకానంద మేర్పడును. మానుష, మనుష్య - దేవగంధర్వ - చిరలోకపిత్ర - అజానజదేవ - కర్మదేవ - ఇంద్ర - బృహస్పతి - ప్రజాపత్య హిరణ్యగర్భ అనందములవి తారతమ్యమునొంది బ్రహ్మానందమగుచున్నది. ఇది బ్రహ్మవేత్తకే అనుభవ సిద్ధము. 6. ఏమముఖమునిమీలితనేత్రము-వద్దాననము నందుండియుండు కరములను సంపుటికరించియుండు అభినయమున బుద్ధావతారము సూచించవలెను. మరియు పుడిచేత నందంకపాస్త్రము. (అరాలహస్తమునందలి యాపుడుప్రేలు తొలినప్రేలు ఒకదానినొకటి తాకునట్లు పట్టి అరచేయి పల్లంగా నంద వలెను.) ఇది యోగగ్యానాదులందుఁజవదేశమునందు వివియోగము. ఎడమచేతను పతాకము ప్రయోగించవలెను. బుద్ధావతారమును, దళావతారములును చెప్పిన అభినయ దర్పణకారుడు సూచింపలేడు. తరువాతవారును సూచింపలేడు. దర్పా కవిగిరి విచిత్రరాయవశంతుడు రచించిన అభినయ దర్పణంలో గ్రహముల అభినయ లక్షణం సూచిస్తూ 'బుద్ధ' - (బుధ) అభినయం చెప్పాడు. అది ఈ భావానికి సరిపడదు.

ఇతడు చెప్పిన మూలయరుండి యభినయాల్లో దళావతారములు లేకపోవుట విచారకరము. రామ, నృసింహ, నామన అభినయ లక్షణములున్నవి.

ధర్మార్థహిత సముద్ధరణావశాత్తమ్ము
 ముగ్ధ విచ్ఛేదనా మతి సమత ఛానమ్ము
 కరవాల భీకరాకర మహాత్పాతమ్ము
 అరివీర కంఠార్పితాంఘ్రి సరసీజమ్ము
 నలకేల పతాకమ్ము¹ మలునఁ ద్రిపతాకమ్మై²

1. అన్ని వ్రేళ్ళను చాచి తొలపవేలివి వంచి పట్టవలెను. ఇది ఆశ్వ, ఖండన, వాయు, శయన, గమన, ప్రతాప, ప్రసాదాదులందు వినియోగము. 'తురగే ఖండనే వాయౌ శయనే గమనోదితే ప్రతాపే చ' అది. ద.

2. పతాకహస్తమున ఉంగ్రువ్రేలు వందుట - ఇది ఆయుధము నెత్తుట

కలియఁగా భావిగత కల్యాణవతారము*

అడవమ్మా! కృష్ణుడు

పాడవమ్మా! విష్ణువు.

72

ఆ రాత్రిక శిరమ్ము¹ నలరించి యొకసారి
వీర దృగ్విలసితము² వెలయించి యొకసారి
పరివర్తిత గ్రీవ³ భంగమ్ము నొకసారి
పరివృత్తిత ప్రాణ⁴ కరచలన మొకసారి
రేచిత భ్రూ⁵ భంగ రచనమ్ము నొకసారి

యందు వినియోగము.

* నుదీచేత పతాకహస్తము - ఎడమచేత త్రిపతాకహస్తము పట్టివదో
కల్యాణవతారము. 'పతాకో దక్షిణే వామే త్రిపతాక కరో దృతః, హస్తః
కల్యాణవతారస్య ఇతి నాట్యవిదో విదిః' అఖి. - ద.

1. మూపులందు కొంచెం తాకించి త్రిపుటదు శిరమ్ము. 'సందేహ కించి
దాశ్చ్యత్రాంత మారాత్రికం మతం' అశ్వర్యం, ఇతరుల అభిప్రాయమెరుగుటలో
నుపయోగము. 'విస్మయే దృశ్యతే తచ్చ పరాధిప్రాయే వేదినే' 2. వీరదృష్టి -
ప్రకాశవంతమై, విప్పారినదై కోపము శాంతము కానిదై, గంభీరమైనదై సమతార
కలు గలది. 3. ఎడమ నుదీచై పులకు అర్ధరంధ్రాకారంగా కదలించుటకు మెడ,
'సవ్యాసనవ్యాగ్రీవా యత్రార్థచంద్రవత్, సాకు నాట్యకలాభిజ్ఞై ర్విజ్ఞేయా
పరివర్తితా' శృంగార నటనమున ప్రీతికెక్కిళ్ళు ముద్దుకొనుటలో వినియోగము
'శృంగారనటనే కాంతా కపిల పరిణంబినే' 4. నాట్యము చేయునపుడు ప్రక్కల
నుండి నుందునై పునకు చేతులను తెచ్చుట. ఇది హస్తప్రాణములు పండ్రెండులో
నొకటి. పరివృత్తిత ప్రాణము. 'పార్శ్వం వ పురోభాగే యో హస్తో నటనే
కృతః, పరివృత్త నమాభ్యాకో నామ్నా హస్త వికారదై' 5. అందంగా,
ఇంపుగా, ఒక కనుటోను పంయట. ఇది రహస్యము వినుట, మంచితనుట, స్థాన
వీక్షణములందు వినియోగము. 'లావణ్య మధురాక్షిప్తా యద్యేకా రేచితా మతా,

రేచిత కర* విలాస సూచన మొక్కసారి
 త్రిక చలిత కటి* తట ప్రకంపన మొక్కసారి
 ప్రకటితోయాద్యంతి* వికటిత మొక్కసారి
 క్షిప్త జంఘకమాక్షి ప్రమ్మో* నాకసారి
 లిప్తారుణ ప్రభాఽలీధ పదమొ*కసారి

అడనమ్మా! కృష్ణాడు
 పాడనమ్మా! విష్ణువు.

73

సరగునన్ వృత్తమున జ్వాలప్రభల్ రేగ
 నెత్తికరుల ముడిలోన నెలవంక వడినూగ
 మిత్రి చంద్రాగ్నులా నేత్రముల వసియింప
 చిత్రి కుండల కాంతి పత్రి కమ్మల¹ నింప
 చతుర్ముఖ నమన్విత గతి జగతి గడియింప
 ధృతధనుర శబ్దమ్ము దివ్యాగ్నిఁ జలియింప
 స్థితిచిహ్నహస్తమ్ము చెలఁగు ధోలకరమ్ము
 స్థితిపదాంకమ్ము ధస్థితాసుర సంగతము

రహస్య శ్రవణే సాదు కలనే పడవీక్షణే' 8. ఇది వృత్తహస్తము. రేచితహస్తము.
 ద్రుతకథనముగల రేచు హంస పక్షముల అడచేతుల వెలిరంగునున్నచో నది.
 ఇది చేతుల రేచును బ్రయోగింపవచ్చు. 7. త్రిక చలితకటి ... తొడ ఎముకలు
 రేచు. వెన్నెముకయు కలియుచోలు త్రికము. దీవితోడి దలిండు పడుము - అని. 8.
 మీదికి త్రిపుదిదిన తొడలు. 9. ఏక్కలను విసరుచు పడుచు 'క్షిప్తజంఘ' ఇది
 వ్యాయామ కాండముల బ్రయోక్తము అక్షిప్తమన వేగంగా పాడించుట. 10.
 కుడికాలు వది నిలుచుట - చూ:- 67 వ పదము అరోపిత. ఇది స్థావరము.

1. చెవులయందు కమ్మలుగా ధరించిన విల్వరకములు.

తతకుంచితో త్పాద గతి దయాప్రసరమ్ము
సతి సంచలిత కటిన్ నటరాజ భంగిమము¹

లాడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

74

భుజగాంచితక¹ కీతి పోహణింపంగ నిల్చి

భుజములన్ శిర మొగ్గి భూజేపమునఁ బొల్చి

2. ఇందు నటరాజ కాండవ స్వరూపార్థము. చుట్టునున్న జ్వాల ప్రభా మండలము (సృష్టము) పర్వనాదాత్మక ఓంకారమునకు . జలజాలమున గంగ సంపత్సమృద్ధికి . చంద్రరేఖ అనుగ్రహానికి, కాలమున కదివతిగ సూర్యము. త్రినేత్రములు సూర్యబండ్రాగ్నులకు, త్రికాలములకు చిహ్నములు. సూర్యనేత్రం జ్ఞాపచిహ్నం . కుడిచేవియందు మకరకుండలము, ఎడమ చేవియందు కాకుంకము బండుట, పురుష . ప్రి అభరణధారణనలన అర్ధనారీశ్వర సూర్యము . సర్ప ధారణమున సర్పము కుండరినీకై చిహ్నము . జందెము వచిత్రతకు, సర్వరూపి పత్యమునకు గురుకు . నాల్గవేకులలో పై కుడిచేతిలో ధనురుకము సృష్టికి, కర్ణ వ్యాపకమునకు చిహ్నము. క్రింది కుడిచేయి అభయ హస్తమును, ప్రితి చిహ్నము . పై యెడమచేయి అగ్నితో కూడినది. సంహార చిహ్నము . క్రింది యెడమచేయి దోలాహస్తము, అనుగ్రహసూచకము . రెండు పాదాలలో కుడిపాదము ప్రిత పాదము, జయ సూచకము . దానిక్రింద రాక్షసులు రోగ, ఆరా, మృత్యు, అజ్ఞాన చిహ్నము. వీనిది అయిదుట . జయించుటకు చిహ్నము. ఎడమపాదము. కుంచిక వదము. అనుగ్రహానికి, మోక్షానికి గుర్తు . గజదర్శము, విక్కిలమీది గజ్జిలు పీఠ చిహ్నములు . ఈ పరిమేళనర కాండసూర్యము వందక్రియాశక్తికి (సృష్టి, ప్రితి, సంహార, తిరోధాన, అనుగ్రహములకు వీనికర్తవ్యతన అధిదేవతలు . బ్రహ్మ, విష్ణు, రుద్ర, మహేశ్వర, సదాశివులు) చిహ్నము నటరాజ చిత్రము యందు.

1. ఇది కరణము . పాదములతో భుజంగ త్రాసదానిది. (కుంచికపాదము . అన మదమ పైకెత్తి ప్రేక్షు పాదమధ్యమున ముడుచుట) రెండవ పాదముయొక్క యూరు మూలమువరకు పైకెత్తి కటి. జానువులను. త్ర్యక్ర ఊరువును విపర్లితము చేయుట . ఇది భుజగధయ సూచకము. కుడిచేక రేచితహస్తము (పైకెత్తబడిన

వలస తారక* కాంతి వర్తింప నల్లడల
 చలితాధరమ్మునకా జలిపి నవ్వులు వెడల
 వలకేల కర్తరికా* జలుంగు కన్నుల జార్చి
 మలికేలి మదరమున నలపల్లవము* గూర్చి
 లలితకటి నివృత్తి* మృలరఁగాఁ బ్రకటించి
 తల సంచరిత పాద* చలనమ్ము గావించి
 భావానుభావముల నవరసాలంకరయల
 దేవతల్ భక్తిఁ బ్రాధింపఁగా నన్నుతుల
 నాదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

75

నమ్మిపురి విప్పినటు నెత్తమ్మి విరిసినటు
 క్రమ్ముమబ్బులయట్టు క్రొమ్మించు మెఱుపులటు

చేయ) ఏడవదేక 'లతనృత్యహస్తము' (రెండు పతాక హస్తములను పార
 భాగములందు అడ్డంగా చాచుట) చావనలెను.

2. కనుగ్రుడ్లు ముక్కుచుంగఁ ద్రిప్పుట. 3. కర్తరీముఖము - అర్థప
 ములో చిటికెవ్రేలు, చూపుడువ్రేలు వెలువరికి చావనలెను. 'అన్వైచదాపిహస్త
 తర్జనీ య కనిష్ఠికా, యీ ప్రసారితే ద్వేచే త్స కరః కర్తరీముఖః' ఇది కడకన
 దొంగరిండుట మున్నగుచాచితో బ్రయోగము. 'యంతనే నయనాంతే చ'.

4. ఇది నృత్యహస్తము. హస్తములు చలించుచున్న ప్రేళ్ళు కలిగియుండు

5. వివృతకటి - నడుము పరాఙ్మూలముగ నుండి అభిముఖముగ మర
 వలెను. లేక కటియొకపై వునుండి మఱొక పై వువకు ద్రిప్పునలెను.

8. దీన్ని అగ్రకల సంవర మంటారు. మడమ పైకెత్తి ప్రేళ్ళు నేఁ
 చాచి కాలి బొటనవ్రేలితో ముందుకుపాగుట - ఇది ప్రేరణ, బొడుమట, విలుద
 పీడించుట, నేలపై కొట్టుట, తిరుగుట. విశేషాదులందు వివియోగం. 'స్యా దగ్ర
 సంవరీ నవిశేషే వికుట్టనే,' స్వ. ర.

ప్రాచీన తీర్థియలట్టు లాన లల్లాడినటు
 చోర చిఱుగాలులటు లేరు లూడిపడినటు
 జేటి తేనానినటు గూఁటు గువ్వడిఁగి నటు
 మూటుకొను లేటియటు పోటుకొను సింగమటు
 నెలయేరు జారినటు చలువరా ల్లరగినటు
 కలువపూల్లంల్కినటు కలికి వలపొలసినటు
 జలంఁగు కన్నులలోనఁ జక్క-శ్చే తెఱుయఁగా
 ఘలుఘల్లునన్ గాళ్ళ గజ్జయలు మోయఁగా

నాదనమ్మా! కృష్ణండు
 పాదనమ్మా! విష్ణువు.

చెలువ కనుపాపలోఁ గులుకు తక్కులు పెల్ల
 కలికి చెల్వున నుచ్చి గచ్చి గుచ్చలు పుల్క-
 పొలఁతి వదనమ్ములో వలపు నవ్వులు పరవ
 నెలఁత హృదయమ్ములోఁ దలఁపు పువ్వులు నిల్వ
 పెలఁది ముత్రేపు దండ జలవ కాంతలు నిండ
 చెలి పొరు మాఁగారు చెలిమి కలిమిని దండ
 సరీసుని మొలసూలు జారి తొడలను నాడ
 అతివ మాపుర దుయెల్ అడుగులను కారాడ
 తేమరులఁ దనమాప వీణాకృతులు గొల్ల
 భామలుఁ భావించఁ బాముపై నల్లలు

నాదనమ్మా! కృష్ణండు
 పాదనమ్మా! విష్ణువు.

కాణు మబ్బుల మెఱపు కన్నీయలు నవ్వగా
 మేరు భూధర శిఖర వారమ్ము నొవ్వగా
 వెల్లుతో రేవెల్లు వెలసి క్రీడింపగా
 ఘల్లలలుగజ్జయలు కలిసి వెలయింపగా
 కూనిరాగము దీసి కోయిలల్ బాడగా
 ఊని పురివిప్పుచు మయూరి నటియింపగా¹
 రిక్క లల్లన నిక్కి రెక్కలాడింపగా
 పక్కి బంటలు చొక్కి మక్కువన్ గూడగా
 గోపికా మధురిమలు కోరికలు పెంపగా
 గోపికావళి హృదయ గోపనము నేయగా

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

నింగిపై కెగలబాచ నిక్కి నిగ్గులు గురియ
 వంగి పాదము దాచి పత్రములు² వడి వీరియ
 నరసర న్నొండోండు సాపేక్షముగ నిలువ
 బిరబిర³ జలిపిగా జరిగి చిక్కుగఁ బరవ
 అడుగుదమ్ముల వెలుగు లలరు చెక్కలఁగొల్వ
 మడఁగి మఱిమఱి యేమొ మాటాడినటు నిల్వ

1. ఆడనెమలి నటించెననుటకు - 'నిర్మలాంభః కేశి నీలకంఠాంగనా తాండ
 వాదంబర దర్శనంబు' - అని పూరవిలాసంలో, శ్రీనాథుడు. కి అ. 38 వ.

2. గజ్జ కిరువైపులనుండు చెంపలు.

మూఁగ పై గల పెన్నొ ముద్దుగా మొరయంగ
 నేగమ్ములో నాట్యవిన్యాస* ముప్పొంగ
 నీలిసూత్రమ్ములో నెటి నూరు గజ్జయలు*
 వ్రేలి చిటుగాలిపైఁ పెడలింప ఘల్లులలు
 ఆడెనమ్మా! శృష్టఁడు
 పాడెనమ్మా! నిష్టవు.

79

సిగలోన విరియించు శృంగారపున్ బూవు
 మొగములో మొలలేంచు ముద్దు హాస్యపుఁ బ్రోవు
 కనులలోఁ గనుపించు కరుణార్ద్రభావమ్ము
 అనుభావ నులరించు నావీర తేజమ్ము
 ఉద్రేకితస్ఫూర్తి రాదాంకమై వెలయు
 భద్రస్వరూపమ్ము భయదాంకమై తెలియు
 విషమ జీవితమెల్ల బీభత్సముగ లేఁగ
 విషయేంద్రియాసక్తి వీడ నద్భుతిముగా

3. నాట్యవిన్యాసక్రమము: నాట్యకారుడు కంఠముచే గానము, హస్తాభివయముచే గానముయొక్క యర్థమును, కన్నులచే నందలి భావాలను, కాళ్ళతో తాళాన్ని, నడువవలెను. 'కంటే నాటకంబయి దీక్షం హస్తేనాదం ప్రదర్శయేత్, దక్షి ర్వాం దర్శయే ద్వాసం, పాదాభ్యాం తాళ మాదరేత్' అని. 4. గజ్జలు, కందుగాని, రాగిగాని, పెండిగాని యుండవలెను. మంచి శబ్దము వీయవలెను. అందముగా నుండవలె. చిన్నవిగా నుండవలె. పక్షత్రాదిదేవతలు గల ఆ గజ్జలు నల్లదారంలో గ్రుచ్చి గజ్జె గజ్జెలు ముడివేయవలెను. నాట్యకారుని కాళ్ళకు ఒక్కొక్కదానికి ఇన్నూరుగాని, నూరుగాని గజ్జెలుండవలె. 'కింకిణ్యా కాంస్యరచితాః త్రామేఽరజితేన వా, వ్యసురాళ్ళ మరూపాళ్ళమాజ్ఞా పక్షత్రదేవతాః బస్థయే స్నీలసూత్రేన గ్రంధితిళ్ళ ననువ్యతం, శతద్వయం, శతం వాపి పాదయో ర్వాఙ్మకర్మణి, శతం వా దక్షిణేపాదే ద్విశతం వామపాదకే, ఈ పదమునందు పాద చలనమునలవ నేర్పడు కింకిణీవిన్యాసము ముదించబడినది.

సర్వరస గర్భమై శాంత రూపము వెలయ
సర్వేశ్వరై జగతి సంరక్షణము చేయ
నాదనమ్మా! కృష్ణుడు
పాదనమ్మా! విష్ణువు

పుడమిలో నింగి దోయూచు లాడెడు చోట
కడలిలో భూదేవి కలిసి యుండెడు చోట
పిల్లలెవ్వర యుల్ల మిల్లుకొనియెడు చోట
చల్లంగా పెన్నెలలు జల్లులూరెడు చోట
పూవులోఁ దావులుప్పొంగి పొరలెడు చోట
గోవులున్ వత్సముల గోము చూడెడు చోట
కన్నులన్ నునుపెల్ల చెన్నొంది పడుచోట
చిన్ని పాపడు ముద్దు చిలువప్రస లిడుచోట
పదబంధముల దివ్యభావ మందెడు చోట
సుదతి కెమ్మొవిలో సొంపు నిండెడు చోట
నాదనమ్మా! కృష్ణుడు
పాదనమ్మా! విష్ణువు

సంజకెంజాయలున్ జగతి నిండెడువేళ
పుంజగొను పెల్లులున్ ఋషులఁ బ్రాకెడు వేళ
తారకలు తిళతిళలఁ దారాడు నవ్వేళ
పారిధరములు గలిలధార లుమిసెడువేళ
కలువకన్నెలు నిక్కి వలపు లొలసెడువేళ
కలికి కన్నులఁ జిక్కి తలఁపు వెల్పెడువేళ

చిన్నారి చిలుసప్రస్ చేర్చి కూర్చెడు వేళ
 కన్న మనసున కోర్కె చిన్నెలుంచెడు వేళ
 విగియారు కౌగిళ్ళ బిగువు చూచెడు వేళ
 ముగువ మమతలఁ జిక్కి మరులు గొల్చెడువేళ

నాడెసమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాడెసమ్మా! విష్ణువు.

82

మేలి ముసుఁగునన్ మో మోలనూన గొనంగ¹
 నిలాలకల దిసిమి నెన్నొనట మసలంగ
 కలికి చూపులలోనఁ గాటుకలు బింబింప
 మొలక ముక్కున నక్ర ముచ్చటలు బచరింప
 చిలిపి నవ్వుల పూలు చిన్న పెదవులఁ బూయ
 తళుకు చెక్కిళ్ళపై బెళఁకు కమ్మలు రాయ
 గబ్బిగుబ్బలు చెలిమి నబ్బుకొన విరిదండ
 గొబ్బునన్ సిగ్గొలయుఁ గోరుచున్ హరియండ
 నిల్ల వీళాంతలటు వందనము గావింప
 నల్ల లిత్ కటాక్షోఽఽసారమ్ము ప్రసరింప

నాడెసమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాడెసమ్మా! విష్ణువు.

83

గోవికాధరిపాన గోప్యార్థ మెఱుంగఁగా
 గోవికా గుంచకుంథ కుంకుమలు గూర్చఁగా

1. ఓలమానగొడు: తిరోహితమగు - మఱుగువదు. 'అవి విధారించుచుండె
 నయ్యనవిసాదు దంతకయమున్న నరుచిగా నతవి నెఱిఁగి, యెదురు గడ్డియ దిగి
 పృథ్వీకతనయ యవనితాంతరమున నోలమానగొనియె' - నైషధం - శ్రీనాధుడు.

ఉపగూహసమ్ముల న్నుజ్జూత లూగింప
 ఉపచర్యలన్ దన్వి సూరార్చి యలరింప
 గోపికాముఖకుముద యాపాంశువులు వెలయ
 గోపాల భృంగ ప్రగుంఘిత రజశ్శృంగయ
 నోటితో నూదగాఁ దోటి బోటులుగాంచి
 కుటిలభ్రువుల్ గదలఁ గోపమ్ము వెలయించి
 వ్యపదేష్ట వీపంచుఁ బరిభసమ్మునఁ బొదల
 ఉపదేశములఁ దప్ప నుత్సహించిన యటుల

నాదెసమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెసమ్మా! విష్ణువు.

84

బృందావనమ్ములో సుందరీమణిఁ జేరి
 పాంచుగై కొనఁగోరి యందముగఁ కన్గిరి
 అడుగులో నడుగిడుచు నట్టిట్లుఁ దారాడి
 ముడుంగు మొగ్గలు గిల్లి మోముపై పడఁదాడి
 ఈలచేయుచు వ్రేల నిటనుండి రమ్మనుచు
 గోలచేయకు మనుచుఁ గోపమ్ము విడుమనుచు
 పై గలన్ సొగసుగా నవరించి మురిపించి
 మూఁగు ముంగురులెత్తి ముద్దుగా ముద్దిచ్చి
 బిత్తరిన్ దత్తరమ్మై తిఁగా నెత్తుకొని
 గుత్తింపుఁ బూపాదల గుట్టుగా హత్తుకొని

అదెసమ్మా! కృష్ణుడు

పాదెసమ్మా! విష్ణువు.

85

“ఓ పిల్ల! ఏమిటే? ఓర చూపావైపు
 ఏ పడుచువాఁడుండె? నేమింతి నీ కైపు!

నీ వీపు సెలగోల నిటించి పట్టెంత
 నీ వేల మేల!" న్న నా విభున్ చూతెత్తు
 "చో మామ! అటుచూడు నీ మూపుపై నుండు
 పూముళ్ళ గొంగడిన్ బురుగొకటి వ్రేలాడు
 బుద్ధిపాడాయె" ననఁ బొలఁతి; - మగఁడు బెగఁడు
 దద్దరి గొంగడిన్ దన్విపైఁ ద్రోసినన్
 ముసుఁగువడి దానిలో ముడిఁగి యది మూలఁబడ
 'మాసుకత్తెవే!' యంచు ముసుఁగులో ముద్దులిడ

నాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాడెనమ్మా విష్ణువు.

86

ఒంటిపై దువ్వలువ నూడ్చి నూనియ నాది
 అంటుకొని నీరాడ నొంటిగా నది చూచి
 అవ్వలువ కాఁజేసి యటు దాఁగికొని యుండ
 సవ్వలాలలఁ దేల్చు బువ్వబోడులు గూడ
 సత్తన్వి చునుసిగ్గు బిత్తరమ్మైత్తిగా
 గుత్తుకొని కూర్చుండి కోరికన్ దెలుపఁగా
 ఆ చీర విసరిపడి యందఱన్ ముసురుకొన
 దాఁచుకొని యుంచువడి¹ తబ్బిబ్బు గ్రబ్బుకొన
 నీలిమబ్బువ వెలుఁగు నిల్చు వితిమున నెదుట
 లోలాక్షీకిన్ దాను బాలుఁడై నిలిచి యట

నాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

1. కట్టగావడుట.

సంభ సనీ! నీకు గోపమ్మ దేల నే?
 కుంభగత నవనీత సంభృతాత్ముండనే!
 కమలాక్షి! నీకింక కలికితన మేలనే?
 కమల కోమల కాంతి కమ్రవీక్షణుడనే!
 సుందరీ! నీకింత సాగసు పాగారేలనే?
 సౌందర్య హృదయారవింద మందిరుడనే!
 మత్తకాశిని! నీకు దత్తర మ్మేలనే?
 సత్తుచిత్తుల నవ్యచిత్తమ్ములోననే
 శైవల్య సౌభాగ్య కారణం బెన్న నే
 దేవుడని; దివ్యసందేశమ్మునన్ దాన

ఆదెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

మోట్టాయిత¹ మొక్క ముద్దుగు మొసరింప
 కుట్టమితమును² నొక్క కోమలియుం బ్రకటింప
 ప్రాగల్భ్యమున³ నొక్క భామినియుం గోపింప
 ముగుద భావము⁴ నొక్క ముద్దరా లెలయింప

1. ప్రియుని కథ వినుట మున్నగు నమయముల నకవియందు మనస్సుంచి,
 తెవి గోకికానుటయను ప్రి శృంగారచేష్ట. 2. కొప్పు చనులు. మోవి, మున్నగునవి
 గ్రహించి పీడించుచున్నపుడు ఆనందము బొందుచున్నను. కోపమున తల, చేతులు
 విదరిండుట యను ప్రి శృంగారచేష్ట. 3. విర్యయముగా వ్యవహరిండుట యను ప్రి
 శృంగారచేష్ట. 4. నవయౌవన - తనిట బాగుగా తెలివిన దానినే తన ప్రియుని కడ

కౌతూహల మొప్పు క్క కామినీమణి బెంప
 క్కిలోఁగాంతి నొక నాతి యింపులు నింప
 కేరీ నిన్ద మొక కిసలహాధర చూప
 హేలా విలాస మొక లీలావతియుఁ దెలుప
 దాక్షిణ్య భావములఁ దరుణులన్ బ్రేమింప
 పక్షిఁగొండై తాను ధర్మమొక శాలింప
 నాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 చాడెనమ్మా! విష్ణువు.

89

అలుకతో నలిప యటు లొలయు మొగమును ద్రిప్పి
 పలుకకుండిన - "మాడ్డు పలుకుల న్నను దన్ని
 హరుసింపఁ గురులెల్ల నరిచేసి ముడి చేతు
 విరులు నీ సిగలోనఁ దురిమి నిన్ మురిపింతు
 రిభుకుఁ జెక్కిళ్ళపై జలుఁగు మకరిక లుంతు
 కలుకు పెదవుల లతుకల నొత్తి మెప్పింతు
 గుత్తుంపు గుబ్బలను గుంతుమలు గుప్పింతు
 జొత్తుకొని హత్తుకొను జోడు కోకల నిత్తు
 అడుగులను బారాణి యుద్ది యొద్ది గూర్తు
 అడలఁజెట్టరు" మంచు నడుగుకొని తానెత్తు

తెలియనట్లు ప్రశ్నించుట - యను ప్రీ శృంగారచేష్ట. 6. అందమగు పస్తువును చూచుటయందు కలుగు మిక్కిలి కోరిక యను ప్రీ శృంగారచేష్ట. 7. యవ, యౌషన. లాభిత్య, భోగాలపల్ల అవయవములకు పొంపునగల్గు ప్రకాశము - అను ప్రీ శృంగారచేష్ట. 8. ప్రేమవిభోధి విహరించు క్రిత - అను ప్రీ శృంగారచేష్ట. 9. ప్రేమ నేత్రాది వికారాలచే సంభోగేషు తెచ్చు వికారభావము విడువక యుండుట యను ప్రీ శృంగారచేష్ట. 10. అనేక ప్రీతియందు సమానమైన ప్రేమ గలవారు - రక్షిత వాయుకుడు. 'కుల్యోఽనేకత్ర రక్షితః' - ప్రకాశరుద్రీయమ్.

లాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

౧౦

బిల్వీకవతి యొకతె గొబ్బునన్ గడవగొని
ప్రబ్బుకొను నూహలన్ బయనించు వలపుగొని
మడుపులో నడుగిడగ నొడిసెఁ జావడ నీరు
ముడిఁగఁ గుచ్చెల్మలోఁ దడితడిగ జలతాడు

బుడుబుడుంగని మునుంగు బుంగపైఁ దా వంగ
మిడిసిపడు పయ్యంట నొడిసిపట్టిన “సంగ
డిఁడెవ్వఁ డిట! నీట నెట్లుండె?” నని చూడ
“ఏఁడె నల్లని వాఁడు - తోడైన నీవాడ—”
ననంగ నక్కునఁజేరి యనురాగ గరిమమున
మునిపెదవి స్ఫురితక¹ మృగసరింపఁ దమకమున
నాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

91

తోడి సతులంతుంగఁ దోడ్తోనఁ దన్ గలయ
నేడుకొని పొమ్మనుచు వెలఁది వలపున నలయ
హతమునన్ వారు పరిహాసమ్ములన్ నొంప
నటఁగూడి బోకున్న నది గాంచి కికురింప
యోసామణీ వేష మెయ్యార మెలుకఁ బరి
తోష మింపారఁ దాఁ దొయ్యలుల దరిచేరి
రోష గుంభిత కఠిన భాషలన్ బలుకుచున్
మృషభావములఁ దన్ని మేలమ్ము లాడుచున్

1. ‘లలాటాల కపోఁ సయన పక్షః ప్రప ఓష్ఠింశిర్మథేషు చుంబనం’ అని
ప్రీతి ముద్దుపెట్టకొనేచోట్ల నొసలు - ముంగురులు - బుగ్గులు - కళ్ళు - పక్షము -
ప్రవాలు - పెదవులు - నాలుక - ముఖ్యములది హరించారు. - కొందలు ‘డిరు
నంది దాహ నాథిమూలేషు లాటానాం’ అని తొడలు, గజ్జలు, తగము, మున్నగు
నవి ముద్దుపెట్టకొనేచోట్లన్నాయి. కాని, అవి కిష్టులు చేయదగినవికావు. - ఇట
ప్రియుఁడు తన ప్రియురాలి పదపంఠో (పెదవులతో) తన క్రింది పెదవి ప్రవేశింప
జేవినపుడు, దాన్ని ప్రియురాలు పిగ్గుతో జంతుతూ గ్రహించి క్రింది పెదవి కది
లించారి - పై పెదవి కదలింపక యుండారి. దాన్నికూడా కదిలిస్తే - గ్రహించినట్లే -
అదే స్ఫురితకం.

శూషారూగ నడిరేయి నాయ్యారిఁ గలిసికొని
 మిషచూపి రమ్మనుచు మెల్లఁగాఁ బొడుపుకొని
 పాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు

92

ఝళఝళత్కిటక సంచలితి చరణమ్ములన్
 ఘళఘళత్కింకణ క్వణ కలిత కరములన్
 ఝర్ఝరీ విన్యాస శబ్దగత విధములన్
 ఘూర్ఘరీ రాగ¹ ప్రగుంఫిత స్వరములన్
 చంచల త్పింఛాగ సంజనిత తాంతులన్
 ప్రాంచస్యజీహార మండితాంగమ్ములన్
 సస్మితాంకిత మధుర సంభాషణమ్ములన్
 విస్మితాలోక నావిష్కృత క్రమములన్
 లీలావిలాసానుకీలనాత్మక శీలి

బాలా మనోభావ లోలాత్ముఁడై హళి

నాడెనమ్మా! కృష్ణుఁడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

93

అతులితానందమున నా తల్లి యొడిలోన
 నాతురత బెలయఁగా నడఁగి పయ్యెటలోన
 గుటుకు గుటుకుని పాలు గుడుచుచున్ జన్ములన్
 బుటితముగ నొత్తుచున్ బొల్పారఁ జేతులన్

1. శుద్ధమర్దవజన్యరాగములలో మాయామాళనగోళ రాగజన్యము 16 వ
 మేళకర్త. 'సరిగమపదనిస - నధనిపమగరిస' అనేవి ఆరోహణ ఆవరోహణ
 స్వరాలు. శుద్ధఃషణ్ణమము - సాధారణగాంధారము - శుద్ధమర్దవము - ప - శుద్ధ
 తైవతము - తాకలినిషాడములు స్వరస్థానములు.

గ్రేగంటి చూపింత శ్రీవలన్ బ్రసరింప
 మాగన్నుపన్ నిద్ర మాయలన్ మాయింప
 పాంచజన్యము నెత్తి పట్టి పూరించినటు
 సంచలిత దేహమున సంభ్రమము గూర్చు పటు
 భావిగత సంభావ్య భావమ్ములో నిలుప
 శీవలుండై తాను గీతార్థముల్ దెలుప

ఆదెనమ్మా! శృష్టండు
 పాదెనమ్మా! విష్ణువు.

94

హరుగమున నాహరుడు హరికి సంజలి¹ గూర్చు
 పరమేశ్వరునకు హరి భక్తిలోఁ గై మోడ్చు
 పరతత్వమైవైత భావమ్ము హృది నింప
 భరతముని యాత్మలో బ్రహ్మమ్ము వీక్షింప
 సంగీత సాహిత్య సర్వస్వ మర్పింప
 అంగాంగ భంగి నాట్యాంగముల్ సవరింప
 విశ్వసంక్షేమైక విజ్ఞాన మలరింప
 విశ్వాత్ముండై నిలిచి వివచారి మదిసొంప

1. అంజలి:—రెండు పతాకహస్తముల వరచేతుల జేర్చినది. ఇది దేవతలకు మ్రొక్కునపుడు కలపై కూర్చునలెను, గురువులకు మ్రొక్కునపుడు ముఖమునకు చేర్చవలెను. సమానులకు బ్రాహ్మణులకు మ్రొక్కునపుడు రామ్మునకు చేర్చవలెను. కోపమున - పరిహాసమున పీ నియమంలేదు 'పతాకతలయొ రోగ్యగా దంజలి కర తరితః' - 'దేవతా గురు విప్రొతాం నమస్కారేదవ్యమక్రమాత్, వార్య శ్చిరో ముఖోరస్సు వినియోజ్యోదంజలిః కరః' - అథి. ద. పతాకతలయొ శ్లేషాదంజలిః ప్రణతా క్రమాత్, భూదేవ గురు దేవానాం పకోపక్రృ శరః స్థితః క్రోధే చ పరిహాసే చ శాస్త్రయేం నియమః పువః' - నృత్త రత్నావళి.

పదఘట్టనన్ నృత్యభంగిమలు వెలయున
నదయాంతరంగి మున నర్వము జాలింప

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

95

అక్షరములు గూర్చి యందము నవరించి
లక్షణము లక్ష్యించి లాలిత్యమును తెంచి
క క్షార్థములు¹ నించి వ్యాకృతులు² నిబదించి
వాక్యము నిర్మించి వార్తకముల³ నెంచి
చిత్ర⁴ బంధము⁵ లుంచి శిల్ప⁶ కల్పన⁷ లెంచి
పాత్రాచిరిన్ మించి పరమార్థమును గాంచి
సవరసముల ముంచి సవభావములు బంచి
కవనము సాగించి కావ్యము గ్రథించి
నియమము నియమించి నీతిమార్గము నెంచి
శ్రీయమ్మగోరు కవిశేఖరుని మదిదోచి

అడెనమ్మా! కృష్ణుడు

పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

1. కాస్త్రాదులనే పాదించబడిన యర్థములు. 2. వ్యాకరణాదులు. 3. ఉత్త - అనుత్త - దురుత్తములను తెలిపే విధానము. తాళమార్గమందరిది. దక్షిణము, వార్తకము. చిత్రము. చిత్రకరము, చిత్రతమము - ఇవే మార్గప్రాణములు. 'ఉత్తానుత్త దురుత్తానాం చిన్తా ప్రపరతే - తంగ్రన్తం వార్తకం ప్రామాన్యార్తకన్తా మనీషిణః', అని - వార్తక మనగా వృత్తివివరణం వృత్తివ్యాఖ్యానం అని భావం వ్యాకరణ కాఠ్యప్రవృత్తి వృత్తి - వార్తకతాకుని వార్తకారుడనే వ్యాకరణ కాఠ్యజ్ఞుల వాక్యము. 4. చిత్రకవిత్వము. ఇందు వృత్తగర్భితములు, పద్య, చక్ర, నాగ, బంధాదులు యమక భేదగోపనములు గల కవిత్వము. 5. బంధకవిత్వము - పద్య, చక్ర నాగ, బంధాదులుగల పద్యరచన. 6. సాహితీ ప్రక్రియల దీర్ఘ సౌందర్య విలాసము - ఇందు అంకము, అర్థము, రసము, ప్రాధాన్యమై, రమణీయమై ఆత్మానుభూతిని కలిగించు శోధ. 7. కథాసంవిధానము - కథా విరూపములోని చాతుర్యము.

భుజంగాచిత కరణ⁸ పూర్వక స్థితిపాద
 భుజంగత్రాసచార్యో⁹ జ్వలోన్నత పాద¹⁰
 మలరంగ సూపునమ్ముల భుజులారసము
 లల లతాహస్తమ్ములన్¹¹ గంగకాననము
 లలిత లలితమ్ముగాఁ జలియింప పింఛమ్ము
 లలితి ద్యుగ్ధి¹² లలితాలోల ముఖకమలమ్ము
 ఉద్వాహితముగఁ గటి¹³ నుంకించి యురి మైత్రి
 ఉద్వృత్తి కాంగళతో¹⁴ ద్ధనిన్ హరినాత్రి
 పాలింప కేళీవిలోలాత్మక స్ఫూర్తి
 లీలఁ బడగల నిల్పి జాలతాండవమూర్తి

ఆదేవమ్మా! కృష్ణుఁడు
 పాదేవమ్మా! విష్ణువు.

8. కుడిపాదమున భుజంగ త్రాసితచారి యొనర్చి, కుడిచేయి లేచితము, ఎడమచేయి లతాహస్తము నుంచునలెను. చూ:-74వ పదము అథో పీఠిక. 9. ముడిచిన పాదము చాచి ప్రక్కగా మోకాయించునట్లు ఎత్తి త్రవ్వకముగానే తొడ మొదటి ప్రదేశము నకు ద్రిప్పునలెను. 10. ఉజ్వలోన్నతపాదము. ఉజ్వలము ప్రకాశించు. అంద ముగాఁ దైత్రత్రబింప పాదము. 11. చరాక హస్తములతో రెండు చేతులను భుజ ములకు సమంగా ప్రక్కలకు చాచియుంచునలెను. 12. కనుబొమల కదలికచే మరుగజేయఁబడిన కదలిక్కులు. మరుమము. చిలువప్పుకోడి మున్నతచిహ్నారో పేతమగు విలాసదృష్టి. 13. పిరుదులను పార్శ్వమున కటితోపాటు మెల్లగా పైకిలాగి యుంచినచో (ఉన్నతం చేసినచో) పరి ప్రి లీలాగతుల యందు బ్రయత్నము. 14. తొండ మాపురపాదం చేసి తర్వాత రెండు చేతులు పార్శ్వ ముల ప్రేలాదగా నాపై విశిష్ట కరణము, ఉద్వృత్తము రెండు ఒక ప్రక్కచేసి నూచి ప్రయోగించి త్రితము త్రిప్పి లతా, పృశ్చిక, కటిచ్చిన్నకరణములు ప్రయో గింపనలెను.

కనిపింపఁగా స్పష్టి 'కలిక'¹ తాండవమందు
 ఒపరింపఁగా స్పష్ట 'ముమా'² తాండవమందు
 చరియింప రక్షణము 'సంధ్య'³ తాండవమందు
 కూరియింప జగము 'సంహార'⁴ తాండవమందు
 విజయిరోభావమ్ము 'విజయ'⁵ తాండవమందు
 ఓజ్జ్వల మోక్షమా 'యూర్ధ్వ'⁶ తాండవమందు
 అందమ్ము సకల 'మోసంద'⁷ తాండవమందు
 సందసందస 'మహాసంద' తాండవమందు
 అందపిండందమ్ము మండలాకారమై
 తాండవాకృతిని బ్రహ్మాండ భాండమ్మునై
 అడసమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడసమ్మా! విష్ణువు.

98

దివ్యతారంగమని దేవతారంగమని
 సవ్యతారంగమని నాట్యతారంగమని
 భక్తితారంగమని రక్తితారంగమని
 యుక్తితారంగమని ముక్తితారంగమని

1. కిసతాండవము - వస్త్రవిధముల విశేషములు. కలికతాండవం స్పష్టి
 2. ఉమాతాండవం లేక గౌరీతాండవం పీఠత్యమునకు.
 3. సంధ్యాతాండవం పరిరక్షణమునకు.
 4. సంహారతాండవం ప్రపంచనిర్మలమునకు.
 5. విజయతాండవం లేక శ్రీపురతాండవం తిరోభావమునకు.
 6. ఊర్ధ్వతాండవం అనుగ్రహానికి, మోక్షానికి.
 7. అసందతాండవం పై వందశ్రీయలకు సమాహార రూపం. ఇందు మన
- స్వంతోషమే ఫలం. అదే మహావందం. బ్రహ్మావందం.

స్వరములు స్వనముల
పరువిడ నురుగుల

తత్తరి ఝంతరి
ఘత్తరి ధంతరి
తకఝా తిద్ధిమి
నకఝం ధిద్ధిమి
ధాకిట తిఃఝం
తాకిట తణుఝం
తాం-తిధిగిణతోం
ధాం-గిధిగిణతోం

ఐతోలను వడిగొన
ఁతులను వడిగొన
ఎత్తున రంగలు

హత్తగ జలమాలు
మద్దెల మ్రోతల
నద్దిన హద్దల

భంగాభంగ త
రంగ చరమాంగము
రంగోత్తంగ త
రంగిత రంగము

పాలపల్లిపై
శ్రీలవల్లియై
ప్రభవ మొండెనట!
అభివయి చెనట!

— సిరికన్నె!—అ

— సిరికన్నె!

అభవాది దేవతలు ఆనందమునఁ గొలువ
 అభినయోత్కర్షి తాయాస మటు విడువ
 సమపాదమున నిల్చి సమశీర్ష మొకయింత
 సమతమ్ము గావించి సమహస్తముల్ జతన్
 గీలించి నెన్నోసటఁ గీర్తించి కఱకంఠు;
 చాలించి తాండవము - 'స్వస్తి' యని శ్రీకంఠఁ
 దాఖాలగోపాలు నాశీస్సులన్ ముంప
 'సౌభాగ్యమ' స్తనుచు నర్చమ్ము రక్షింప

నాడెనమ్మా! కృష్ణుడు
 పాడెనమ్మా! విష్ణువు.

గోపికాలాస్యము

శ్రీస్తుతి

శ్రీ కల్యాణ కళాశీలం

చిద్విందుం మందరాకృతిమ్,

సర్వవాప్తయ తత్త్వాథాం

భజేహం సాత్త్విక ప్రియామ్.

ఆద్యంత రహితాం దేవీం

లాస్యవిద్యా విలాసినిమ్,

రాగతాళ సమారంభాం

నిత్యం భక్త్యా స్మరామ్యహమ్.

ప్రవిమల వచశ్రీ మాధుర్యా మనోభవ బద్ధభాః

మృదుపదయుగన్యాసావృత్త్యా గతిక్రమ సర్తవా,

శ్రుతిలయ సమాలోహ రసప్రస్వరాంతర చారిణి

విలసతు జయారంభోపాన్యా రసార్ద్ర హరిప్రియా,

దివ్య స్పృత్యాంకితాం సవ్యభావాత్మికాం

చంచలద్రులతాం భవ్యనీలాలకామ్,

మందహాసాన్వితాం మందరీం రాధికాం

మానసే భావయే గోపికాభిర్యతామ్.

సటస్తీ తద్ధితాం తద్గుణత మృదుంగావృత కలైః

కర్వణస్తీ కింకిర్యాశ్రిత మృదుచలమ్నా పురవన్దైః,

లన నీ భావార్తైః రణితవలయై రున్నతకరైః

వహన్తి శ్రీదేవీహృది మధుహరం పాతు భవవమ్.

భూక్షేప శేచిత మనోహర పద్మనేత్రాం

ఉత్తంగ కర్కశ పుచ్చార్చిత కుంకుమార్ద్రామ్,

ఆరూఢ కంకణ రణద్రవపూర్ణ హస్తాం

తాం కింకిరీ క్వణిత రమ్యపదాం స్మరామి.

గోపాలానందమయీ

జగదాత్మమయీ నవరసశబ్దమయీ,

దివ్యజ్ఞానార్థమయీ

నదయా జననీ నివసతు మమహృదయే.

రక్తిన్ లాశ్యకళావిలాసమహిమల్ రంజిల్ల బృందావనీ

భోక్తృత్వమ్ము వహించి శ్రీహరి మనః పుష్పాంతరశ్రీప్రభా

సత్కాంతర్య నటద్వితేషములు బ్రస్తావించు చిహ్నార్థిలో

ధర్మ దత్త-రుణాకటాక్షములకై భావించు భావమ్మునై!

శ్రీవిలాసము

అప్పుతోడయమ్మట! మహాసంద భరితమట!
సమృద్ధమ్ముగా జగ త్సిర్వమ్ము పర్యమట!
ఆ పాలపెల్లిలో నవతరించెను కన్నె
శ్రీపతికిఁ జెలిమిన్న చెన్నోండె!-

—సిరికన్నె!

కడలి తరగలలోన కలికి కమలములలోన
పొడము రేకులలోన వెళులు తావులలోన
కలుములను పెదచెల్లి కలువలను వగలెన్నె
జలుఁగు వెలుఁగుల పెల్లి! చిన్నారి!-

—సిరికన్నె!

హెచ్చుగా నచ్చరిలు మచ్చెకంటులు గొల్వ
ఉచ్చైశ్రవాదులు మహోత్సవమ్మున నిల్వ
నెలరాజతోఁబుట్టి నిలిపె వెన్నెల చిన్నె
ఆల రత్నరాసులన్ వెలసినది!-

—సిరికన్నె!

చిలపలని చిటియలలు చెరలాడ తమ్మివిరి
తొలివిరుపు నునుసిగ్గు తలకించు వలపుసిరి
అనుభావమును గాంచి తనకుగాఁ జానెన్నె
మనసులో ముసురుకొను మరులునన్-

—సిరికన్నె!

తొగల జలుఁగులు మీరు సొగసు కన్నులలోన
నిగనిగలు నిగుడంగ నెజిచూపు లలముకొన
కొండమోసెడి మేటి కోరి గైకొను కన్నె
నిండుప్రేముడి మీర నిలిచె నటు-

—సిరికన్నె!

కరకంకణస్వన త్తరంగములుప్పొంగ
వరదేహ రోచిః ప్రభావమ్ము పాగంగ
కమలావతారు శ్రీ కమలాక్షు నల్లనన్
బ్రేముడులు తొడరుకొన వీక్షించె-

—సిరికన్నె!

లలితేక్షణా కలిత లాలిత్యభావమ్ము
మాలితాంతర లోచనాలత్యహృదయమ్ము
పిచ్చలింపఁ నచ్చపు మచ్చికల్ హెచ్చుకొని
విచ్చుకొన నిచ్చుకొనె వెన్నెనకు-

—సిరికన్నె!

మందహాసమ్ములోఁ గ్రందుకొను నందమ్ము
సుందరాలంకృతీ శోభిలో చందమ్ము
పద్మమందిర భాగ భవ్యనందన పనము
పద్మాక్షసౌష్ఠవ ప్రభావము-

—సిరికన్నె!

వక్షోరుహధ్యక్ష దక్షతన్ బ్రకటించి
లాక్షోరుణప్రభారాగమ్ము లలరించి
అక్షధరు నక్షమ్ము నధిపసింపఁగ నున్న
లక్షణాపూర్ణ యశా లక్ష్మీయన-

—సిరికన్నె!

మాణిక్యమకుటాగ్ర మండిత శిరోజమ్ము
వేణీ ప్రకంపనాపీడిత నితంబమ్ము
రత్న మేఖలబంధరణిత కింకణిమధ్య
సూర్తిమాపుర పాద స్పృత్తిమున-

సిరికన్నె!

భృంగముల యుంక్మతుల సంగీతములలోన
రంగ త్తిరంగముల రమ్యవాద్యములోన
శీరసాగరపుత్రి శ్రీలక్ష్మి శుభగాత్రి
శీరసాగరశయను గీర్తించె-

—సిరిక న్నె!

అమరాసురుల నడుమ నా మోహిని యాప
మమృతమందిచ్చుచు న్నలరించు సందమ్ము
తనకింత నునుసిగ్గు తలఁపునం దలముకొన
వనజాక్షు హృదిలోన వర్తించె-

—సిరిక న్నె

అల్లల నుల్లమ్ము నల్లుకొను వలపునన్
మెల్ల మెల్లన హరికి సల్లలిత దృక్కులన్
ఉల్లాసముదయింప నుత్సాహమును గొన్న
పుల్గాంబుజాతాపీ పుణ్యవతి-

—సిరిక న్నె!

పద్మకర్ణి కపీః బద్మాసనస్థయై
పద్మనాభుని హృదయపద్మమై నిలయుమై
భవ్యభాగ్యోన్నతి ప్రాప్తికిన్ మూలమై
దీప్తకావ్యాకృతిన్ దీపించె-

—సిరిక న్నె!

హరిసమాదరణమున ననురాగ మొదలింప
సురలు హర్షింప నాగిరిశుండు దీవింప
శ్రీరత్న వక్షమున శ్రీమతిగఁ జెన్నించె
నవనిధుల్ దన్గలువ నలినాక్షి-

—సిరిక న్నె!

పర దేవతామూర్తి పర తేజిత స్ఫూర్తి
 కరుణార్ద్ర భావోక్తి కల్యాణ గుణవర్తి
 విశ్వసంక్రేయమున బెలయించి పాలింప
 విశ్వేశ్వరీదేవి వినుతిగొను—

— సరికన్న!

బ్రహ్మనాథుని¹ పడతి
 బ్రహ్మాండమున ప్రకృతి
 పరమేశ్వరియు వేగ
 పరవశమ్మున నూఁగ
 కదలింప పాదమ్ము
 విడలింప హస్తమ్ము
 గంపింప మస్తమ్ము
 రుంపింప వక్షమ్ము
 వడిదిరుగ కక్షమ్ము
 తడఁబడఁగ పక్షమ్ము
 నుడివడఁగ నెన్నఁడుము
 విడివడఁగ పెన్దురుము
 కరులు ముడివడ్డివేల
 విరులు తొడివడిరాల
 సరులు సరసరఁజార
 జరితపావడ జార
 చిలిపికన్నులు కలుగ
 వలపు వెన్నెల చిలుక
 తాటంక రుచిపర్వ

గాటంపుఁ దమి నిల్వ
 కంకణ క్వణవమ్ము
 కింకిణీ నిక్వణము
 హస్తవిన్యాసమ్ము
 మస్తకోత్తి ప్రమ్ము
 పాదప్రచారమ్ము
 సాదప్రసారమ్ము
 నాటిభంగిమలల్ల
 పాశ్యగీతములల్ల
 సరిసరి సస్పరి
 గరిగరి గగ్గరి
 గమగప మమ్ముగ
 పమధని పప్పగ
 ధనిధని ధన్నిస
 సనిపని నిధన
 సరిసరి నిస్సరి
 రిసనిసరి స్సరి

స్వరములు స్వనముల
పరువిడ నురుగుల

తత్తరి ఝంతరి
ఘత్తరి ధంతరి
తకఝా తిద్ధిమి
నకఝం ధిద్ధిమి
ధాకిట తిఃఝం
తాకిట తణుఝం
తాం-తిధిగిణతోం
ధాం-నిధిగిణతోం

ఐతొలను వడిగొన
నితొలను వడిగొన
ఎత్తున రంగలు

హత్తగ జలమాలు
మద్దెల మ్రోతల
నద్దిన హద్దల

భంగాభంగ త
రంగ చరమాంగము
రంగోత్తంగ త
రంగిత రంగము

పాలపల్లిపై
శ్రీలవల్లియై
ప్రభవ మొండెనట!
అభివయి చెనట!

— సిరికన్నె!—అ

— సిరికన్నె!

రంగేతి

1

ఆయతమ్ముగ¹ నిల్చి అట్టిమై² నవరించి
ఆయతేక్షణ లలిత³ నియమమ్ము నిగుడించి
అలరిప్పు⁴ నలరింప హస్తయుగ్గము గూర్చి
అలయంగ డోలలో⁵ నంగములు చేకూర్చి
ఆ ముద్దుగోపాలు నానందమున మ్రొక్కి
ప్రేమానురాగములు విచ్చలంపంగఁ జొక్కి

1. ఇవి శ్రీం స్థానము. ఆయతము - అవహిత్తము - అశ్వక్రాంతము - అను నవి. ఇవిగాక మఱి యొందున్నవి భరతకావ్యము గతాగతము - నరితము - మోటి తము - విని ర్నితము - ప్రోన్నతములు. ఆయతమన భుజిపాదం నమంగా వుంచి జానెడు నందుగా చీలచుండ యుండవట్లు ఎడమపాదం ఏటవాలగా మీదికెత్తుకొని యుండ వలెను. ఎడ యొత్తుగ నుంచవలెను. ఉన్నతమైన పిరుదుమీద అర్థచంద్రముగా తుడిచేయి, లతాహస్తముగ ఎడమచేయి నుంచవలెను. ఇది చక్కగా చూచుట - ప్రథమ రంగ ప్రవేశము - పుష్పాంజలి మున్నగువానియం దుపయోగము. 'యత్ర పాద స్పృశ స్సవ్యః పామత్రస్యక్రోన్నతో భవేత్ గుల్మ పార్శ్వోః స్థితో మధ్యే తాలే నోరః సమున్నతం॥ ప్రపన్న ముఖరాగః స్యాత్ విత్యంబే పాణి రున్నతే అర్థ చంద్రో, లతాహస్తో వామః తస్యత మాయతం॥ ప్రవేశే రంగమధ్యస్య పుష్పాంజలి విమోచనే. గంధీర్యప్రభవే జౌనే తర్జనాదవిధం భవేత్॥' నృత్యరత్నాదః.

2. ఆర్దిమై - అని యందురు. మెడ కదలించుట - దీనికి 'సుందరి' అని పేరు.

3. మధురంగా కడకన్నులు ఇందుక ముడిచి కనుబొమలు కదలించుచు నవ్వుచు, మన్నన వికారంతో కూడిన దృష్టి. 'భ్రూజీవ కుంచితాపంగా స్మితే నానంగసంభవా. వికాసేనాఽవ్యతా దృష్టిః లలితా లలితాదిపు.'

4. అలరిప్పు - అలారీ - అనేది. భరత వంగ్రహంలో 'అలారీ' అనే నృత్య భేదముంది. దీన్ని పుష్పాంజలి యందురు.

5. చిలుకలకి కదలు తామరరేకుమీది వీటి విందువునలె మృదువుగా అంగ ములు చలంపజేయుట.

అడినది గోవిందా! - మధురముగ
పాడినది రాధికా!

2

బాహ్యంతరప్రణాళి భావాంగ సంచయము

1. మృదంగము - తాళములు - పిల్లవగోవి - పాద - శ్రుతి - వీణ - గజ్జెలు - మంచి గాయకుడు. ఇవి పాత్ర బహిష్కృతములు. 'మృదంగపు సుతా' యే నేటికీ ప్రత్యేక శ్రుతి, ఏకవీణా కింకిణీ యే గాయకపు సుమిత్రుడు, ఇత్యేవ మన్వయశ్చైవ పాత్ర ప్రాణ బహిష్కృతాః' ఇత - నతి - నిలుకడ - సమత్వం -

బాహ్యంగ² లక్షణ ప్రయోగానుసరణము
గతి సమారోహమై యతులితానందమై
సతీమణి హృదయమై సంప్రదాయార్థమై
సృత్త సమయోత్సవా³ యత్త రంగమృగనన్
సృత్తభేద⁴ కమావృత్తి సందారమృగసం

దాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

దవలత్వం - చూపు - శ్రమము లేమి - బుద్ధి - శ్రద్ధ - మందిమాది - పాది - ఈ
పది అంతఃప్రాణాలు - అవ స్థిరత్వ రేఖ ద త్రమరి దృష్టి రశ్రమి, మేధా
శ్రద్ధావదో గీతి వ్రస్తవ్ర: ప్రాణా దళ స్మృతా:.

2. ఆంగికాభినయం మూడు విధాలు. అంగాభినయము - ప్రవర్త్యంగాభినయం -
ఉపాంగాభినయం. అంగములు - తల, చేతులు, దంకలు, పార్శ్వములు, గయము,
పాదములు. ప్రవర్త్యంగాలు - మూపులు, భుజాలు, వీపు, కడుపు, తొడలు, పిక్కలు,
ఉపాంగాలు - చూపులు, రెప్పలు, నల్లగుడ్డు, చెక్కిళ్ళు, ముక్కు, దోడలు.
అభరం, దంతాలు, నాలుక, గడ్డం, మొగము, శిరస్సు.

3. పాత్రమును వెన్నంటి జీవించువారి జట్టు నముదాయము. పరంపరనుబట్టి
యది సంప్రదాయమైనది. ఇది యైదు విధాలు - వీధిలో విద్యాపంతులు ఎనుబది
వాల్లరన్న జట్టు ఉత్తమోత్తమం. ఆరవై నల్లరున్న జట్టు ఉత్తమం. మృదంగాది
వాద్యములు మోయించువారు, గాయకులు ఇందుందురు.

4. యజ్ఞము - పెండ్లి - పట్టాభిషేకము - వగర ప్రవేశం - గ్రహ
ప్రవేశం - జలక్రీడ - వ్రీయపింగమము - నెతము - మహాదానం - పుత్రజననం -
యాత్ర - సందుగ - పరీక్ష - ఉత్సవం - విజయావందం - ప్రతిష్ఠ - ఇష్టార్థ
సిద్ధి - దేవపూజ - ఇవి సృత్త సమయాలు.

5. పేరణి - ప్రేక్షకము - హల్లీనకం - రాసకము - నూడ - చర్చరి -
ఘటినణి - నిహయాస - శిష్యుని - చింతు - కందుక - భాంకిక - కొల్లాది -
మున్నగునవి సృత్తభేదాలు. ఇవి మార్గ - దేశభేదంతో బ్రయోగములుగ నున్నవి.

3

దేశీయమగు స్థాన దేశముల¹ నిలువఁగా
 దేశపాదక్రమము² ధీరతన³ వెలయుఁగా
 దేశీయచారీ⁴ మహాశయమొనరఁగా
 దేశీయలాస్యంగ⁵ దీప్తులన్నిలువఁగా
 దేశీయ లాస్యములో⁶ దీర్ఘి నటియింపఁగా
 దేశీయ లక్షణదేశము⁷ వెలువఁగా

నాదీసది గోపికా!—మధురముగా
 పాదీసది రాధికా!

4

విజయోత్సవానంద విశ్వసౌభాగ్యమై
 సుజనప్రియూసుభవ విజయ ప్రపూర్ణమై
 చతుర్విధ యోగమ్ము¹ సంధించు సమయమ్ము
 చతురతిలో² బ్రకటించు సంతోష నిలయమ్ము
 మహాన్నల కళాత్మక మ్మా³ దేశీయులు⁴

1. 'భవంతి ధరదీపాలః ప్రాయజానినయ ప్రయాః ఆకస్త్రీకయేఽ
 ద్యాపి యద్య దుత్పాద్యతే నసమ్. స్మృతంతతః స్మరం దేశీ తద్దేశానుసారతః'
 అని తాయసేనాపతి తన స్మృతరత్నావళిలో చెప్పినాడు. అనగా రాజాదులు
 క్రొంగొత్త విషయాలపై ప్రీతి గనుక, వారి ప్రీతికై క్రొత్తక్రొత్తగా ఏ స్మృతం
 కల్పింపబడినో అది ఆయా దేశముల ననుసరింపబడి దేశీ. నిలువ వలవిన
 పద్ధతులే స్థానములు. దేశీ పద్ధతిలో స్థానములు ఇరవైమూడు.

2. దేశీ పాద విన్యాస పద్ధతులు నడువారు. నరికాదులు.

3. దారియన పాదవలనము. దేశీ పద్ధతిలో వివి మూడు విధాలు. (1) తొమ్మిది
 (2) అకా (3) సంకీర్ణ. ఒకేసారి మూడుపై. పైన పాదవలనంచేసి చూపవలసినవి
 నాలుగు.

4. మార్గ పద్ధతిలో లాస్యంగములు పది మాత్రమే. దేశీ పద్ధతిలో నలుబది
 యారు. లాస్యంగమన మరుమారిమైన అభినయం లాస్యం. ఇది తొలుత కరణ అంగ

నిహితముగ లాస్యంగ¹⁰ సహజప్రభావములు

అదీనది గోపికా!—మధురముగ
పాదీనది రాధికా!

5

బృందాననిన్ వాద్యబృందమ్ము గొలువంగ¹¹

బృందానని పారంగన్¹² దాన రాగాంగ

హారాంతో తీరికంగా బ్రవర్తించునది లాస్యం. తరువాత పదార్థానినయాత్మకమై యుండును. ఈ రెంటియందు లాస్యము ఏకహార్యమగును. ఇందు పెక్కు సౌత్రలు చేరవచ్చు. అటున విడి విడినంధమగును.

5. తీ పురుషుల పరస్పర భావ విశేషమే లాసము. దానికి దగు ఆర్థము కలిగి లాస్యము. కామోల్లాసహేతువై మృదువై న అంగ విశేషములతోఁ గూడినది. ఇది తీరే ప్రయోగింపబడెను.

6. వాల్గవిదాలై న అభినయం నాట్యయోగమని పెద్దలందురు. అంగికం - వాచికం - ఆహార్యం - సౌత్త్వికం - 'అంగికో వాచి కాహార్యో సౌత్త్విక శ్చేత్యసౌ' పునః, చతుర్థా కలితో యత్ర పర్వం నాట్య ప్రతిష్ఠతం' స్మర.

7. ఏతుర్విధాభినయంలో చాతుర్వ్యం ప్రదర్శించుట.

8. భావము సాశ్రయించినది పదార్థముల వర్ణనయంచునదగు స్వరూపము గలది - నృత్యము. దాన ఇది కాతీయమై లక్షణానుగతమైనది. నాట్యవేదమునుండి వెడలినది, మహర్షిః కనుగొనినది, ఏజ్జమల ప్రచారము చేసినది. కాపున నృత్యం, స్పర్శ, నాట్యము, - 'పార్గము' అను భేదమయ్యెను.

9. నాట్యములో అభినయంలో ఏన్నదే చ పాలమ చిప్పిపుచ్చుకొనేది, అయా దేశ ప్రజల అధిష్టామపారమగా నేర్పడినది - 'దేశ'

10. చూ:—గోపికా లాస్యం శివ పదిము ఆరోపీతిక.

11. నాట్యమనట ముందుగా వాద్యములు ప్రయోగించుట చూ:—కృష్ణ భాండవం 15వ పదము ఆరోపీతిక.

12. ఇది తిరిహరి వ్రయ జన్యరాగము. 'నరిమ పునననవివ మగరివ' అనేవి స్వరాలు ఆరోహణంలో చతుశ్రుతిజుషకం. శుద్ధమధ్యమం, చతుశ్రుతిదైవకం, శ్రైతక ఏషాదం - అపరోహణంలో సౌధారణ గాంధారము ఏక్కు. నగా వచ్చును.

సంప్రదాయము నించి సాగించి స్వచ్ఛతన్
 ఉంఫితగమకముల¹⁸ న్నొలికించి కచ్చపిన్¹⁹
 మేళవించిన వాణి మేలమాడంగ మెచ్చి
 హఃశ్రిమై కృష్ణనమ పంజలిన్ తేకూర్చి
 ఆడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

6

కుటీల కింగిల ఫాల ఘటిత సీమంతమ్ము
 కటిత రత్నప్రభాచటుల తరలాంతమ్ము
 కేతికీరేఖాగ్ర కేశబంధ విధమ్ము
 నితితి పుష్పలిలాస విన్యాస గంధమ్ము
 చలిత స్థిగంతర² స్వర్ణ గుచ్ఛాగ్రమ్ము³
 నిలితి నేత్రీక్రమము వర్తింపఁగాఁ జమ్ము⁴

18. రాగాలాపమునందు తుమ్మెద యంకారమువలె స్వర గమక మొనర్చుట లేక మూర్చి న మొనర్చుట.

14. సరస్వతీదేవి వీణ.

1. చరింపఁబడు యొక్కయన విరుదుల భాగము. 'ప్పిటా పిటి ప్రోదా' అని విఘంటును. 2. లంగరు కుచ్చుల కొనలు.

3. జడను తెరవయి చిమ్మివేయుట . మాచిఘడి వృత్తంలో భామ కలాప మనేది ఒక వృత్త కళాఖండం. అందు 'జడవట్ట' (జటాకలాపం) విధానం ముఖ్యం. వాయిక (భామ) రంగవల్లం ప్రవేశానికి ముందు ఈ జడవట్ట విధానం ప్రదర్శించవలెను. జడను తెరిపై చిమ్మివేయవలెను. తనకు (నలునికి) నకల కావు పొందిమ్మనున్నదని, నభలో విద్వాంసులున్నచో తన్ను పరీక్షింపవచ్చునని సవాలు చేయుట. విద్వాంసులు పరీక్షించిన మీదట పాత్రధారి ఓడిపోయినచో ఆ జడ కత్తిరించి వేయవలెను.

లాడినది గోపికా!—నుధురముగ
పాడినది రాధికా!

7

బ్రహ్మాండ భాండమున బ్రహ్మమడగిన లీల
బ్రహ్మాది దేవతలు పరమాఁ గనుగొను లీల

క్రాంతదర్శన¹ భావశాంతి కిరణము లీల
చింతనామృతపాన చిత్తాంతరము లీల
గోపగోపీ హృదయ గోప్యమృగ గను లీల
శ్రీపతి హృదయమునఁ తెల్వొందు సీలీల

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

8

అలకలన్ బులకించి యాణిముత్తైములూరి
నిలిచెనన్ తెన్నునన్ నెన్నుదిట్టిపై జారి
తలకమ్ము తిన్నఁగాఁ దీర్చి రక్తిమ గూరి
పాలుపుగా ముక్కరన్ బొందుగైకొని మీరి
వలుదపాలిండ్లపై ఘట్టుమని ప్రిదిలిపడ
మలిపడుచుఁ తెమ్మటలు నూఁగారుపై నాడ

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

9

చెంగావి పాపడన్ తెన్నొందు కటిలిగువు
రంగారు కుచ్చెళ్ళహంగు పొంగుల హరువు
బంగారుపేటలన్ బరిస్పరిమ్మగు వెలుంగు
చంగుచంగున పడక లంగుగా నిడు పడుగు

1. ఇంద్రియాతీత విషయ పరిజ్ఞానమున సూక్ష్మపరిశీలనము చేయుట.

గిలుకుమైట్టల రవళి వలికించి కులికించి
విలంబిత గతి¹ మీర వేడుకల్ బచరించి

అడిసది గోపికా—మధురముగ
చాడిసది రాధికా!

10

దర్పసరణమ్మనన్² దర్పమ్ము చూపించి
కూర్పరమ్ములు³ ముడిచి కుంచితిమ్ముగ⁴ నుంచి
నాహుప్రకారమ్ము ప్రకటింప దళకమ్ము⁵
నాహువుల్ విదలించి పక్షవంచిత విధము⁶

1. వర్తనము (గతి - నడక) ద్రుతము - మధ్యము - విలంబితము అని మూడు విధాలు. ఇవి ఒకదానిలో నొకటి కలిపి సంకీర్ణములగును. కాళముల (జానల) దీర్ఘము, అల్పము, అను కాలములన్నింటి నీ మూడు విధాలుండును. 'వర్తనే గతి యప్తి ప్రో ద్రుత మధ్య విలంబితాః॥ దీర్ఘాల్ప కాల కాలేషు సంభవ త్యవిలేప్యవ' న్న. ర. ఒక జానెడు (కాళము) మూడునకు రెండు జానల కొఱపారి అడుగువేయుట విలంబితము.

2. ఇది దైన్యన స్థానము. (ఒక పాదం నమంగా వుంచి రెండవ పాదం కొంచెం ముడిచి అడ్డంగా ముందుకు పొగుట) అందుండి ఒక పాదము ప్రక్కకు త్రిప్పి అదైపున అడ్డముగా కర్రమునలె బేహము త్రిప్పి ముగింపున మరొక పాదము త్ర్యక్షమంగా నున్నచోట చేర్చుట.

3. మోదేతులు - మోకాళ్ళు.

4. నమ - అగ్రగతి సందార - కుంచిత - ఉద్వర్తిత - అందర - అనుపాద లక్షణము లందరిది. కుంచితమున - మడమ మీదికి త్రి వేళ్ళును నడిమి భాగమును, పించిండునది. ఈ పాద లక్షణాలను కొందరు నిదిశేయగా చూపించారు.

5. పది విధాలైన నాహు ప్రకారాలు. ఉర్వగత - వృష్టగత - తిర్వగత - వ్యప్తి - మంగల - లనవిద్ధ - అందిత - అవిద్ధ - కుంచిత - అధోముఖ మనేవి.

6. రెండు త్రివళాక హస్తములు ముందుగా నడుము మీదికి ఎగబట్టినది. 'వివస్యాగే కటి శిర్షే త్రివళాక కరో యది - వక్షవంది - జామానా అనయో ర్దేవత

హస్తముల హృదయము హరి చెలిసి వలపింప
ప్రస్తావనోచితము వర్తనలు వివరింప

నాడినది గోపికా! — మధురముగ

పాడినది రాధికా!

11

దశావస్థాక్రమము¹ దర్శనీయము థా
సకలలత² మహిమము వర్ణనీయము థా

యోధున' - ఇందుకు వివియోగము 'హిర్ద్యోరవిసయే భేదే వివియోగో నియజ్ఞతే' అని. ర. కాపి. దీనినే సృత్తరత్నాపకీతారుడు మరో విధంగా సూచించాడు. 'త్రివతాకా కటి మూర్ధ్ని చ త్రాగ్రో పక్షవంచితా' అనగా ఒక త్రివతాకం కటిని, ఇంకొకటి శిరమును కొనలతో కాకిన పక్షవంచిత మున్నాడు.

7. మృంగంగది వాద్యములు మ్రోయించుటలోని హస్తక్షణములలోనిది. కర్తరి - సమహస్తం - హస్తపాణిత్రయం - వర్తన చండహస్తం అనేవి. వర్తనలో మొదట కుడిచేతను, విమ్ముట ఎడమచేతను నాల్గు ప్రపాతములు చేయుట (ప్రసారములు ఇందుకు సంగీత రత్నాకరంలో - 7వ అధ్యాయం 'విహూనాం కరిణీనాథ సమస్తవిస్త యోజనాత్ క్రమద్వితాది వైచిత్ర్యాత్థాయస్త్రేత్ర సహస్రే' ||348|| - 'వర్తనాశ్చక్రై రూహ్యస్తాః కోణాకర సంభృతా తే రేణా మనర్మిక్య భూరి భంగి తృతో భుజః ||349|| - 'రేద్యన్తే యది లక్ష్మణై శ్చాలకాః కీర్తిరా

స్తదా' - వర్తనలు ఇరువదినాల్గు - వతాక, అతాక, కుకతుండ - అలపద్మ - కటకా ముఖ - మకర - హిర్ద్య - అవిధ - రేచిక - వికంబ - కేళింబ - పాల వర్తనిక - (చక్రవర్తనిక) కక్షత్రినిక - ఉరోవర్తనిక - ఉదగవర్తనిక - పద్మ, చండ, పల్లవి, అర్థమండల, మాత (దాత) పర్తనిక - లలిత - పలికగాత్ర ప్రతివర్తన - అనేవి. మణియు అంగరదప (మేకప్) MAKE-UP: పురుషుడు ప్రియదము - ప్రి పురుషురూపము వేయించులో (పాత్రధారణ చేయించులో) తమ రూపమును ముఖగుపరచుకొనుటను 'వర్తన'మని - అనగా స్వస్వేషపరివర్తితమైన రూపము, నానా వర్ణసంయోగ సంక్రయచిది ఇందు కలదు.

1. ఇవి నాయక శృంగారావస్థలు, చక్షిప్తి - చింత సంస్కృతి - గుణ కీర్తన - అరలి - భావము - లజ్జాత్మాగము - గమనము - మూర్చ - దన్యక -

2. రసవదలంకారములలో నొకటి - భావళాంతి (భావమడగుట) భావోదయం (భావం పుట్టుట) భావసంది (భావమడుగుట పుట్టుటలో ద్వైవిధ్యము) భావ

సిల్ల ద్వంద్వాభివయ* ముల్లమ్మ లలరింప
గొల్ల భామలు గూడి గోమువన్ గ్రీడింప
గనునన్నలన్ దెలియు శాంతోద్ధమము ముంప
ననురాగవశమునిగ దభిమాన ముదయింప

నాడినది గోపికా!—మధురముగ

పాడినది రాధికా!

12

అక్కు నెక్కింపఁగా నిక్కఁ జన్గవకట్టు
ప్రక్కగా మైవంప వదలఁ బరికిణి పట్టు
స్యస్తపదగతుల*యం చాయుండియల పద్దు*
హస్తవిన్యాసాన నలరు గాజుల సద్దు

బిరుద (భావంతి - భావోదయం - భావసంధి మూర్తును నిందు బహుతగా
యందును.)

3. తేరికగా కిలో నేత్ర పాద హస్తములచే చేయు అభినయములు (1)
అపాంహ్యము (పొటపొడువపులు తగిన విదమున వధివయందుట) (2) భావికము
తలు - కండ్లు వీచిచే వివిధ భావములు సూచించుట పొడుచు వధివయందుట) (3)
అమృతభావికము. (పొటకుడు, కాను పొడుచు తల, కండ్లు చేతులు, పాదములతో
చేయవయందుట) ఈ మూడును ద్వంద్వాభివయములు. చూ:- భగవత్సార సంగ్రహము.

4. పాదములు మెట్టుట యందలి విధానములు, 'తత్ర భాతురక్రమ్యమాలం
రప్రత్యేంగస్య డీవికం' అని అభినవ భారతి. పాశ్చాత్యనృత్యములందు ప్రారంభ
స్థానాలు ఆరు. (Fundamental Positions - Duncan System)
చూ:- 'Dance, A National Art' by Eleanor Elder. ఈ
గ్రంథంలోని తొలి అయిదు పద్ధతులను పాదములుండుట ఎల్లో E. Scott
వివరించాడు.

1వ పద్ధతి:—రెండు పాదముల మడమలను చేర్చి నమంగా వుండుట
(Heels together)

లేఁగఁను యసియాడ లేనగవు పారాడ
 బాగైన కటిసూత్ర పతకములు దారాడ
 వాడినది గోపికా!—చుధురముగ
 పాడినది రాధికా!

13

భ్రమణ బేగమ్ములోఁ బట్టుపావడ యొగసి
 భ్రమితోరు నును వెల్లు పసిడి మిసిమిని వెలసి
 అర్థోరుకమ్ములో వడఁగడఁగి ప్రసరింప
 అరిస్తలిత పాద మూక్షి వృత్తుగ నిలువ

2 వ పద్ధతి:—కుడికాలి పాదం ప్రక్కకు వుంచుట (Move right foot to the side.)

3 వ పద్ధతి:—కుడికాలి పాదం ప్రక్కకు త్రిప్పి మడమ ఎడమకాలి పాద మధ్యమన చేర్చుట Bring right heel to the hollow of the left foot.)

4 వ పద్ధతి:—కుడికాలి పాదం ముందునకు దాచి వుంచుట (Advance right foot.)

5 వ పద్ధతి:—కుడికాలి మడమను ఎడమకాలి పాదము దొటవ్రేలి ముందుండిట. (Bring right heel to left Toe). ఇట్లే ఎడమకాలి పాదమును.

5. నేర్పు.

1. తొడలను నగము కప్పుచున్న వస్త్రము - చల్లాడము. 'సరస్వతీ' మర్థోరుకం - డి.రోస్సెరల్లావ్ చావరకం అంకురం చందాతక మిత్తుచ్యతే.

2. ఒక పాదమును అద్దుగా వార్చి చలించజేయుట. ఇది దేశ పాద వేదము. 'అర్ధవృత్తికా తిర్యగేకాంఘ్రీః వృంశం స్మృతా' - నృ.ర.

తతర్పుణుత తర్పుణుత తాళమాస మృదంగ
 తతవాద్యముల్⁸ మ్రోయ ద్రుతగతులు వెలయంగ
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

14

మూఁగు ముంగురులలో ముద్దుపాపటబొట్టు
 ఆఁగి యల్ల స నూఁగి యద్దు కుంకుమబొట్టు
 గుండు చెవిపోగులో కొండగోగుల పూవు
 దండుకొనఁ జెక్కిళ్ళ నింగు తళ్ళుల ప్రోవు
 అణిముత్యపుఁజెల్లి నడ్డబాసయుఁ బెలుప
 మునిపెదవి యనువునన్ ముచ్చటల్ బచరింప
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

15

సోగకన్నుల నార్పి సోకురెప్పల గాలి
 నూఁగు కనునన్నులన్ దోఁగి ప్రేయసుఁ జేలి
 యాడఁగ;¹ ముఖాముఖి న్ననురాగి ముదయింప
 చూడఁగాఁ బ్రియురాలి సోగములన్ బసనింప
 కౌఁగిళ్ళు బిగియార నొగిమీరు భావముల
 దోఁగాడి మురిపెమ్ము తొలకరించిన లీల
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

8. వీణాది వాద్యములు.

1. ఏలియాడు=ఇచ్చకములాడు - ప్రేయముగా మాటాడు.

16

పర్ణమానసాన పదగమన¹ మలరంగ
 అర్చనలిలిమ్ముగ² పటం జార్చి నిలువంగ
 కలుగు మెట్టల రవళి గులికి పాదాంగుళుల
 కలికి కులుకులలోన మెలకువల మెల్లులున్
 ప్రజప్రజమధ్యమున³ నర్తించి నలపింప
 ప్రజననిత లుల్లాస భావములఁ దిలకింప
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

17

నీలివన్నియవాని నలినాక్షములవాని
 వాలుఁగన్నులు చూపి యెలమూసఁగ¹ నూని
 మూఁ పెముసఁ జీటుకమ్ము ముద్దుగొని చిఱునవ్వు
 వరులకు బసరింప మరులుగొను హరిహర్య
 నెలకించి తెలకించి తిన్నగా నక్కునన్
 సొలపుఁ జొలుపులఁ దలఁపు లలముకొన మక్కువన్
 ఆడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

18

ముద్దుమోమున నిగ్గుటద్దమ్ము సూపినటు
 దిద్దుచున్ గస్తురీ తెలకమ్ము దీర్చినటు

2. దేశిప్రానము. అరుగులు అడ్డముగ మదమంతో మదము చేరునట్లు
 చేపవదో నది పర్ణమానము. 'పార్శ్విలా సంగతః పార్శ్వి పాదో తిర్యక్త్యాభే యదా,
 విదీయంతే తదా పర్ణమానాశ్చం పరికీర్తితం'

3. చూ:—గోపికాలాప్యం 13వ పదము అధోపీతిత.

4. అలమందల సమూహముల వరును.

1. ఓలము + ఆనఁగ—చేహము కాకునట్లు.

కాటుకన్ గొనగోరిం గన్నులన్ చాల్చినటు
 పాటముగ ముక్కరన్ బట్టి పెట్టిన యట్టు
 చలంగు చెన్నులుమీరం తెవిపోగు గుట్టినటు
 అలరు ముంగురు లల్లనదివిం నిల్చిన యట్టు

లాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

కై వేయక మృగటి కంఠానఁ చాల్చినటు
 మావణిల్లు కంచుకము వంసమునఁ దొడిగినటు
 చనుంగవను నవరించి చనుకట్టు గట్టినటు
 నునుపట్టు పయ్యంట మాలుకొల్పినయట్టు
 పసిడి పావడ కటిన్ బదిలముగఁ గూర్చినటు
 పసుపుపారాణిఁ దాఁ బాదాలఁబూసినటు

లాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

పాలుబడ నవరించి పూలు గ్రుచ్చినయట్టు
 మేలైన గంధమ్ము మెయిఁ బూసి మురిసినటు
 కరములను బంగారు గాజులను దొడిగినటు
 వరమాపురమ్ములను బదములన్ చాల్చినటు
 రత్న మేఖల కటిన్ బ్రకటించి చేర్చినటు
 మాతృభావమ్ములన్ నునుసిగ్గు గూరినటు

లాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

కొనవ్రేల లత్తుకన్ గొలచి కైకొనినంత
మునిపెనవులన్ జూయ ముద్దుగా నిడినంత
ఆరాగబిందువున నందమగు నీలిమము
వైచూప్యముగఁ జోప వైలక్యమున మోము
మోమోడి త్రిపుఁగా బుగ్గపై నది చిస్క
ఆ ముద్దు గోపాలు నటగాంచి తాఁబుల్క

నాడినది గోపికా—మధురముగ
చాడినది రాధికా!

వెన్నకనల వెన్న తిన్నఁగాఁ గాఁజేయ
విగ్నిక్లిష్టమును వంగి చిటికెలోఁ దాడాయ
'అమ్మో! చిక్కిరి' నంచు నడిగెలో నడుగిడుదు
అమ్మనీ బని వెన్న నిక్కు గుబ్బలఁ గ్రుచ్చు
'చాచుకో, యీ ముద్ద తొందరేలరీ' యంచు
చిచ్చి పొదుపుకొని 'నిద్రకమ్మిది' యంచు

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
చాడినది రాధికా!

1. విచూపత్యముగ.

2. విక్రయంతో గూడిన భావమున.

3. అందమమంచు అలింగవహింపుం పొందక కొంగలించుకోవాలనే కోరికతో నన్ను ప్రీతి పుంపుల ఒకరినొకరు తమ ప్రేమ చూపించుకొనేందుకు ఉపయోగించే కొంగలింతలు పాలుగు: స్పృష్టకం - విద్రకం - ఉద్వృష్టం - పీడితకం - అవి. ఒకరినొకరు విలువపెంచుకొని, తూర్పునొకరిని, యుష్మత్తుడు ప్రీతి అతని ఎగ్గున్న ఎత్తునను అందుకొనే తావిలాగా నమిపించి వానిని తన కన్నులతో

23

మరియు మునున మొల్లలన్ మునునగా మునిలోన
దరియు గోపకేశోరు తర్జింప రోషమున

గ్రమ్మడి - అప్పుడు పురుషుడు ప్రి గొగరిందుకొడు. 'ప్రయోజ్యం నాయకా
ప్రిత ముసవిష్టం వా విజనే కించి ద్గృహ్ణతి వయోదరేణ విద్యే స్నాయకోఽపి తా
మనపీద్య గృహ్ణాయాదితి విద్యతం' — అని వాత్సయనుడు.

పెంటాడి పెన్నుడా వేసలిని యిడుపువన్
 దండుకొని గుప్పిటన్ నిండుకొంగిలిలోన
 అధరపానము చేయ యిన్నింపఁ దామెచ్చి
 మధురముగ నిమిరక మ్మోలరించి ముద్దిచ్చి

అడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

24

లాలాటికావిధముఁ లలిమిరఁ గొంగలిన్
 బాల వల్లవహస్త పాటలాంచితరుచిన్
 చెక్కిళ్ళనొక్కి వీక్షింపఁ గన్నాపలో
 మక్కువన్ దనమోము మారుగా నందులో
 చిన్నికృష్ణుని గాంచి చిఱునవ్వులున్ గురియ
 పెన్నుఁడున్ సతిన్; సతి కన్నులన్ గని వెలయ

నాడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

1. శ్రీ పురుషవిమీద వమ్మకింలేక పిగిసడుచుండగా పురుషుడు తన్ను
 ముద్ది పెట్టకొనుచు నిలవంతం చేసినవో, శ్రీ పురుషుని ముఖంమీద తనముఖాన్ని
 యంచి పిగ్గితో మారగుండుట - ఇక్కడ ముఖ మన పేదపులు. 'బలాత్కారేణ
 ఓయైతా ముఖం ముఖ మార్తేనతు విచేష్టిత మితి విమితకం' - అని వాఙ్మయ
 యును.

2. ఇది - శ్రీ పురుషులు ముఖంలో ముఖము, కండ్లలో కండ్లు నొసటిలో
 నొసటి తగులవట్లుగా మంచి కొంగలిండుకొనే విధం. 'ముఖేముఖ మా నవ్యాఽ
 ఓడీ అక్షోర్లలాపేన లలాట మాహవ్యా త్ప లాలాటేనా' - అని వాఙ్మయయును.

చౌసీతి బంధములఁ జరియించి రేయెల్ల
 గోసర్గమున¹ లేచి గోటితో కురులెల్ల
 సరిచేసి ముకురమునఁ జన్గవన్² నవరించి
 అరచందమామవలె నంటుకొక్కులుగాంచి
 గోపాలు రూప మపురూపమ్ముగాఁ దలఁచి
 శ్రీపాదరేణువును తేర్చి నక్కున వలచి³
 అడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

1. శ్రీ పురుషు పంయోగమునందు ఎనువదివార్లు రతి బంధములు. ఇంకను ముని మఱికొందరు. గ్రామ్యులందఱులు. 2. ప్రాకఃకాలం 3. చన్గవపై నుంచిన ంద్రునివలె నున్న నఖక్షతాలను దూచి వానివల్ల కృష్ణుని రూపాన్ని తలచు అతని పాదములను సైమతో మనస్సున నుంచినదనీ, మఱియు నఖక్షతాలకు ద రేణువను కర్పూరము నద్దకొన్నదనియు భావం. నఖక్షతాలు రూపవత్, వచ త్తులని రెండు విధాలు. ఏదైనా ఒక వస్తువు ఆకారాన్ని అనుకరిస్తూ 'గి'ంచే నఖక్షతాలు రూపవత్తులు. ఏ వస్తువు ఆకారాన్ని అనుకరించక దీవి అటూపవత్తులు. రూపవత్తులు - అచ్యురితకం - అర్థచంద్రాకారం - లాకారం - రేఖాకారం - వ్యాఘ్రునఖం - మయూరపదకం - శకష్టుకకం - వక్రకం - అని ఎనిమిది. శ్రీ పురుషుం అనురాగాన్ని పృథ్విచేయటంలో ఓతాలు, నఖక్షతాలు ఉపయోగం. 'తదాచ్యురితక మర్థచంద్రో మండలం వ్యాఘ్రునఖం మయూరపదకం శకష్టుక ముక్కులవతక మితి రూపతోష్ఠం' - 'వాన్య కృటుతకం కించి దనూన వివర్ణవం నఖ దంత సముత్థానాం' - 'గతయో యథా' - కంటానికి ప్రక్క భాగల్లో న్ననాలకు వెనుక భాగంలో చంద్రాకారంగా నఖక్షతాలు చేయుట అర్థచంద్రకం - 'గ్రీవాయాం ప్రస పృష్ఠే నఖ పద వివేకోఽర్థ చంద్రకః' - అని వాఙ్మాయనుగు. - నఖక్షతాలు శ్రీ ముఖవానికి చిహ్నము. వానిని చూచుకొన్నప్పుడు శ్రీ తాను పురుషునివల్ల న రతి అనుభూతి జ్ఞాపకం చేసికొని అనాటి తన అవధానికి కారకుడైన వి స్మరిస్తుంది. వానిపై అనురాగం పృథ్విచేసికొంటుంది.

మైదీచ కందలికల మధ్యమే కసరాక
 మీదు మీదుగ నగురు మేఖలయు వడిజోక
 ఆ కంపితమ్ములో నలసతయుఁ బై పోక
 వీరకమై 'కాంతరస'¹ వీక్షణమ్ములు బ్రాచ
 ప్రావృత పదాంకములు² భంగిమలు బ్రకటిం
 ప్రావృతా నమయ శంపాలత స్మరపించి

అడిసది గోవి కా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

తెలిపట్టు వలిపమ్ము మిలమిలల కప్పులో
 మలసి నూగెడు బొండుమల్లియల కొప్పులో
 అక్కఱన్ మూపుపై నంటి యంటకఁ దారి
 నిక్కు చక్కవపై ని నిల్చి నిల్వక జారి
 పొంగారు నూగారు కంగారు గైకొంట
 సంగై న సతుముపై నాడఁగాఁ బయ్యంట

అడిసది గోవి కా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

1. ఇది రసవృద్ధులలో నొకటి సంతోషంచేతను, ప్రసన్నతచేతను పుట్టివది. కామావస్థకు లోబడినది. కనుబొమలాడించుచు గ్రేగంటి చూచుచున్నది. 'హర్షోత్పన్న ప్రసాదోక్తా కామం కామదళావతా, శృంగారేఽనియతా కాంతాఽభ్రాక్షేపాంగ వనిగతా'

2. ఇది దేహిదము. లీలతో అంగంబును ద్రివిధ పాదమును ఉద్యోత్తము (పైకెత్తి) చేయవలెను. ఇది మువ్వరువల క్రిడోద్యావహుట; చూ: స్వ.ర. 'శీలా యాంగంతా యత్ర నలితా వరణం భవేత్. ఉద్యోత్తం పావృతం తత్ ప్యాత పుష్పేభిః. కేళావనమ్' ..

అహి శీర్షహస్తమ్ము¹ లక్ష్మణోడుగఁ బట్ట
వహిమీర శిరముపై వాలుచూపులు ముట్ట
నాగసర్పితకరణ² వేగమ్ము గమకించి
ఊఁగి పెడమొగముగా నూరుపాదములుంచి
విధుతమున³ దేహమ్ము విదలించి ద్విసరగతి⁴
పదుగులోఁ బడగై త్రి పాములాడిన రీతి

నాడినది గోపికా!—సుధురముగ

పాడినది రాధికా!

1. సర్పశీర్షహస్తము పతాకహస్తము యొక్క అరచెయ్యి కొంచెం వర్ణంగా పెంచివట్టవలెను. ఇది గంభీరము - పాము - మెల్లగాననుట మున్నగువానిలో నువయోగము. 'పతాక తల విమ్ముత్వాత్ సర్పశీర్షకరోఽవేత్' - 'చస్తనే భుజగే, మందే, ప్రోక్షణే. పోషణాదిభు.'

2. రేచితములై హంసవక్షతులను హస్తములు (సర్పశీర్షమందలి చిటికెన వ్రేలు దాచివట్టివది) ద్రుతముగా తిరుగగా, పాదములు స్వప్రీతిములై (హంస వక్షములు పార్శ్వములకు చేర్చి ఇతర చేతిపై మణికట్టల చేర్చినది) విడివడి వరివాహితమై యుండుట - ఇది కలకలమదములందు వివియోగము.

3. వేగంగా కలరము చరింపజేయుట.

4. అన్ని దిక్కులందు చేయదగిన గతులు మూడు. ఏకసర - ద్విసర - త్రిసర - అనేవి కాళంతో నరిగా నహంబంగా అడుగుపాగుట ఏకసరగతి - ఒక పాదము ఒకసారి పెట్టి దానిదగ్గర నేలరాదును. మరొక పాదము పెట్టుచూ మొదటి పాదము నుండుట పాగుదు మార్చిమార్చి చేయుట ద్విసరగతి - మొదటిది యడుగు మూడుసార్లు రెండవది రెండుసార్లు మొదటిదానివలె వడలుట త్రిసరగతి. 'స తాలా నహణా పాద స్పృతి రేకవరా మతాః సక్పదార్థ్యం వివిక్షివ్య విక్షిపేత్ చరణంపదమో తూప్యప్త కరేతే తస్య న్యన్య న్నాద్యం పురస్సరమ్ యస్యాం పర్యాయో వీరైః ద్విసరేయ ముదీరితాః అస్యా మేవ యదా పూర్వః త్రివారం చరణ స్పరేత్ ద్వివారం పూర్వసద్వాన్యః త్రివరేతి తదా మతాః' న్య.ర.

పరిగ్ శరీర మొక సారి పరివాహితమ్ముగా¹
 విరియు కనుగవ లెత్తి విస్మితము² చూపగా
 చంచల ద్రూపతా సాంగత్యమున భావ
 సంచారిములు³ పడిగ సాగించుకొని హావ⁴
 మల్లుకొనఁ బల్ల విత మల్లమ్ము లలిరియై
 అల్ల ననే గోపాల కానంద నిలయమై
 ఆడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

ఉట్టిఁ బెట్టిన పెరుంగుచట్టి దింపుచు, గడ్డి
 చుట్టపైఁ బెట్టి యట్టపై కవ్వమునొడ్డి
 చిత్తుబుత్తునఁ జల్కుఁ జెందు మీఁగడతరక
 లిట్టియలపై¹ బడఁగ నిట్టిపను చూపాలక²

1. ఒక ప్రక్కనుండి వేరొక ప్రక్కకు మార్చిమార్చి తలనాడించుట -
 అర్థవచ. అశ్రుర్యం - హాసం - నింతోషం - రీతి - లంచ వినియోగం 'పార్శ్వార్థ
 పార్శ్వం కిహానీతం పర్యాయై పరివాహితం విచార విష్ణుయాచర్ష హర్ష రీతిదిమ
 స్మృతం'

2. స్త్రీయ దృష్టి: విర్యలమై. మీన తిరుగు వల్లగ్రుద్ధుతో రెప్పల రెండునూ
 విప్పొడినట్లుంది సమముగా వికసించిన దృష్టి - ఇది విష్ణుయమున వినియోగము
 'విపరోద్భుత తారాత్త హృష్టోభయ పుటాంతిత, సమా వికసిత దృష్టి:
 విస్మితా విస్మయే స్మృతా'

3. విరేచకము మున్నగు సంచారీ భావాలు వీరినే పృథివారీ భావాలనీ
 ప్రియహారము. స్త్రీయ భావాలందు ముదిగిలేయవలయునై సంవరించి భావాలు.

4. చూ నేత్రాది పితారములచే నఁబోగేవ్వకు తెలుపుచూ కొంచెం వికారము
 చూపెను. భావము హాసము.

5. పార్శ్వములందు.

6. క్రేగంటిచూపులు వ్యాపింపగా.

వెన్న దాఁగిన వెన్ను నున్నుఁ గన్గొనుచుండి
 పుణ్య దాఁ బట్టుకొని ముద్దు లిచ్చుచు గొండ్లి
 యాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

31

కదలు కదలికలోనఁ గంచుకము ముడిపెడ
 కొదమ గుబ్బలు పొదలి కొదరి యటునిటు చూడ
 గొబ్బునన్ గప్పకొనఁ గుంతుమార్చి రజమ్ము
 అబ్బురమ్మున దోఁగి యక్క-శాక్తి-న వెన్ను
 పుల్కలన్ బొటరించి పురుడింప విరిచండ
 తల్కులన్నలరింపఁ దమిగూరి నటులుండ
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

7. కుండలాకార స్వత్వము, పూర్వము కల్యాణ కలకంఠో ఉత్పవాదులలో
 ప్రి విల్లవారి ప్రి వేషం వేసికొని అదిపాడెడిదట! అది యాది సోమేశ్వరుడను రాజా
 దానిని చిత్రిగోంధరిస్వత్వమన్నాడట! ఇది దారిశ్ర విశేషం . ఇంతకుముందే
 ప్రాచీనంగా ఈ స్వత్వం 'కుండలి' అదే దేవతా ప్రికి పార్వతి సంగీతం. కోమలం
 మైన స్వత్వం నేర్పినదట! అందున యీ స్వత్వం 'కుండలి' అని ప్రాచీనులు
 పేర్కొనిరి. స్వత్వరత్నావళిలో 7వ అధ్యాయమున 'కుండలి నామ మూర్త్యంగిం
 మతేరిం దీప్యయోషితాం! సంగీతం కోమలం స్వత్వం క్షయోమాన పార్వతి,
 తన్నుత్తం కుండలి మాహుః తత్పదంధాత్ పురాతనా' అని వుంది. ఏమైన విది
 దేశీయము . ప్రాచీనము. పరమారభోజ స్వపరిసంకము వాదగు జగదేపుడు వేముల
 వాడ ప్రాంతపాలకుడవీ అతని తండ్రి ఉదయాదిత్యుడవీ అతని తండ్రి గోండల
 వోణపాలకుడవీ కొనినిపాక శాసన మొకటి తెలుపుతున్నది. 'నయ వినయ విలాసో
 శౌర్య లక్ష్మీనివాసః, తుభ విభవ విలాసో గోండలవోణపాలః' అనుట గోండల
 దేశము మన తెలుగుదేశమున గల ప్రాంతము లావచ్చును. ఆ దేశమున దీ స్వత్వము
 విరివిగా జనాదరణ మొందుటచే దీనికి గోంధరి (గొండ్లి) స్వత్వమై యుండవచ్చు
 వనుట దారిశ్రత సత్వము.

సింగరపున్ సేరులు బొంగార నంగులన్
 భంగిమలు పొల్పారఁ బ్రకటించు నంగులన్¹
 స్థాయిలక్షణ² గతులు సాత్విక స్థితులలో³
 సంతోషగమై వెలయు సంచారి⁴ విధులలో
 నాయెడన్ స్వీయయై⁵, యస్య⁶, సామాన్యయై⁷
 నాయితాలంకార⁸ నటనానుభావయై⁹

అడిసది గోపికా! — మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

1. ఆలంకరించిన అలంకారము - పద్ధతి - ముస్తాయి.

2. దేవివివిరుద్ధములుగాని, అవిరుద్ధములుగాని, దుఃఖములకు నమర్తవీయములుగానో నావిది ఆస్వాదించుటకు మూలమైన ఆ భావమే స్థాయి. ఇందెన్ని సందర్భ భావాలు కలవినా నది యిట్లే యుండును ఇవి ఎనిమిది - రతి, హాస, శోక, క్రోధ, ఉత్సాహ, భయ, జాగుప్పు, విఘ్నములు. ఇవి న త్వమునల్ల బుట్టిన వికారములుగాన సాత్వికములు.

3. ఇతరుల సుఖదుఃఖాదులను భావించి యట్లనే యగు వ్యభావము - సాత్త్వికము - స్తంభ, ప్రళయ, అశ్రు, స్వేద, వైష్ణవ్య, రోమాంధ, కంప వైష్ణవ్యము లెనిమిది.

4. సాత్త్వికభావాలను రసోక్తుత్తి సహాయంగా చేరే భావాలు. సందర్భ భావాలు ముప్పుడిమూడు, అవి నిర్వేదాలు.

5. స్వీయ - అస్య - సామాన్య అను నాయితా భేదాలలో విది రొలిది. విదయును, జ్ఞానము, మున్నగు వద్దనా గృహకృత్యములందానత్తి - పరివ్రత - అయిన ప్రీ.

6. నాయకంలో రెండవది కన్య.

7. నాయకంలో మూడవది వేళ్య. - ఈ నాయక దీరయు, కళావిపులు.

8. పదునెనిమిది భావ - హాసములతో గూడినవి. వివిధ కృంగారచేష్టలందురు.

9. తన తన కార్యముంచేత పుట్టిన భావము లయటికి తెలియజేయుట రోకింలో కావ్యరూపం పొందేది. అది కావ్యనాటక నాట్యాలలో అనుభావమందురు.

33

తిమ్మిపైఁ దారాడు తుమ్మెదల్ మలకింప
 నెమ్మిమై చెవులపై నెఱికురుల్ చలియింప
 ఎగయు కనునోగలో సోగియు చూపులు గలుక
 మొగియు చిఱుపెదవులన్ మూఁగు నవ్వులు నలుక
 లత్తుకల్ హత్తుకొన నత్తి చేతులజంట
 జొత్తిల్ల గుత్తముగ గుత్తిచామనగుంట
 లాడినది గోపికా! — మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

34

నీలిమబ్బులపై ని నెలకొన్న హరివిల్లు
 మాలలుగ దిగజారి మై వెల్లులకు నిల్లు
 నిగ్గులన్ నిగుడింప నిక్కు కంతము నూచి
 జగ్గెన నీగనూచి జల్లు కన్నులు వీచి
 కీకీ పింఛము విప్పి క్రీడింప నిలచినటు
 పై కప్పు వసనమ్ముపై విచ్చి వెలసి; యిటు
 లాడినది గోపికా! — మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

1. ఇది బాలకృష్ణ. రెండు కొయ్య పలకలందు నాయగుగాని, ఆరుగాని, దిమిదిగాని, పండ్రెండుగాని, గుంతలందువట్లు చేసి - వానిలో ఏరిగా నొక్కొక్క ఁంతలో నాల్గుగాని, ఆరుగాని, ఎనిమిదిగాని, పండ్రెండుగాని, గవ్వలు లేక మఱి క్రిత వేసి 'వామనం' అని గుంతపై తట్టి ఆ గుంతలోని గవ్వలను తీసికొని నొక్కొక్కటి చొప్పున నన్ని గుంతలలో వేయుదు, గవ్వలు అయిపోయినదో గుంతలో మండి మరలా గవ్వలను తీసికొని అట్లే వేయుదు నాడవలెను. అన్ని ఁంతలలోని గవ్వలు ఒక గుంతలోనికి వచ్చేట్లు చేసి 'వామనం' చెప్పారి. ఈ పది నాలుగైదు భేదాలుగా వుండి ఆయా ప్రాంతాల్లో.

35

జలివిలీ చీరఁ గుచ్చెళ్ళు జలివిలీవోవో
 జలివిలీగో గజ్జయలు చిందులాడుచు నిలువ
 అందియలో గడియములు హత్తుకొని పురుడింప
 అందమగు లత్తెకలో అడుగులనో తిందింప
 రుల్లీగతి భవనుల రుల్లుమన మల్లమ్మ
 అల్లల్లఁ గుంకుమలో చల్లి చుల్లి సకము
 లాడినది గోపికా! — మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

36

ఆ చూపులో బెళుకు లా సాంపులో మెలుపు
 లా చెక్కులోఁ దళుకు లా పెదవిలో నెలుపు
 లా ఖంగిలో నిలుపు లా చేతిలో మెలుపు
 లా భూషలోఁ గులుకు లా గజ్జలో కొలుపు
 లా యడుగులో మలుపు లా నడకలో నొడుపు
 లా యచ్చరలో మెచ్చ నోయారమునో నడపు

1. చిన్నచిన్న ముళ్ళుగల నన్నచి పట్టుచీర.

2. ప్రకాశింపగా.

3. చక్కగా. మనోహరంగా.

4. ప్రియ ఒకరునొకరు చేతులు పట్టుకొని మందలాకారంగా తిరు
 చేయు నృత్యము. ఇది ప్రాచీనమగు నృత్యం. పదునెన్నిది నాటికలలో నొకటి

5. మృదంగాది వాద్యములు మ్రోయించుట చూ: - కృష్ణతాండవం
 పదము ఆదోపరిక.

6. ఇది దేశీయ రాస్యాంగము - తొలత నృత్యావయవాలు తాళంతోకూడి—
 ఉత్తరోత్తరంగా సర్వాంగ మందరమైన నడకతో చాతుర్యవతియగు నర్తకి ఆటలో
 పెరుగుచుండుట లేక అభివృద్ధినిొందుట 'నృత్యస్యావయవాః పూర్వ ప్రత్రాంతాస్త్రాం
 యు కీర్తిః॥ గత్యాసర్వాంగకోధివ్యా ప్తేరేత మ్నర్తకీరోత్తరమ్॥ నర్తక్యాశ్చతురా
 యశ్చైవ ఓయారః కీర్తిత వ్రతా'—నృ.ర.

7. అదవులు—ఇది అచ్చమగు దేశీయ నాట్యలేదం. లేపాడి వేంకటవారా
 యదకవి—'నాట్యప్రదీపము' అనే గ్రంథంలో వివరించాడు. ఇవి ముప్పది రెండు.

లాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

37

క్రొందీవె లొండొండఁ గూర్చి వల్లిన రీతి
క్రొందావి పూవులన్ గొసరి పైకొను రీతి
పికిలిపిట్టలు రెండు పేర్చిఁగూడిన రీతి
చికిలి ముత్రైపుఁజేరు చెలఁగి మలఁగిన రీతి
కొదమఱుమ్మద జంట యదరి బెదరిన రీతి
అదటునన్ సప్పమ్ము కడలియాడిన రీతి

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

38

‘చల్లమ్మ! చల్లమ్మ! చల్ల!’ అనుచు మున్ను
చల్లమ్మఁబోవఁగా - తెల్లవలదని తెన్నుఁ
డడ్డపడి చిలిపిగా నాచిగొని చల్లలున్
గడ్డ తెన్ను పాల్మీఁగడల్ లోకొల్లలన్
గొట్టి చేపట్టఁగా - గుట్టుగా వత్తునని
ముట్టి ముద్దెట్టి తా మురిపెమున నెత్తుకొని

అడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

39

అలకలన్ తెమ్మటలు వలయుమై యొగిమీర
లలిత మృగమద తలక మలకనై జిగియార

పీఠిలో కొన్ని మార్గవర్తకులకు సామ్యమున్నది - సంపదన - తట్టు అగ్గదన -
అగుజారదన - మున్నగునవి.

కరకంకణ ద్యుతుల్ వరముద్రికల్ నాడ
సరిపెణల్ సరిసరిగ సురముపై జంపాడ
జరత గాగర చెఱుగు జారి విఱుగాళ్ళపై
సరసరన్ సవరింప పాఁగి మునివ్రేళ్ళపై

నాడివది గోపికా—సుధురముగ
పాడివది రాధికా!

40

అదె నిహించిత శీర* మృద విస్మితాలోక*
మదియె యుత్తేపభ్ర*వదె మందనాసిక*
మృదె సముద్గమ నోష్ఠ*మదె పుల్లకపోల*

1. హస్తవిన్యాసము - (పతాకాది హస్తములు బ్రవర్తించుట) 'మృద' యన్నది చంద్రకాంత విషయమున బ్రసిద్ధము. హస్తములు, మృదలు నాట్యమున బ్రసిద్ధములు.

2. కొంచెము పెడ ప్రక్కకు వ్రాల్చి. భుజములను మీదికెత్తిన శీరస్సు - ఇది ప్రీతి గర్వం - దిబ్బితం - లలితములందు బ్రయోగము. 'గ్రీవాంచితా నముక్షిప్తాయత్రాంసా తన్నిహించితం - తదేతత్ - సుభ్రువాం గర్వదిబ్బితం లలితాదిభి'.

3. నిర్మలమైన మీద తిరుగు కనుగుడ్లలో రెండు రెప్పలు విప్పార నమంగా చూచుట.

4. జతగా గావి - ఒక్కొక్కటిగా గావి - కనుబొమలు పైకెత్తుట - 'కార్యానుగత మస్త్యైవ భ్రువోః కర్మదిబ్బితక, ఉత్తేనః పాతనం చైవ భ్రుకుటి తతురం తథా'.

5. నిశ్చలంగా వున్న ముకుపుటములు 'మందము' అంటారు. ఇష్టార్థము తెలియజేయునపుడు అత్రమున విసురు - చింత - శోకములందువయోగం. 'మందాతు నిభృతాన్మృతా', నిర్వేదోత్సుక్య చింతాసు మందాం శోకే చ యోజయేత్'.

6. క్రింది పెదవి పైదావితోడ పైకి లేచుట - ఉచుట, కనికరించుట, ముడు గొనుట, బుజ్జగించుట మున్నగువానిలో నుపయోగము 'ఉత్తరేణ నహోద్గత్య నముద్గ మధిదీయతే, పూక్కుతా పనుకంపాయాం చుంబితే లాలవేపి చ'.

7. విప్పారిన చెక్కిళ్ళు-ఇది హర్షమువందు వచ్చును. 'పుల్లోవికనితే హరే.'

మృదై నివృత్తగ్రీవోమృదై ప్రసన్నరాగో
 మృని శివుం డగజాత కర్ణాంతరస్ఫూర్తి
 వినిపింప ముఖభావ విభవమ్మునన్ దీప్తి
 నాడినది గోపికా—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

41

సోలపద్మమ్ములన్ ¹ సొగసుందవమ్మిచ్చి
 కీలకమ్మున ² నిండు వలపు వలుకులు గూర్చి
 చతురశ్రమును ³ బట్టి జక్కిణిన్ ⁴ బ్రకటించి

8. ప్రక్కకు ద్రిప్పుటనైన మెడ మరల తనచోటికి తెచ్చుట - ఎదురుపరుచుటో నుపయోగము. 'స్వస్థానం పునరానీత నిష్పత్తాభిముఖానిపు'.

9. స్వాభావిక - ప్రవన్నరత్త - కామ మను ముఖరాగములలో సౌకటి - శృంగారము, హాస్యములందు ప్రసన్నముఖరాగ ముపయోగింపవలెను. ముఖరాగమున ముగమునన్నె 'ప్రవన్నస్తు శృంగారాద్భుత హాస్యయోః' అని - ముఖరాగం లేక ఏ అభినయం ప్రకాశించదు. అంగికాభినయూని కిది ప్రాణం. 'ముఖరాగంవిశాఢభ్రాం భజతేఽభినయోనహి. అంగికాభినయస్యాస్య ముఖరాగో హి జీవితం' - నృ.సి.

1. చిటికెపవ్రేలు మొదలగు వ్రేళ్ళు నందులు గలవిగా త్రిప్పిపట్టబడిన మొదల నది సోంపద్మమును హస్తము. ఇది వికించిన వద్దం - పూలపత్తి - కిరిటం - శ్లాఘించుట - రూపము - చక్కచందము - నర్తనము మున్నగునానిలో వినియోగము 'పుల్లపద్మే చ మంజర్యాంకిరీతేనర్తనేచి చ, శ్లాఘాయాం రూప సౌందర్యేనర్తనే....' అని చ.

2. సంయతహస్తం మృగశీర్ష హస్తముల చిటికెపవ్రేళ్ళు నంది చేర్చి పట్టినయెడ కీంకర హస్తం. ఇది స్నేహం, మ్రియవనసములందు వినియోగం. 'కనిష్ఠే కుంచితేక్షిప్తే మృగశీర్షే కీంకరః, స్నేహే చ నర్మలాపే చ వినియోగోఽప్యవస్యతః.' -

3. సంయతహస్తం - రొమ్మున కెదురుగా కటకాముహస్తములు (కిషిక్త హస్తం)ని చూపుడువ్రేలు నదిమివ్రేలితో తొలపవ్రేలు పట్టినది పట్టినయెడల చతురశ్రం. ఇది పెరుగు చిట్కాట - 'జక్కిణి' అను అట అరుట మున్నగునానిలో బ్రయోగము. 'చతురశ్ర స్మృతో నక్షః పురోగా కలకాముఖా' - 'యోగో దది మన్దానే జక్కిణి వకునేఽపి చ' - అభి. చ.

4. ఒక విధమగు అట, పురుషులు వ్రేలు కలిపి లేక ప్రత్యేకంగా వాడ

లతో నెంచి సహజంపు లావణ్యమందించి
 సంయుతా² సంయుతా³ శ్రయ హస్తభంగిమల
 నా యుమయు సధరమున సంగుళిడి సిగ్గిల్లు

నాడినది గోపికా—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

42

హర్షి విధము¹ నందుఁ బదిలముగ నిలువఁగ
 పార్థి పార్శ్వము² లన్ బదగతులు వెలయుంగ

వచ్చు. ఇందు కోపు అవయోగింపబడును. (కోపులన కోలాటమువేయుట అవయోగింపు కరణ) - కోపులు వేయుదు చేయు నాట్యము 'ఉక్కిరి'. జక్కులను జాతి వారు చేయు నాట్యము కావచ్చును.

6. రెండురకాక హస్తములు దోలాకారముగ బట్టినది - వ్యభావ నటనమున వినియోగము. 'సతాకో దోలికాకారోతాళ్యః' - స్వభావనటనారంభే.

8. రెండు చేతులు తూర్చిన హస్తములు.

7. విడిగానున్న హస్తములు.

1. ఇది దేశస్థానము. కొంచెము ప్రక్కమొగమైన ఒక కారి మెడమతో ఇంకొక కారి అంగుష్ఠము చేర్చియుండుట 'కించిత్ పార్శ్వమున ప్యాంప్రేః పార్థి మన్యవ్య యోజయేత్, అంగుష్ఠే చ యదా ప్రోక్షం పార్థివిద్యాభిదం తదా'.

2. పార్థిగము - పార్శ్వగము - మడమ వెనుకకు నడచుట - ఇది గజైల నాడింపుట యందుపయోగము - ప్రక్కవాటుగా వియరుటగాని, నడచినగాని, పార్శ్వగము - ఇది ముల్లదీయుట, స్పృతమున కూర్చునపు డనేక విధములుగ నడచుచుండును. 'స్పృతః పార్థినా గచ్ఛన్ పార్థిగః కింకిరీవిదోః తిష్ఠన్ పార్శ్వేన గచ్ఛన్ వా పార్శ్వగః కంఠకోర్ఘ్యతో, ఆపనే చ భవేన్నుత్తే నన్పురో బహు భంగిని' స్మ.ర.

నైరవాంశిత రీతిః* బరువడిన్ వివరించి
సాదృశన్ లోహాడిన్* సాపేక్షములరించి
అమరంగ సలగముల* సందాలు చిందించి
ప్రమరీల* పాటవము పాటముల* సంధించి
అడిసది గోపికా!—మధురముగ
పాడిసది రాధికా!

3. ఇది ఉత్పత్తి కరణము. నేలమీద నుండు ఒక కాలి తొడమీద రెండవ కాలిని మోపి అంచితముచేయుట (వంకరగా నుండుట) 'పాదం ధూనిస్థితస్యాంప్రే ఊరు వృష్టే ద్వితియకం. నినేక్యాంచిత మదద్యాత్ యత్ర కర్తవ్యైరవాంచితం' - నృ.ర.

4. ఇది ఉత్పత్తి కరణము. లోహాడి యన నమపాదమందు నిర్వి మీది తెగని, త్రిశము (నడుము) అర్థంగా ద్రిప్పి వెనుక మొగమై వడుట. 'ఉత్పత్త్య నమపాదస్థః తిర్యగావర్తిత త్రికః. పద్యాట పతే ద్యత్ర లోహాడి సా ప్రకీర్తితా' - నృ.ర.

5. ఇది ఉత్పత్తి కరణము. క్రింది మొగమై మీదితెగని, విడిచదీస అంగ ములతో ముందువ్రక్కల నేలపై వడుచు. ఉక్కుటాననముచేయుట 'ఉత్పత్త్యా వాఙ్మతోన్యోమ్ని విపృత్వాగే పతన్ భువి. ఉక్కుటానన నమదద్యాత్ యత్రే దమంగంమతం' - నృ.ర.

6. అంతర - నిహార - చక్ర - తిరివ - ఓకా - అంగ - ఉచిత - విద్యుత్ - చక్ర - శర - హస్త - మందిత - అంగ - అనునవి. ప్రమరీయ. చారీ విధానములకు వీనికి సంబంధమున్నది.

7. పాటము లిరువది యేనిమిది - శారితపాటము రెనిమిది. ఉద్యుత్త పాటములారు. తక్కినవి పాదారణములు. దేకి వృత్తిములో నివి మణిపూసలు. ఎడతెగని కాలితట్టులచే చాద్యముల పాటాక్షరములను 'తరికిణ' మున్నగువానిని స్పష్టముగా ఉప్పరించు దానివలె రేఖా సౌష్ఠవములు గల పూర్వాంగము కదలింపక వట్టునకత్తై వర్తించుట - పాదపాటవము. ఇట్లే తక్కినవి. 'పాటాక్షరాణి వాద్యానాం పాద పాతైర్నిరంకరైః స్ఫుట మద్యాశయంతిన పూర్వకాయ మవంచలం. రేఖా సౌష్ఠవ సంపన్నం దదానా యత్ర వర్తకీ. వ రసం భువితే సోయం పాదం పాటః ప్రకీర్తితః' - భరతకోశము. ఇది. దేకియ లాస్యాంగములో నున్నది.

చతురముగ¹ బొమలెత్తి పాగుచూడులు పోక
 భుతగతిని² శిరఃమూచి వితాడిత పుట³ మొక్క
 వైపు యేపుగాఁ గనుపాప లల్లలనక
 రూపములఁ బ్రాపులై ప్రోదిగా నిల్చినన్
 అపురూప సౌందర్య ముబ్బరేఖావళికి
 విపులముగ సరితూఁగ వెలయు వెల్లులు చిలికి
 అడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

చిన్నికృష్ణుని మురళి చిలికించు పాట, లో
 గొన్న స్వరములన్ దమఁగూర్చు భావాలలో
 పల్కుపల్కునఁ గుల్కు బెక్కుల న్నొల్కింప
 జల్కు చూపులు గొల్ల చేడియలు పుల్కింప
 ముచ్చటన్ నునుసిగ్గు ముచ్చటల పౌచ్చరిక
 లిచ్చి గుట్టుగాఁ దా వచ్చి తీర్చుకోరిక
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

1. రెండు కనుబొమల కూడికతో కొంచెం మెల్లగా చరింప జేయబడెనేని చతురత్వపు. ఇది ముఖము తాకుట మనస్సంతోషములలో వినియోగము. 'ద్వితీయ సహితాస్తోతా స్ఫురితా మందమందరా చతురాముఖ సంపర్కే హృదానందే చ సంప్రమే.'

2. ఎడమ కుడివ్రక్కలకు కదలిండుట . వ్రక్కలు చూడుట . అక్షరరంగం మున్నగువానిలో బ్రయుక్తం 'వామదక్షిణ భాగేకు చరితం తద్ధితం శిరః' . పార్శ్వదేశానలోకనే జనాశ్వాపే విన్మయే చ' .

3. రెప్పలార్పుట . 'బ్రీత్తి మాహంతు వితాడితమ్'

దాలమ్ము¹ నొకసారి డిల్లాయి² నొకసారి
 కోలాట³ మొకసారి కొల్లాట⁴ మొకసారి
 పేరిణియు⁵ నొకసారి ప్రేక్కణ⁶ మొకసారి

1. దేశీయ లాస్యాంగము. చిలుగలిచే కదలు తామరాకులోని వీటిబొట్టు వలె నిచ్చుముతో సంగములు చలించజేయుట 'మందానిం చల తప్పదృఢలాంతజల విందునక'. నిత్యతోంగవ్య నందారో నృత్యేఽసౌ తాల ఉద్యతే.

2. భావార్థమైన హృదయము కలిగి హేలచే మందమై సౌష్ఠవము వింది, అంగవిములు నడలి మధురంగా నుండటం. 'భావార్థహృదయం హేలమందరా మందిసౌష్ఠవమ్' శ్లోదం మధుర మంగం చేత దిల్లాయి కథితా కథా'.

3. దీన్ని దండలాస్యమందురు. ఇంది ఎదిమిదిమంది మొదలు అరువది నాలుగు వరకు ప్రీ, పుడపులుండవచ్చు. రెండు చేతుల రెండు కోలులు (కోపులు) పట్టి వాని నొకదానినొకటి కలుపుచు వడించవలెను. 'న శబ్దం పంచదిద్ధాత్మైః కుర్వీరన్ దండమేవనమ్'.

4. బాకాలు - తప్పెలు - తాళాలు - మద్దెళ్ళు - జేగంటలు - వాయించు చుండంగా అందితము మున్నగు కరణములతో ప్రమరీలు చేయుదు. భయము గొల్పు వనులు చేయుదు నాదుట.

5. సమహస్తమును వాద్యము వాయంపజిడిన తర్వాత రిగవటివడం - పైసారం అను యతులతో కుష్కవాద్యం నడవవలెను. అపై ఉపశమనమైన యతితో ప్రేరణ ప్రవేశించి నడించవలెను. ఇది సాధారణంగా పురుషులు చేయ వలసిన నృత్యం. భాండోపరి నృత్యమని విఘంటకారులు. రేళవద్దతిలో విడి ప్రీ ప్రయుక్తం. సమహస్తముతో వాద్యముల మేళగింపు, యతిప్రహరణం - వాద్యం - పాట - పుష్పాంజలి - యుంకారం - రిగవటి - తుండుకం - చమత్కారం - అపై గీతాంగవాద్యం - ఉచ్చరితమైన యతి - అట్లే ప్రహరణం - దీన్ని 'పుటిల' మని కొందరు. పుష్పాంజలి అన్నది. - నృ.ర.

6. తొలుత తాళములేని యాలాసంతో కూడిన యుంకారము. దానిపై పదము రూపకం. ఈ రెంటినడుమ ఓకము తప్పక యుండదగును. తరువాత కవిక - ఆవచ్చేరము - మలసము - ప్రహరణం ఇవి ప్రేక్కణంలోని ప్రబంధాలు, వీని పాటాక్షరాలతో సమంగా ఉక్తుకరణములతో ప్రమరీలతో ఉద్భుతమైన దారి మండలాలలో వర్తించుట - ఇది మిక్కిలి చమత్కారము కలిగించును.

చారణో మృగకసారి చర్పరిో న్నొకసారి
రాసక మృగకసారి రసభావో మృగకసారి
భాసిలన్ బాలగోపాలునిన్ మదిగోరి

అడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

46

మన్ను బోక్కింతివంచు మాయచారి పటంచు
పెన్ను మెక్కింతివంచు వేడుకలు గాదంచు
అల్లరీ దీవంచు నది మేలు గాదంచు
కల్లరీ దీవంచు పల్లగాదని యంచు
ఊర్ధ్వమ్ముగా శిరిము నొత్తి యాపెన్ను నటు
ఊర్ధ్వానన తర్జని¹¹ నుంచి బెదరించి నటు

7. ఇది సారాష్ట్ర దేశీయులు ఈ నృత్యము నెక్కువగా చేయుదురట: ప్రాచీనము. అనేకవిధములగు అనుప్రాసలు. మధురమైన పాటలు పాడుచూరసోదిత రాగాలాపనలతో దేశ భావపులతో పాడుచూ—భీ—తా—తూ శబ్దాలు చేయుచూ— చేతులు తట్టుచు, భ్రమరములతో పాదవిన్యాసములతో లలితంగా ఉద్దతంగా వర్తించుట—ఇందు పీ కట్టు చీరకొంగు ముసుగు వేసుకొనవలెను.

8. రాసకమందే నాయకలు పర్వతాళములతో గూడిన వాద్యాలతో మధురంగా ఆయా ఋతువులకు దగిన రాగాలతో పాడుచూ ప్రవేశించి శృంగార వీరములలో నాయకుని గుణాలు కీర్తించుచూ ఋతుపర్వలతో మండలంగా వనంతో తృప్తమున వర్తించుట—

9. పిండి మున్నగు బంధములతో కట్టబాట్లను ఆశ్రయించి నాయకలు పదునాలుగురు గాని, పందెందుగురు గాని, ఎనిమిదిమందిగాని చేసే నృత్యం.

10. నవరసాలను భావాలతో ప్రదర్శించు నటనము. ఇందు అభినయమే ప్రాధాన్యము పోషించును.

11. బెదిరించుట—ఒక సంఖ్యను దెలుపుట ముక్కు పట్టుకొనుటలో నువ యోగము, 'ఊర్ధ్వస్యాతర్జనై కత్వ యస్మిహేణ గ్రహాదిమ' శర్జని (కటకా ముఖ

లాడినది గోపికా! — మధురముగ
పాడినది రాధికా!

పాస్తంలో చూపుతున్నట్లు) ఏడు విధాలుగా సూచించవచ్చు. ఉదాహరణకు—
పకము—లోము—కంపితం — బృందితం — ఉద్యాహితం — చంం — అవి
'పూర్వాననా నతా లోలా కంపితా బృందితా తథా, ఉద్యాహితా చరే త్యగ్మిన్.
తర్జవీ సప్తద మతాః పూర్వాననా భవే చూక్త్వా క్రియతేఒరోమునీనతా, లోలా

సర్వాభినయో మహా సామర్థ్యమున్ గనన్
 సర్వాంగములు బుల్కు శిర్వాణి సిగ్గునన్
 స్వామి యిక్కు నజోక్కి సామేను లోంగలయ
 భామామణుల్ వింత భావమ్ములన్ పెలయ
 పల్కు చిల్కలకొలికి ప్రాచయ్కులన్ గలయ
 పల్కు చెలిమగనిన్ ఇక్కు మని సవ్వలయ
 నాడినది గోపికా! — మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

లాంగూలీ మందుఁ బొల్పార నామనివేళ
 అంగుగా మృగశీర్ష ములర వేసవివేళ

పార్వాంతరం యాతా కంపితా స్పందితా స్పృతా॥ అపరితాఽభిమతా కిందిత్
 కుండయత్వా ప్రసారితా ఉద్వాహితా ప్రబంహ్యార్థ్యం గద్యంతి కామత శ్చరా॥
 స్ప. ర.

1. అభినయములు మోటుదునది యిది. 'అభినయ దర్పణము' అను తెనుఁగు పద్యగ్రంథమున దర్పా కవిగిరి విచిత్రరాయ పతంసుడు పేర్కొనెను. ఇది ఈశ్వరాభినయము మొదలు కల్యాణాభినయము వఱకు కలపు చూ: ఈశ్వరాభి నయమునకు - ఉదా: 'ఎడమపదంబు నెత్తి మొక మిందుక ముందర సొది పెంజినే; ఎడమ కరంబు సొది ధర వింపుగ నవ్వవదమ్ము చక్కగా; పుడమిని నిల్చి నవన్ కరమున్ నుదురందు నరాకంబుగా; విడ వది యీశ్వరాభినయ మిందు విభానన; శైలపందనా;' ఇట్లే తక్కినవి. ఇందు శివుడు పార్వతికి చెప్పినట్లున్నది - అము ద్రితము. ఈ కవి త్యాగయ్యకు నమకాలికుడు.

2. పద్యకోశ హస్తమునందలి ఉంగరపు వ్రేలు నంచి పట్టవలెను. 'పద్య కోశేనామికా చే న్నమ్రా లాగ్నాలకో ధవేత.'

3. సర్పశీర్ష హస్తమందలి చిటికెవ్రేలు పొటనవ్రేలు రాదవలెను. 'అస్మిన్ కవివృత్తాంగుష్ఠే ప్రస్పృతే మృగశీర్షకా'

వఱల నందంశమ్ము* వర్నాగమనవేళ
 సరిగ శంకతుండమై* పాగ పెన్నెలవేళ
 హంసమ్ము* హర్షమ్మునందఁ జల్లనివేళ
 సంసక్త పదమ్ము* జాతి శిశిరమువేళ

లాడినది గోపికా! — మధురముగ

పాడినది రాధికా!

49

అల నిగ్గుటద్దానఁ జెలువంపు లింబమటు
 చెలి చెక్కుటద్దానఁ జెలి మోము చందమటు
 కనిపింప వెన్నుఁ దా కలికి చెక్కిలిముద్దు
 గొని యెదుట సరికిల్లు కోర్కె దీర్చుగ ముద్దు
 గోపాలుఁ జూచి తాఁ గ్రుంగి నిర్వేదమున
 'పో పొమ్ము నద్దు నీ పొంద'నుచుఁ గోపమున

నాడినది గోపికా! — మధురముగ

పాడినది రాధికా!

4. పద్మకోశహస్తమందలి ప్రేక్కు మాటిమాటికి చేర్చి విడిచిపెట్టుచుండ వలెను. 'పునః పునః పద్మకోశే సంకిష్టా ప్రవృత్తా యది, సందంశాధిపహస్తోయం కీర్తితో తరతామః'

5. అరాళహస్తమునందలి ఉంగరపువ్రేలు వందవలెను. 'అస్మి స్నానామితా వత్రా కుకతుండ కరో భవేత్.'

6. హంసాస్యము వదిమివ్రేలు మొదలు మూడుప్రేళ్ళను ఎడముగా దాచి పొటవ్రేలు చూపుడు ప్రేలితో చేర్చవలెను 'మద్యమాద్యాప్తయోఽగుశ్యః ప్రవృత్తా విరళా యది. తర్జ్వస్యంగుష్ఠ సంయోగే హంసాశ్యకర తఃరితః.'

7. బిరుప్రేళ్ళను ఎడముదాచి. కొంచెమువంచి అరచేలు పల్లముగా పట్టిన పద్మకోశము. 'అంగుర్యో విరళః కిందిత్ కుందితా స్తం విష్ణుగాః పద్మ కోశాధిదో హస్త విహిరవణ ముచ్యతే' —

ఈ యారు హస్తములు వరుసగా వ్రవ్వకుంపుల సభివణుండుటయందు విధి

50

వృత్తికపుఁ బుచ్చి కాకృతిఁ దీర్చి పాదమ్ము
గుచ్చించి వెన్న వీక్షించుచున్ దిలకమ్ము
అంగుష్ఠ సఖిరేఖ యంటన్ లలాటిన్¹
బంగారు పావడటు దిగజార జఘనాన

యోగము, చూ: మాతృభూతయ్య రచించిన 'అభినయదర్పణము' . ఇది తెలుగుపద్య గ్రంథము.

1. వృత్తిక కరణమందలి (పీఠమనంది పాదము వృత్తికపువృత్తిమనలే దీర్చి కరిహస్తమును క్రమంగా ప్రయోగించువది) పాదము వెనుక మొగ్గమై సాగివపురు దాని యంగుష్ఠముతో నుడుట తిలకము రాదుట — లలాట తిలకము. 'అన్వర్తనామ యత్పుష్టం పృత్తికం చరణం యదా¹ తదంగుష్ఠేన కుర్వీత యత్ర వాలే విశేషకమ్ లలాటతిలకం విద్యాత్ విద్యాధరగతావిధమ్'—స్వ. ర.

అంగై న కుచ్చెళ్ళు పొంగువారెడు సరళి
చంగునన్ గజ్జయలు నల్పు ఘల్లుల రవళి
నాడినది గోపికా! — మధురముగ
పాడినది రాధికా!

51

సరిగవధ సాస్పరిగ సరిగరిగ సాస్పధవ
గరిగసరి పాప్పధవ గరిగరి ధాప్పధవ
ధవధసా సరిగరిగ పగరిగ సరిగరిగ
సవధసా సదవగరి గవగరిగ నధవగరి¹
హరిగీతికా సరళి మురిళిలో మోహన²
స్వరములన్ బలికింప జగన్మోహనమ్మన
అడినది గోపికా! — మధురముగ
పాడినది రాధికా!

52

తకధిమిత తకిటశక తకర్పణత తద్ధిమిత
తక ర్పణత తద్ధిమిత తకిటశక తకధిమిత
తద్ధిమిత ర్పణర్పణగా ధిద్ధిమిత ధిద్ధిగాం
ణద్ధికిట ధింధిమిత నద్ధిన్న తోంగిగాం
తైతక్క తక్కతోం దిత్తక్క తగ్గిగాం
ద్రుతగళుల³ దాళముల⁴ బాతరలో⁵ పందనా⁶

1. మోహనరాగ స్వరావళి.
2. మోహనరాగము. హరికాంఠోజీరాగ జన్యము 28 వ మేళకర్త.
3. చూడుము: గోపికాలక్ష్మం 11 వ పదం అధో పీఠిక.
4. నర్తిండుట . పంతోషంతో గంతులు వేయుటవలె నర్తిండు విధానము.
5. అపుడపుడు తన్నకారము (తానకబ్బము) చేయుదు రాగ మాలపించి

దావి తమగుణ్యముగ వాడుట.

లాడినది గోపికా! — మధురముగ
పాడినది రాధికా!

53

అల్ల నల్లనిసామి యటులనే వత్తునని
కల్లలాడెనటంచు కిలికించితమ్ము గొని
రాకృత కనుగొంచు రాగాతిశయమునం
దేకటన్ బడి పొరలి యొక్క తే శయనమున
మెల్లనన్ గాల్గజే ఘల్లనంగ నుల్లమున
ఝల్లనన్ బల్లవించంగఁ దాఁ దపనమునఁ*

నాడినది గోపికా! — మధురముగ
పాడినది రాధికా!

54

కమ్మనా తేనియల్ కెమ్మావి గిన్నియన్
నెమ్మదిగ నందిత్తు నమ్మతిన్ ముచ్చటన్
ముద్దుగా నుదుబుగ్గ నొద్దికన్ గ్రద్దుకొన
నద్దులేకయె గూర్తు నెద్దుకొని ముద్దుగొన
సొగసుంగుల్కుల పసన్ వగలు సూపెడు మేని
విగవు కాఁగిలినిత్తుఁ బగయేల స్వామియని

అడినది గోపికా! — మధురముగ
పాడినది రాధికా!

లి. తపనము: ప్రియులారికి తన ప్రేమ భంగముకాగా మన్మథవేగమున,
గదగు చేష్టితము.

తమము నిండినవేళ తలఁపు శై సెక్కరా
 తమక మెక్కనవేళ తాళలేకుంటిరా
 చలువ పెన్నలవేళ కలువనై యుంటిరా
 వలపు చిల్కినవేళ గిలిగింత లొలసెరా
 ఏవేళ రావేల! ఎదురొత్తు¹ లిత్తునని
 ఆవేళ నీవేళ నదియేల! స్వామి యని
 అడినది గోవిదా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

పూలు పూచెడువేళ పూతావి మత్తురా
 గాలి ఏచెడువేళ కలియ మనసాయెరా
 మబ్బులాడెడువేళ గుబ్బులుచ్చినవిరా
 ఎబ్బంగి నివ్వేళ నిబ్బరము నోత్తురా
 ఏవేళ రావేల! ఎదురొత్తు లిత్తునని
 ఆవేళ నీవేళ! నదియేల! స్వామి యని

1. ¹ పురుషులు కామవేళఁ దేలువేళ నొకరి నొకరు కౌగలించుట ముష్టుగునవి యాచరించుట. ² తన రొమ్మున పురుషుని రొమ్ము వదిమినచో పురుషుకట్లే తన రొమ్మున ³ రొమ్ము వదులుట. ఇట్లే రతిబంధక్రియ లాచరించునపుడు పురుషుడొనర్చినట్లు ⁴ ప్రీయును, ⁵ ప్రీ యొనర్చినట్లు పురుషుడును చేయుట. - సురకక్రియల నిరుపు లొక్కసారే చేయుటయని కొందఱి యభిప్రాయం. ఆంధ్రసాహిత్యంలో ఈ 'ఎదురొత్తులు' పదప్రయోగ ప్రభావం ఒక రాధికా పాఠ్యసంకలన రచయిత్రి 'మధురవాని'దే. - యా: - 'సామి పైకొని రతి నబ్బువో', యపు డీపునించుక 'యెదురొత్తు' రీయనమ్మ. రా. పా. 1. ఆ - 'ఆ నిత్తరి కత్తఱిలక హత్తుకొని, తకుడు లకుక్కిమను చిలుక తేజవతీరు హఠారంబునం దమి చిలుక 'నెదురొత్తు' లిచ్చుదు పొలలేని మేటి గోటి వోలులం జొత్తిల్లు కొత్త నెత్తురుల మత్తిల్లు నిత్తంపు గుత్తంపు వనుగుత్తు లొత్తి. - రా. పా. 4. ఆ.

అడిసది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

57

కనులందు భావములు కథలు చెప్పెడు వేళ
వీనులందున మురళి విందుగూర్చెడు వేళ
మనమనసులో మరులు మనకొన్న¹ నిసివేళ
మనమేను లొకటిగా పెనసి కలిసిన వేళ
ఏవేళ రావేళ? ఎదురొత్తు లిత్తునని
అనేళ నీవేళ నదియేల! స్వామి యని

అడిసది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

58

లలితమ్ముగా బాహువుల నూపి మెలివడంగ
కలిత కంకణ ధుళిఁధుళారవ మెరుంగంగ
సిగపురులు పురివీడ నెగసి శ్రీకృష్ణుఁగ
వగలొలయు మెడచుట్టి కొంగలించంగ వడికా
“లలన! ఇదియేల!” యన “నే ‘లతావేష్టిత
మృ’² లరింతు”నని యధరపానమ్ము చేసి తా

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

1. మనకొను: వంధోగమునందు కోరిక కలిగియుండుట.

2. లతావేష్టితము: ఇది శ్రీ పురుషుల కామకేళియందలి అలింగన విధానములో నొకటి. మన్మథావేశమున వాయక తన కెదురుగ విలదియున్నపు రుషుఁబొడలు తన కాళ్ళచేత చుట్టుకొని చెట్టు వల్లకొను తీగవలె విరువక కొంగరింకొని కంకర్షవి చేయుదు వనని క్రిందిపెదవి ముద్దుగొనుట, చూ: యజ్ఞయోమాత

59

సయ్యాటలన్ తెలులు చల్లు గోరజమంత
వయ్యారి రాధి కా వదనముపై సుంత

ప్రజీత కొక్కోక తరాకాత్రం - ఆశ్వాసం 1. "ఎదురుగనున్న నాయకు ప్రయోక్తరు
దగ్గరి యారు యుగ్మమున్. వదములఁ జాట్టి సృష్టముచు త్రాఁతెడిఁ తిగియుఁ బోలె
గొఁగిటన్. వదలక చిక్కనొక్కి తలసంది గళద్యను బుల్లిపిల్లిఁగా. వదరము
గ్రోలుచున్నయది యాది లతా విధి వేష్టింకంబగున్."

(ఇది వైశ్యదత్తవి సంస్కృత కొక్కోకమునకు తెనుఁగు.)

సోకిన మూడుచునో సోగగన్నులు నార్చి
 వీగక్షు గోవిగలఁ దాఁకి గౌరవమూర్చి
 గోరజము తొలఁగించి కోల్కి తీర్చితి విందు
 "రాఁ! నాసామి! రా-రావేల?" యని చాచు"
 లాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

60

అశ్రీష* మనువదన* మర్థచంద్రము* లిచ్చి
 విశ్రేష*మే లేని ప్రీతి*, కామము తెచ్చి

'ప్రియ మనుకృతఃస్థి విభ్రమా వేష్టయంతి
 ద్రుమ మివ సరళాంగీ మంద సిక్కార దీర్ఘమ్.
 పదన ముదితభేలాక్రంద మాదుంబనార్దం
 నమయతి విస్మయాంగీ యల్లతావేష్టికమ్॥'

1. హా.వి గాధసప్తకతిగాద 1 - 33. ప్రాకృతం 'మహా మారుపీణ
 తం కష్టా గోరజం రాహిత ఏ అపజేంతో. ఏకాణీ పల్లవీణం అజ్ఞానవి గోరజం
 హరపి॥' - సంస్కృతం: 'మహామారుతేన త్వం కృష్ణః గోరజో రాధికాయాః
 అవనయన్. ఏకాసామ్ పల్లవీణం అన్యాసా మపి గౌరవం హరపి॥ (గౌరవం =
 గోరజము . గౌరవము)

2. కొ.గిలి 3. ముద్దుగొను విధానలో నొకటి - 'అనువదనచుంబనం' రతి
 చేయనపుడు పురుషుడు ప్రియ పెదవులు రెండూ తన పెదవులతో గ్రహించి
 సంపుటంగా కూర్చగా ప్రియు నశ్రివేసి చుంబించుచు విరుపురు నాచితో జగద
 మారుట - చుంబనం చేసేటప్పుడు చాల చప్పుడు చేయవలెను. రెండు పెదవులు
 చేర్చి చుంబించడంవల్ల 'సంపుటక చుంబనం' అవుతుంది. దానిలో భేదమే ఇది.
 అంతయ్యుంబనమే - జిహ్వాయుద్ధానికి సంబంధించినదని వాక్యాయనుడన్నాడు.
 ఇందు బొడవుగా చాదిరాని, బొట్టిగా చాదిరాని, ఒకళ్ళ నాచితలు ఒకళ్ళ రాపిడి
 చేయవలెను. 'తస్మి వ్నితరోపి జిహ్వాయాఽస్త్రాద్యవని ముక్తయే త్రాణ జిహ్వ
 చేతి జిహ్వాయుద్ధం' - 4. ఇది సఖ్యతలో భేదం - గో.లా. 25 పదం అదో
 ప్రీతిర దూరుము. 5. ఇది నాల్గు విధాలు - అభ్యావక ప్రీతి - అభిమానిక ప్రీతి—

సంభోగ చాతురికా సంతోష ముప్పుంగ
 వైభవమ్మున సరస భావమ్ము గూర్పుంగ
 అష్టవిధములు నేర్చి యనురాగమును నింపి
 తుష్టిమై నెద్రవాలు నిష్టసఖు హరిఁ దన్ని
 అడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

61

వ్యాకోశమై శేకపాశమ్ము పడలేదు
 వ్యాకీర్ణమై హారయష్టికుచములలేదు
 చకిలమై మేఖలయు జఘనాన దిగలేదు
 ప్రకటమై నీవియును ఘట్టుమని విడలేదు
 ఒకసారిశే యిటుల నొగరింతు వేమిరతి!
 ఇంకచాలు పామి! యని యిచ్చతీరక సరతి*

సంప్రత్యయ . ప్రీతి విషయ ప్రీతి . అవి కామతంత్రజ్ఞుల పదనం. 1. ప్రీతి పురుషుల
 అష్టవిధ సంభోగమునకు శృంగారాది రసభావ ఫలమునందుటయే కార్యం . అది
 భావప్రాప్తి ఇందు ప్రీతి పురుషులకు కలిగే తృప్తిభావం. లేకన్న విడిప్రేనేగావి
 ప్రీతి పురుషులకు భావప్రాప్తి కలుగదు. దానివల్ల లభించే సుఖసంతాపమే ఫలం.
 “విష్యా నత్యాం భావప్రాప్తే గర్భవంభవః” . ‘ఇతి తాత్పరీయా’ . అని
 వాక్యాయనీయం. ఈ పలాన్ని కోరే ప్రీతి పురుషులకు కామకృత్తం క్రమాన్ని
 మోచించింది. ప్రీతి పురుషులు తొలక అరింగనం . చుంబనం . నఖక్షతం . కామ
 వికారం . సంభోం . ప్రీతి . రసభావనలు క్రమంగా అదరించి అనందం పొంది
 భావప్రాప్తి పలాన్ని పొందాలెను. ‘అల్లేష దుంబన నఖక్షత కామబోధః శ్రీఘ్రత్వ
 మైదున మనస్త ముప్రసాదోధిమ్. ప్రీతిస్తతోఽపి రసభావనమేవ కార్యం మేనం
 వికారత చతురా స్సుచిరం రమంతే’ . భరతుడు. దీనిని అష్టవిధ సురతమనీ, అష్ట
 విధసంభోగమనీ అందురు. కొందఱు ‘దంతక్షత కూడిక శీఘ్రగహనాదు అష్టవిధ
 సురతమన్నాడు. 7. ప్రీతి పురుషులు సంభోగవిషయమున కోరిక గలిగియుండుట
 ‘తత్ర సంభోగవిషయ ఇచ్ఛావిశేషో రతిః’ . ప్రశావరుద్రీయం. 8. ప్రీయునియెడ

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

62

కాస్తయున్¹ జెమ్మటలు గ్రమ్మి జొచ్చిలలేదు
కస్తురీ కుంకుమలు కరిగి జారంగలేదు
ముంగురుల్ సవరించి ముద్దాడంగలేదు
అంగై న నఖలేఖ² లంటింపంగలేదు
ఒకసారికే యిటుల నొగరించు వేమిరతి?
ఇంకచాలు స్వామి! యని యిచ్చతీరక సరతి
నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

63

రంగారు నూగారు హంగు చూడంగలేదు
పొంగారు గుబ్బలక బొంకమ్ము చెడలేదు
పెదవులన్ బలుకాట్లు³ పెట్టి కుట్టంగలేదు
ఎదహత్తి గుత్తముగ విడలింపంగలేదు

వ్యతిరేక విషయమై కలుగు వైరాగ్యము. 'అన్యత్రా ప్రీతి రతిః' - (వియ వ్యతి రిత్త విషయ వైరాగ్య మరతిః) - ప్రతాపదుద్రీయం.

1. కొంచెమైనను.

2. సఖత్వము. యా: గోపికాలావ్యంధో 26 వ పదం ఆధో ప్రీతిక.

3. దంకత్వము - ఇవి ఎనిమిది విధములు - గూఢకము, ఉచ్చాసకం, దిందుపు, దిందుమాల, ప్రవారిమణి, మణిమాల, ఖండాభ్రకం, వరాహ చర్మితకం - 'గూఢక ముచ్చాసకం దిందు ద్విందుమాలా ప్రవారిమణి ర్మణిమాలా ఖండాభ్రకం వరాహ చర్మితక మితి దశవచ్చేదవ వికల్పాః' - అని వాక్యాయనుడు. శ్రీ పురుషు లకు సఖత్వాలతో కలిగి అనురాగావికంఠే దంకత్వాలతో నెక్కువ అనురాగం కలుగుచుంది. 'ఉత్తరోష్ఠ మంతర్ముఖం నయనమితి ముత్తస్థ మంబనమితి రదన

ఒకసారిగో యిటుల నొగరింత్రు 'వేమిరతి!

ఇంక చాలు స్వామి! యని యిచ్చతీరక పరతి

నాడినది గోపికా! — మధురముగ

పాడినది రాధికా!

64

కళలంటి స్థానముల¹ గిరిగింత లిడ లేదు

గళరుతమ్ములు² పెదలి కళలు జార్పిగి లేదు

స్థానాని' - పై పెదవి, నాలుకి, నేత్రాలు, పెదలి ముఖవానికి చెప్పిన పది స్థానాలు దంతక్షతాల కుపయోగపడుతాయి. అంటే ముంగురులు, ముడులు అపిరిం, శండ్లు, కంఠం, చెక్కిళ్ళు, పక్షస్థలం, పన్నులు, గజ్జలు, పంకిలు - కొండలు 'లిగిము' పదకొండవదిగా చెప్పినారు, కావి. అది కూడదు. చూ: వాత్సాయనీయం - 'క్షిరు సంది బాహు నామిమి లేపు లాటానాం' - అనుటచే పది క్లిష్టపయోగ యోగ్యంకాదు.

1. కళాస్థానములు పదునైదు. చూ: క్లిష్టతాండసం 182 పదిం ఆదో పీఠిక.

2. సంభోగనమయమున ప్రీ పరఃకర్మై కంఠమునుండి ధ్వని పెదలిండుట - సీతస్కృతము. ఇది అనేక విధాలు ముఖ్యంగా వినిపింది. 'హింకార - వ్రవిత - కూజిత - రుదిత - సూక్ష్మత - దూత్కృత - పూప్కృతాన్' - 'అంబార్తా శృట్టా: వారజార్తా, హేక్షత్తార్తాశ్చ - అంబర్తాప్రేతే వార్తయోగత్' పారావక - పరభృత హారీత, కుక - మదుకర, చాత్కృత - హంస, కారంద, లాహిక విరుతాని సీతస్కృత కూయిస్తావి. వికల్పక: ప్రయోగీక' - అని వాత్సాయనీయం అంటే హింకారం, వ్రవితం, కూజితం, రుదితం, సూక్ష్మతం, దూత్కృతం - పూప్కృతం (నోరుమూసి కంఠంతో, ముక్కుతో హీ హీ అనడం - హం హం అనడం మొదలైనవి) అమ్మమ్మ - ఆగు ఆగు, వియ వియ, రాయ రాయ, అబ్బిర్బా చచ్చా చచ్చా - అనే కర్ణాలు - పాపురం, కోకిల, తీక్షుపు, చియకి, కుమ్మెద గిడ్డంగిపిట్ట, హంస, కారందపక్షి, గోరువంక, మున్నగువాని చిరస్వరాలె ధ్వని చేయుట - ఇవన్ని ప్రణయకలహంలో ప్రీ పారవశ్యంతో చేసేవి.

నిద్రంపుఁజెక్కిళ్ళ నద్ది నొక్కఁగ*లేదు
 వద్దు వద్దనుచుండ గ్రుద్దులాడఁగలేదు
 ఒకపారికే యిటుల నొగరించు వేమిరతి?
 ఇకచాలు స్వామి! యని యిచ్చతీరక నరతి

నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

65

ఆహార్యరాగమున¹ నతివ నలరింపఁగా
 మోహమ్ము పైకొనఁగ ముగ్ధయై² మున్నుగా

*బుగ్గలపై యుంబనం, నఖశిథాయి, దంకక్షతాయి. చేయుట . చాచినచేతి
 ప్రేళ్ళతో కొట్టుట (చిపేటము) ప్రహణనము. తామమనునది ప్రీ పురుషులకు
 ఏర్పడే బోట్లాట ఒకరినొకడు నొక్కుంటూ, రక్కుంటూ, కొట్టుకొంటూ, తిరస్కరిం
 చుకొంటూ, ఎక్కిరించుకొంటూ సంభోగిస్తారు. ఇదే సురతిం . ఇది అనురాగం
 మీద ఆధారపడింది. ప్రేమను వృద్ధిచేసేవి ఈ ప్రహణనాలు (చిరుదెబ్బలు) వీనికి
 భుజాలు, కిరస్సు, స్తవమధ్యం, వీపు, కటి, ప్రక్కలు, స్త్రానాలు. ఇవి నాల్గు
 విధాలు. అపహస్తకం . ప్రస్పృతకం . ముష్టి . సమకలకం . అనేవి. 'తస్య
 రాగవిభాత్ ప్రహణనమంగం, స్కంధే, కిరః, స్తనాంతరం, పృష్ఠం, జఘనం,
 పార్శ్వమితి స్త్రానాని' . 'తచ్ఛుభుర్విధం అపహస్తకం - ప్రస్పృతకం . సమిష్టి .
 స్పృశులికమితి' . వాఙ్మాయపీఠం.

1. ఇది రతవిశేషము. ఇది ఏడు. రాగవత్తు . ఆహార్యరాగము . కృత్రిమ
 రాగము . వ్యవహితరాగము . బోటారతము . ఖలరతము . అనియంత్రతరతము .
 'రాగవ దాహార్యరాగం కృత్రిమరాగం వ్యవహితరాగం బోటారతం ఖలరతం అని
 యంత్రతరత మితి రతవిశేషాః' ఆహార్యరాగమన . అంతకుపూర్వం కంటి చూపుట
 తోనే ప్రేమింనుకొంటూ మనస్సులు నక్కగా కలియక అనురాగం కలిగి కలుగక
 పుండే ప్రేమికులు చూపుటతోనే బొందేరతం. మధ్యస్థ రాగయోగరత్నం యదను
 రజ్యతే తదాహార్యరాగం' . వాఙ్మాయమిదు.

2. సనయోపనవతియు, మదనవికారయు, రతివ్రతిహుంయు, మృదు
 మానవతియు, అధిక లజ్జావతియు నగు ప్రీ.

మూఢమూఢిక* చేత ముచ్చటలు తెలిసికొని
గాఢానురాగమై గూఢముగఁ గోర్కె-గొని
అభిపారికావృత్తి* హరిఁగూడి తమిడిర
సభివృద్ధిగా బంధనా భ్యాసము ల్మీర
నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

66

ప్రకృతిలో వర్ణముల్ బరవశమ్మునఁగూడ
వికృతిలోఁ బ్రతిపదము విశదమ్ముగాఁ బాడ
అంగికాభినయమ్ము* లాహర్య యుక్తమ్ము*
అంగనాలలితమ్ము* నానంద బ్రహ్మమ్ము

3. నాయక తనకై తానుప్రియని పొందుటకు దౌత్యము జరుపుకోలేదు. ముగ్ధురాలుగా గల నాది నాయకుని భార్యనుజేరి నమ్మించి, ఆమె నాయకుడెట్లు ఆమెను సురత క్రియాదుల దేబ్బనో తెలివికొని నాయకుని వశపరచుకొనే విధం నేర్చుకొంటుంది ఆ నాయకుని భార్య సంకోదం లేకుండా తన నాడుని చేష్టలన్ని ఈ నాయకుని వివరిస్తుంది. వారి పొందు నమూనా పరుస్తుంది. కాన ఆ నాయకుని భార్యనే మూఢమూఢి అంటారు. ఇది పురుషుని విషయంలో నాయకుడు తన భార్యనే అందుకు నియోగిస్తే ఆమె 'భార్యమూఢి.'

4. ఏ స్త్రీ మదన వశంపడయై కాంతుని తనకడకు రప్పించుకొనునో, లేక తానే కాంతుని కడకు పోవునో ఆ స్త్రీ - అభిసారిక - చూడుము:— రసావర్ణమున— "మదనానంద సంకప్తా యౌఽభిసారికయతిప్రియం! తోక్షీర్ణి తమన్విన్ది యాన యోగ్యాంబర విభూషణా స్వయం దాభివరేహ్యతు సా భవే దభిసారికా."

5. అంగ - ప్రత్యంగ ఉపాంగములని మూడు. చూ:— గోపికాలాస్యం 2 వ పదము ఆదోపితిక.

6. నైవధ్యాన్ని రంగస్థలానికి తానందిన సంభారాన్ని - నమూనార్పడం. ఇది పుస్త్రము - అలంకారము - అంగరచన - సజీవము - అని నాల్గు విధాలు. 'నైవధ్య విధానం స్యాదాహర్యః చతుర్విధః. పుస్త్రభూషాంగరచనా సజీవా పరికల్పితా'.

7. స్త్రీలకోకూడి యొప్పరమైనది.

సాత్త్వికాంతర దివ్యత త్వమవి* భరతముని
చిత్తమ్మలోఁ దలఁచు చిమ్మాత్రి దలఁచుకొని
నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

67

నుందరీమణులెల్ల బృందావనమ్మునన్
అందందు దాఁగికొని యదునందనందనున్
గిగురించి పట్టుకొనఁ గిమ్మనక యుండఁగా
నొకరొకరికిన్ బెలియరాకుండ మెల్లఁగా
వారిజాతుల టోక మొగి వారికన్నులు మూయ
వారిజాతుల హృదయ పారిజాతము పూయ
నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

68

నీ రూపులో నేనె నా రూపులో నీవె
సారూప్యమున్ గూర్చ సాక్షాత్కరింపజే
నీమనసులో నేనె నా మనసులో నీవె
సామరస్యము గూర్చ సాక్షాత్కరింపజే
పరము నీవై నచో పరమాత్మ నేనాచు
పరమార్థమును గోరి ప్రార్థించు మొక కాచు
నాడినది గోపికా!—మధురముగ
పాడినది రాధికా!

3. ఇతరుల ముఖదుఃఖాది భావములు చూచి వానిని భావించునపుడు ఆ
భావనలో మనస్సునకు కలిగే మిక్కిలి యాశక్తి సక్యము. తత్పరిణామమైన యిది
నయం సాత్త్వికము. అందలి దివ్యభావ స్ఫురణమే దివ్యతత్త్వము.

69

* పుంఖాను పుంఖముగఁ బుంజుకొను విషయమ్ము
లాభాతః పుంఖదయ ముదఁగింప నిత్యమ్ము

- 'పుంఖానుపుంఖ విషయేక్షణ తత్పరోఽపి
బ్రహ్మచరీకవ ద్వియం నజహతి యోగి,
సంగీత — శాళ — లయ వాద్యవళంగతాఽపి
సౌఖ్యస్థ కుంభ పరిరక్షణ దీర్ఘజీవ —'

బ్రహ్మవలోకన ప్రాథమ్యము యోగి యుగం
 బ్రహ్మసన స్థితప్రజ్ఞుడై నిలిచినటు
 తాళలయ వాద్యగీతానుగత యయు్య సతి
 మాధిస్థ కుంభ సంరక్షణో ద్వేగమతి
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

70

సంగీత సాహిత్య సమగతులు నవరించి
 రంగుచిత్రాకృతుల రమణీయ మలరించి
 నాట్యశిల్పములందు నాట్యమ్యు వెలయించి
 మత్స్యాది తాళాంగమానమ్ము¹ లొలికించి
 భావరంగమ్మునన్ వర్తించు కవిహృదిన్
 పావనముగావించి నవకళాశ్మస్ఫూర్తి
 నాడినది గోపికా!—మధురముగ
 పాడినది రాధికా!

71

ఆలాస్యమూర్తిలో నావిరభవంబైన
 శ్రీరీలలన్ దివ్య చిద్రూపమైయున్న

1. తాళము: కలా (నిడు మాత్రం తాలము) తాలప్రమాణములచే నేర్ప
 దునది. ఇది రెండు విధాలు. చతురశ్రము. త్రస్రము - ఈ రెంటి కలయికచే
 మిశ్రమమగును. మణియు. అండ, సంకీర్ణ, రూపక, యుంపె, త్రిపుట, ఆట, ఏక.
 అవి ఏడు విధాలు. ఒక్కొక్క జాతిలో నేడు విధానగా నైదు జాతులలోను, ఈ
 యేడు తాళాలు ముప్పైదు భేదాలగును. ఈ తాళముల వలన లయ పుట్టును.
 అనగా వాద్య సామ్యమునలయ పుట్టును కావున వాద్య సామ్యము లయ యగును.
 'ద్రువో మత్య రూపకకృణుంపా త్రిపుట ఏనద, ఆటతా శేతతాళస్స సప్తతాళా
 ప్రకీర్తితా' . సంగీత రత్నాకరము.

సర్వేశ్వరినిగాంచి సన్నుతుల నొసరింప
 సర్వమంగళతోడ శర్వండు తలవంప
 చిన్నికృష్ణుడు చూచి చిఱుసవ్వు చిందించి
 మన్నింపఁ గన్నులన్ వెన్నునిన్ బ్రాశించి

అడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

72

తారంగమని గోప తరుణీమణులు బాడ
 తారంగమని బాలతండములు తడబాడ
 తారంగమని దేవతాంగనలు నటియింప
 తారంగమని మునుల్ తత్త్వముల్ వచియింప
 తారంగమని గోవు లీరువారుచుఁ బెంప
 తారంగమని కృష్ణ తాండవము పరియింప

నాడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

73

బృందారకులు గోపబృందములు మెచ్చుచున్
 గ్రందుకొని తను జూడఁ గ్రక్కునన్ లాస్యమున్
 జాలించి కై మోడ్చి సంతసమ్ముప్పొంగ
 బాలకృష్ణుని పాదపద్మముల వ్రాలంగ
 కల్యాణీయున్ వాణి, కల్యాణముగ జగ
 త్కల్యాణమస్తు! శ్రీ కల్యాణమస్తనఁగ

నాడిసది గోపికా!—మధురముగ
 పాడిసది రాధికా!

నీరాజనము

శ్రీయాదవేంద్రదాయ
చిస్మయాకారాయ
మాయా వినాశాయ
మాధుర్య పచనాయ
వేణురవలోలాయ
విశ్వత్కదూపాయ
ప్రాణప్రదీపాయ
భక్తమందారాయ
ఓం నమః కృష్ణాయ
ఓం నమో దేవాయ
ఓం నమ శ్శర్వాయ
ఓం నమ శ్రీశాయ

—ఓం నమోనమః

శ్రీయై ఉపయోగై
శివారాధ్య ధాత్ర్యై
దయాపూర్ణ మత్ర్యై
త్రయీహూపదాత్ర్యై
చిదానందదాయై
శ్రీతాభీష్టదాయై
సదాసత్యవాణ్యై
జగన్మంగళాయై
ఓం నమో రమాయై
ఓం నమ శ్రీవామ్యై
ఓం నమః ప్రభాయై
ఓం నమ శ్శుభాయై

—ఓం నమోనమః

—: శ్రీ: :—

జననం: శ్రీ రుధిరేంద్రాచారి క్రావణ
బహుళ ద్వితీయా ఋష
వారం (28-8-1923)
కల్పదండ్రులు: అన్నపూర్ణమ్మ, సుబ్ర
హ్మణ్యమ్మ.
నివాసం: ఋదుగుంటపల్లె (రైల్వే
కోడూరు - కడపజిల్లా)
ఉద్యోగం: ప్రధానాంధ్రాధ్యాపకుడు
(రిటైర్డ్)
అధిమాన లలిత కళారాధనం -
విషయం: ఆధ్యాత్మిక చింతనం -
సాహితీ సమాలోచన

— రచనావళి —

- పద్యం: త్రిలింగ భారతి (పద్యం) మైసూరు విశ్వవిద్యాలయం వారిచే 1985
నండి 1987 వరకు పాఠ్యాంశ గ్రంథముగా నిర్ణయించబడినది)
శ్రీకృష్ణాంధకం - గోపికానాథం (నాట్యం ప్రధానమైన గేయకృతి)
శ్రీకృష్ణార్పణం (కథకం) శ్రీపాదరేణువు (కథకం) శ్రీమాతాన్న పూర్ణ
శ్వరీ (కథకం) (శ్రీశ్రీకంచి కామకోటి పితాధిపతులు శ్రీశ్రీజగద్గురు
చంద్రశేఖరేంద్ర సరస్వతి స్వామి శ్రీపాదములకు అంకితము)
- సుప్రదితం హృదయవీణ - జాహ్నువిప్రసాదం - మాధ్వి - చారాజహృదయం -
వ్యం: జేబున్నీసా - రక్తాంజలి - నాయకురాలి నిర్వేదం - కర్ణహృదయం
వ్యం: సన్నయభక్తు (చరిత్రాత్మక నవల) అల్లరిపిల్ల (పదాధిని-చరిత్రాత్మక
నవల) సుగాలిరాముడు (మల్లరాజ చరిత్రాత్మక నవల)
- కం: శాంకరీ ప్రియో! - విశ్వనాథ ప్రభో! లంబోదరా! బాలసుబ్రహ్మణ్య!
టకం - నాటిక: విజయశ్రీ (శివాజీ నాటకం) తాళిబొట్టు - వల్లసేను - రచ్చబండ -
మారని రూపాయ - భజగోవిందం (హాస్యనాటిక) - పాతన (రేడియో
నాటిక)
- గుం: అరణ్యరోదనం
లసాహితీ: శ్రీమద్రామాయణ కథామాల - అకులు చెప్పిన అరవైనాలుగు కథలు -
శమ్మని తామరపూల కథలు - నవవిద్వంశ కథలు - శిలాసుందరి
కథలు - తెనాలి రామకృష్ణ (సాహితీ వివేద కల్పనా కథావళి)
సాహితీ: మాధురీ మహిమ - తాళిపాక కవీంద్ర 'లలిత కళా తోరణం'